T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANINDA NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM

Yüksek Lisans Tezi

Sevdican KÜÇÜKKIRIMLI

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANINDA NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM

Yüksek Lisans Tezi

Sevdican KÜÇÜKKIRIMLI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Ankara-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **ii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vi**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **viii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
NEOLİBERALİZM VE EĞİTİM HİZMETİ

1.1. NEOLİBERALİZMİN TARİHSEL ARKA PLANI 5
1.1.1. Liberal Devlet 5
1.1.2. Refah Devleti 8
1.1.2.1. Refah Devletinin Ortaya Çıkışı 8
1.1.2.2. Refah Devletinin Gerilemesi 11
1.1.3. Neoliberal Devlet 13
1.1.3.1. Neoliberalizm İnşası 13
1.1.3.2. Neoliberal Devlet Modeli 16
1.1.3.2.1. Bilginin Metalaşması 18
1.2. NEOLİBERAL EĞİTİM HİZMETİ 19
1.2.1. Eğitim Hakkı 19
1.2.2. Eğitim Sisteminde Neoliberal Dönüşüm 22
1.2.3. Refah Devleti ve Neoliberal Devlet Modeli Açısından Yükseköğretim Hizmeti 25

İKİNCİ BÖLÜM
NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI

2.1. BATI'DA MODERN ÜNİVERSİTELERİN TARİHSEL GELİŞİMİ 29
2.2. NEOLİBERAL POLİTİKALARIN YÜKSEKÖĞRETİME ETKİSİ 33
2.2.1. Yarı Kamusal Mal Olarak Yükseköğretim Hizmeti ve İşlevindeki Değişim 33
2.2.2. Yükseköğretiminin Piyasalaşması 35
2.2.3. Üniversite Sanayi İşbirliği 39

2.3. NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARINDA KÜRESEL GELİŞMELER 40
2.3.1. GATS (The General Agreement on Trade in Services) 42
2.3.2. Bologna Süreci 44
2.3.2.1. Beşeri Sermaye 47
2.3.2.2. Yaşam Boyu Öğrenme 49
2.4. YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM 52
2.4.1. Akademik Kapitalizm 52
2.4.2. Yükseköğretimin Finansman Kaynaklarının Değişimi: Maliyet Paylaşımı 55
2.4.3. OECD Göstergeleri Açısından Yükseköğretimin Finansman Kaynakları 60
2.4.4. Finansmanında Yaşanan Dönüşümünün Arka Planı 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI

3.1 TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ 77
3.2. 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE UYGULANAN YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI 81
3.3. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERİN FİNANSMAN YAPISI 87
3.3.1. Devlet Üniversitelerinin Finansmanı 89
3.3.1.1. Merkezi Yönetim Bütçesi Kapsamında Yükseköğretim Kurumlarının Bütçe Kaynakları 90
3.3.1.2. Üniversite Sanayi İşbirliği 98
3.3.1.2.1. Kamu Üniversite Sanayi İşbirliği ve Üniversitelere Sağlanan Kaynaklar 100
3.3.1.3. Döner Sermaye Gelirleri 105
3.3.2. Vakıf Üniversitelerinin Finansmanı 107
SONUÇ 111
KAYNAKÇA 117
ÖZET 130
ABSTRACT 132

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AYA : Avrupa Yükseköğretim Alanı

BAP : Bilimsel Araştırma Projeleri

BM : Birleşmiş Milletler

CHEPS : Center For Higher Education Policy Studies

COE : Council of Europe

DB : Dünya Bankası

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü

EHEA : European Higher Education Area

EUROSTAT : Avrupa İstatistik Ofisi

GATS : Hizmet Ticareti Genel Anlaşması

HEFCE : Higher Education Funding Council for England

HESA : Higher Education Statistics Agency

IMF : Uluslararası Para Fonu

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

MYB : Merkezi Yönetim Bütçesi

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

SAN-TEZ : Sanayi Tezleri

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİSK : Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TÜSİAD : Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

TTO : Teknoloji Transfer Ofisi

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

WTO : Dünya Ticaret Örgütü

YÖK : Yükseköğretim Kurulu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: OECD Ülkelerinde Yükseköğretim Kurumlarında Kamu-Özel Harcama Değişimi (2000-2011-2014)..... 61
Tablo 2: OECD Ülkelerinde Yükseköğretim Kurumlarında Kamu-Özel-Uluslararası Harcama Oranları (2015)..... 62
Tablo 3: OECD Ülkelerinde Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Yıllık Öğrenim Harç Tutarı (Dolar)..... 64
Tablo 4: Ülkeler Bazında Yükseköğretimin Finansmanına Yönelik Kamu Harcamalarının GSYH İçindeki Payı..... 65
Tablo 5: Yükseköğretimin Finansmanına Yönelik Kamu Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı..... 67
Tablo 6: 1995-2008 Yılları Arasında Avrupa'daki Üniversitelerin Gelir Dağılımı Değişimi..... 69
Tablo 7: İngiltere'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Kaynakları..... 72
Tablo 8: İngiltere'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Kaynaklarının Dağılımı (2014/15)..... 72
Tablo 9: Yükseköğretime İlişkin Temel Kanunlar..... 78
Tablo 10: Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Öğrenci Sayıları..... 85
Tablo 11: Yükseköğretimin Finansman Yapısı (2007-2016)..... 91
Tablo 12: Yükseköğretimin Finansman Yapısı (1983-1991)..... 91
Tablo 13: Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Gerçekleşmesi (2007-2016)..... 92
Tablo 14: Üniversitelerde Öğrenci Katkı Payı..... 95
Tablo 15: Üniversitelerin Öz Gelir Değişimi (2011-2016)..... 96
Tablo 16: Üniversitelerin 2016 yılı Öz Gelir Büyüklükleri..... 97
Tablo 17: Yükseköğretim Kurumlarının Merkezi Yönetim Bütçesindeki Payı..... 97
Tablo 18: San-Tez Programına İlişkin Veriler..... 101
Tablo 19: Bazı Üniversitelerin San-Tez Programına İlişkin Verileri..... 102
Tablo 20: Bazı Üniversitelerin 2017 yılı San-Tez Proje Bütçeleri..... 102
Tablo 21: Üniversite Bazında TÜBİTAK Araştırma Destek Tutarı (2014-2017) (Milyon TL)..... 103
Tablo 22: Ankara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Gelirleri (2010-2016)..... 105
Tablo 23: Üniversitelerin 2016 Yılı Gelir Kaynakları..... 106

Tablo 24: Üniversitelerin 2016 Yılı Gelir Kaynaklarının Toplam Gelirlerine Oranı 107
Tablo 25: Vakıf Üniversitelerinin Gelirleri ve Oranları (2005) 108
Tablo 26: Vakıf Üniversitelerinde Öğrenci Gelirlerinin Toplam Gelire Oranı (2009/2010) 109

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Yükseköğretimde Öğrenci Başına Kamu Harcamaları..... 68
Grafik 2: Birleşik Krallık'ta Yükseköğretim Kurumlarının Kaynak Dağılımı Değişimi 71
Grafik 3: Oxford Üniversitesinin Kaynak Dağılımı Değişimi 73
Grafik 4: Devlet Üniversitelerinin Sayısı..... 84
Grafik 5: Yükseköğretim Kurumlarına Başvuran ve Yerleşen Adayların Sayısı 85
Grafik 6: Merkezi Yönetim Bütçesinin Gelirlerinin Giderlerini Karşılama Oranı 88
Grafik 7: 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Üniversite Öğrenci Sayıları..... 94

GİRİŞ

Neoliberalizm günümüzde siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıya egemen olan bir düşünce sistemi olarak geçerliliğini korumaktadır. Kapitalizmin gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm, ekonomik anlamda liberalizmin gelişimini sağlayan temel etkendir. Diğer taraftan, teknolojik gelişmeler kapitalizmin her aşamasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik değişim daha nitelikli insan gücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, başta eğitim hakkı olmak üzere, emek gücünün niteliğini artıran eğitim hizmeti oldukça önemlidir.

Eğitim hizmetinin sunumu ve finansmanı, toplumlarda yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşüme paralel olarak değişim göstermiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında yaşanan ekonomik durgunluk, devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış, böylece benzer diğer hizmetler gibi eğitim hizmetinin de kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi öngörülmüştür. Ancak, zamanla artan kamu harcamaları devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren birçok ülkenin deneyimlediği en önemli makroekonomik gelişmelerden biri, kalıcı şekilde artış gösteren bütçe açıkları olmuştur. Finansman açıklarını kapatmak için borçlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca, kamu harcamalarının azaltılması amacıyla tasarruf tedbirlerine başvurulmuştur. 1980'li yıllardan itibaren, devletlerin kamu harcamalarında kesintiye gitmesi ve daha çok hizmetin piyasa koşullarına bırakılması fikri egemen hale gelmiştir.

Kamu harcamaları içinde yer alan yükseköğretim hizmeti, harcamaların göreceli olarak kolaylıkla azaltılabileceği bir alan olarak görülmüştür. Neoliberalizmin temel argümanlarından biri olan, yükseköğretimin bireysel getirisinin toplumsal getirisinden daha yüksek olduğu savı ön plana çıkmıştır. Böylelikle, daha önceleri kamusal hizmet olarak sunulan yükseköğretimin finansmanında, yükseköğretimin yararlanıcıları olan

öğrenciler ve aileleriyle maliyet paylaşımına gidilmiştir. Yükseköğretimin finansmanında devlet katkısının azaltılması amacıyla yükseköğretim kurumlarından beklenen, bu kurumların kendi öz kaynaklarını artırmalarıdır. Bu kapsamda yükseköğretim kurumları, maliyet paylaşımı ile öğrencilerden elde ettikleri gelirlerin yanında, girişimcilik faaliyetlerinde bulunarak gelir kaynaklarını çeşitlendirmeleri konusunda teşvik edilmiştir. Yükseköğretim kurumlarının girişimcilik faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler, üniversite sanayi işbirliği modeli ile artış göstermiştir. Bu süreçte üniversitelerin işlevi, piyasanın ihtiyacı olan bilgiyi daha yoğun olarak üretme yönünde değişime uğramıştır. Bununla birlikte, yükseköğretimin piyasaya açılması ve özelleşmesi, yükseköğretim sektörünün, sermayenin kâr elde edeceği bir faaliyet alanına dönüşmesine neden olmuştur.

Yükseköğretimin piyasa açılması ve finansmanında özel kaynakların kullanılmaya başlanması süreçleri Türkiye'de de yaşanmıştır. Özellikle, 1990'lı yıllardan itibaren ülkemizde, yükseköğretimin finansmanında maliyet paylaşımına gidildiği görülmektedir. Bu tez çalışmasının amacı, 1980 sonrası dönemde Türkiye'de yükseköğretim kurumlarının yaşadığı neoliberal dönüşümü, finansman kaynaklarında yaşanan değişim özelinde ortaya koymaktır. Bu bağlamda, yaşanan değişimin nedenleri ve bu değişimin ortaya çıkardığı etkiler, küresel faktörlerle birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmada, Türkiye'de devlet yükseköğretim kurumlarının finansmanı, merkezi yönetim bütçesi kapsamında ele alınmıştır. Ancak, neoliberal politikalar kapsamında üniversite sanayi işbirliğine verilen önem, bu çalışmada, bilginin nasıl metalaştırıldığının ortaya konulması amacıyla, üniversitelerde bütçe dışında izlenen araştırma projesi gelir kaynaklarına da yer verilmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca üniversitelerin döner sermaye işletmeleri, üniversitelerin görevleri ile ilgili olarak ortaya çıkan fiyatlandırılabilir nitelikteki mal veya hizmetlerin üretim veya satışını gerçekleştiren birimler olarak faaliyet göstermeleri nedeniyle elde ettiği gelirler

bakımından çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında hazırlanan tablolarda yer alan veriler, önceki yılların karşılaştırılabilir verilerine ulaşmakta zorluk yaşanması nedeniyle ağırlıklı olarak 2010 yılı ve sonrasını içermektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, tarihsel süreç içerisinde sırasıyla liberal devlet, refah devleti ve neoliberal devlet yapılanması ele alınmakta; topluma sunulan hizmetlerde devlet kurumunun rolü tartışılmaktadır. Sonrasında, günümüzde geçerliliğini koruyan neoliberal devlet yapılanmasında, bilginin meta haline dönüşmesi nedeniyle eğitim hizmetinde yaşanan dönüşüm irdelenmektedir. Ayrıca, yükseköğretim özelinde eğitim hizmetinin sunumu ve finansmanı, refah devleti ve neoliberal devlet anlayışları çerçevesinde karşılaştırılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, dünya genelinde yükseköğretim hizmetinde yaşanan dönüşümün ortaya konulması amacıyla; öncelikli olarak batı ülkelerinde üniversitelerin tarihsel gelişimine yer verilmektedir. Ardından, neoliberal politikaların yükseköğretim üzerindeki etkisi; yükseköğretim hizmetinin işlevinde yaşanan değişim ile birlikte, yükseköğretimin piyasaya açılma (ticarileşme, özelleşme ve sermayeleşme) süreci ve yükseköğretimin önemli girişimcilik faaliyetlerinden biri olan üniversite sanayi işbirliği kavramı ele alınarak açıklanmaktadır. Sonrasında, 1980 sonrası uygulanan neoliberal yükseköğretim politikalarında küresel aktörlerin etkisi, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ve Bologna Süreci ile birlikte ortaya konulmaktadır. Son olarak, yükseköğretim hizmetinin finansman kaynaklarında yaşanan değişim, maliyet paylaşımı kavramı çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu değişimin nedenleri açıklanmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'de yükseköğretim kurumlarının tarihsel gelişimi, temel kanunlar ve diğer düzenlemeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Dünya genelinde yaşanan değişime paralel olarak Türkiye'de de 1980 sonrası dönemde yükseköğretim hizmetinin nasıl daha fazla piyasa sürecine dâhil edildiği ve ne şekilde

fiyatlandırılmaya başlandığı ortaya konulmakta; bu dönemde yükseköğretim hizmetinin finansmanında yaşanan değişim, uygulanan somut politika örnekleriyle ve tablolar yardımıyla açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE EĞİTİM HİZMETİ

1.1. NEOLİBERALİZMİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1.1. Liberal Devlet

Kapitalizm, 16 ve 18. yüzyıllar arasında, Batı Avrupa'da yaşamın her alanında kendini gösteren toplumsal bir düzen olarak ortaya çıkmıştır (Şaylan, 1995: 18). Kapitalizmin gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm, modern devletlerin ve ekonomik anlamda liberalizmin gelişimini sağlayan temel etken olmuştur. Liberalizmin kapitalist toplumla birlikte gelişiyor olması, ekonomik anlamda her şeyin piyasada satılmak amacıyla üretilmesine neden olmuştur. Bu anlamda insan emeği başta olmak üzere, tüm mal ve hizmetlerin metalaşması süreci gerçekleşmiştir.

Liberal düşüncede meta üretimi ve değişimine dışarıdan bir müdahale yapılmaması gerekmektedir. Çünkü yapılan müdahaleler doğal uyumu ortadan kaldıracaktır. Liberalizme göre devletin müdahaleci rol oynaması, bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bırakınız yapsınlar sloganı liberalizmin temel felsefesi olmuştur (Şaylan, 1995: 27). Şaylan'a göre (1995: 49) liberal devlet kuramında devlet, bireylerin doğal haklarını güvence altına almak için yapılmış toplumsal sözleşmeye dayanmaktadır. Liberal devletin oluşumunun ana noktası, bireylerin temel haklarını ve özgürlüklerini güvence altına almasıdır. Bu anlamda liberallerin devletten beklentisi, bireysel özgürlüklerin korunmasıdır. Liberal devlet anlayışında toplumsal refah düzeyi, bireysel refah düzeylerinin toplamından oluşmaktadır (Önder, 2012: 262).

Liberal savın merkezinde iki türlü devlet vardır. Birincisi temel özgürlüklerin savunucusu olan iyi devlet; ikincisi, bu özgürlükleri sınırlandıran kötü devlettir. İyi devleti koruyabilmek için, müdahaleci devleti sınırlandırmak gerekmektedir. Liberalizme göre piyasalar kendi ahengi içinde doğal düzeninde işlemektedir. Bu nedenle ona müdahale etmek anlamsız ve zararlıdır (Rosanvallon, 2004: 54). Liberaller devletin koruyucu olmasının yeterli olduğunu savunurlar ve yaşam ve bireyin ayrılmaz parçası olan mülkiyet haklarının devlet tarafından korunmasını talep ederler.

Liberal düşünürler devletin sınırlandırmasını kesin bir dille savunurken bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda fikir ayrılıklarına sahiptirler. Smith, Burke, Bentham ve Humbolt gibi liberal düşünürler, liberalizm temelinde asgari bir devlet kuramını oluşturmakta zorlanmışlardır. Bu nedenle araçsal bir devlet anlayışı içinde olmuşlardır. Liberaller genel anlamda devletin genişlemesini, bürokratik ve zararlı bir gelişme olarak görmüşlerdir (Rosanvallon, 2004: 65).

Ancak liberallerin, toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıktığında devlete başvurduğu ve devlet müdahalesini kabul ettiği görülmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte endüstriyel dönüşümün gerçekleşmesinde devletin katkısı ortadadır. Özellikle sanayinin ihtiyaç duyduğu eğitimli iş gücünün oluşturulması, ilk etapta devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Çünkü piyasanın bu gereksinimi karşılaması mümkün olmamıştır (Şaylan, 1995: 37). Dolayısıyla, doğal düzenin sağlanması için devletin gerekli müdahalelerde bulunması, liberaller tarafından kabul edilmiştir.

Başrolünde İngiltere'nin olduğu liberalizm 1830'lardan Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar etkisini sürdürmüştür. Savaş sonrasında (1914-1918) İngiltere'nin yoğun çabalarına rağmen küresel liberalizm askıya alınmıştır (Kazgan, 2016: 23). Polanyi (2013: 11) bu durumu on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının çöküşü olarak değerlendirmektedir. Bu uygarlığın temel özelliği serbest piyasadır. Polanyi'ye göre piyasa; toprağı, emeği ve parayı metaya dönüştürmüş ve insanları kendine bağımlı hale

getirmiştir. 19. yüzyılda liberalizmin çöküşü, 1970'li ve 1980'li yıllara kadar devletin ekonomiye müdahalesini gerekli kılmıştır. 1970'li yıllarda başlayan yeni ekonomik bunalım devletin yeniden yapılandırılmasına yol açmış, liberal ilkelerin temel alındığı neoliberal devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

Liberalizmin -şimdilerde ise neoliberalizmin- yıllar içinde yaşadığı tüm değişimlere rağmen, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıya egemen olan bir düşünce sistemi olarak geçerliliğini halen koruduğu görülmektedir.

Teknolojik Devrim

Teknoloji, yeni bilgilerin yaşama uyarlanması olarak tanımlanabilmektedir. Teknolojik gelişmeler her çağda özellikle de kapitalizmin her aşamasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni teknolojik keşiflerle ortaya çıkan yenilikler, toplumun üretken kapasitesini her zaman artırmıştır. Kapitalizmin sürekliliğinin sağlanması, teknolojik gelişmelerin yaşama uyarlanmasıyla gerçekleşebilmiştir.

Amerikan toplum bilimcisi Daniel Bell son iki yüzyıllık dönemde birbirini takip eden üç önemli teknolojik gelişmeden bahsetmiştir. İlki buhar makinasının üretime uygulanması, ikincisi elektrik enerjisinin kullanılması, üçüncüsü ise halen devam etmekte olan teknolojik devrimdir (akt. Şaylan,1995: 108-109). Üçüncü teknolojik devrim araştırma ve geliştirmenin önemini ortaya çıkarmıştır. Devletler, araştırma ve geliştirmeye ayırdığı pay doğrultusunda ilerleme sağlamışlardır. Günümüzde ise araştırmalar, üniversiteler aracılığıyla yapılmaktadır.

Teknolojik değişim, yeni bilgilerin ve süreçlerin uygulamaya konulabilmesi açısından, daha eğitimli ve beceri düzeyi yüksek insan gücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kitlesel eğitim ve devletin zorunlu olarak bu hizmeti üzerine alması, bu durumla açıklanabilir (Şaylan, 1995: 99). Nitelikli insan gücü ihtiyacı eğitim hizmetini ön plana çıkarmıştır. Sanayileşen toplumlarda

liberal düşünce egemen olsa da, eğitimin tamamen piyasa mekanizmasına bırakılmadığı, genel olarak devletin eğitim konusunda söz sahibi olduğu görülmektedir.

1.1.2. Refah Devleti

1.1.2.1. Refah Devletinin Ortaya Çıkışı

Batı Avrupa'da Reform ve Rönesans'ın etkisiyle feodalitenin yıkılması, siyasal ve ekonomik dönüşümle birlikte modern ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulus devletlerin oluşması ise eski egemenlik biçimlerinin önemini azaltmış, dinsel iktidarlıklar ya da krallık iktidarlıkları geri planda kalmıştır. Kent yaşamıyla birlikte sanayi devriminin yaşanması toplumları ekonomik açıdan değişime uğratmıştır. Liberal devletin gücünün zayıflaması ve devlet müdahalesinin giderek daha fazla ihtiyaç olarak görülmesinin nedeni sanayileşmedir (Serter, 1994: 14). Sanayi devriminin yaygınlık kazanması, sanayileşen ülkelerde toplumsal çekişmelere neden olmuş, özellikle işçi sınıfının toplumsal mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Refah devleti anlayışı, sanayi devrimiyle birlikte sanayileşen toplumlarda, kapitalist düzenin ortaya çıkardığı olumsuzluklar karşısında gelişmiştir.

Sanayileşme, piyasa mekanizması kendinden beklenen refahı sağlayamadığından, liberalizmin piyasanın her zaman başarılı olması felsefesine büyük bir darbe vurmuştur. Bırakınız yapsınlar politikası, toplumda büyük eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kapitalizmin gelişimi, burjuva sınıfının doğması ile birlikte sınıflar arasında eşitsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Eşitsizliklerin giderilmesi arayışı, kapitalizmi, toplumda oluşan eşitsizliklere ilişkin çözümler sunan sosyalizm doğrultusunda yeni arayışlara itmiştir. Sosyalizm eğitim ve sağlık gibi hizmetleri insanlara bedelsiz sunduğundan, kapitalizm, sosyalizme karşı çekiciliği azaltmak amacıyla sosyal refah devletini ortaya çıkarmıştır. Refah devleti kapitalizmin

bir uzantısı "koltuk değneği" olarak görülmüştür (Akkaya, 2001: 24; Şaylan, 1995: 46, Rosanvallon, 2004: 46). Refah devleti, ekonomik ve sosyal refahı artırmak amacıyla devletin ekonomiye müdahalesini öngörmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan 1929 buhranı, çok büyük toplumsal ve siyasi çalkantılara neden olmuş, kapitalizm bir sistem olarak güvenilirliğini yitirmiştir (Şaylan, 1995: 55). İkinci Dünya Savaşı'nın önemli nedenlerinden biri olan 1929 bunalımı ve savaş sonrası yaşanan ekonomik durgunluk, devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesi gerekliliğini ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 25 yıl boyunca (1945-1970), ekonomik faaliyetlerin belirlenmesinde refah devleti kuramının temel kabullerinden biri olan Keynesçilik hakim paradigma olmuş ve liberal devlet anlayışından müdahaleci devlet anlayışına geçilmiştir (Akkaya, 2001: 24).

Keynes, piyasa boşluklarının kamu hizmetleri ve harcamaları ile doldurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece klasik denk bütçe yaklaşımından açık bütçe yaklaşımına geçilmiştir (Önder, 2012: 69). Kamu harcamalarının artmasında etkili olan ana neden, devletin daha çok mal ve hizmet üretmeyi talep etmesidir. Keynesçi iktisat politikalarıyla birlikte kamu harcamaları artmış, Avrupa'da refah devleti dönemi başlamıştır. Refah devleti, ekonomide müdahaleci rol üstlenerek sermayenin yükünü hafifletmiş ve kapitalist düzenin devamlılığını sağlamıştır (Rosanvallon, 2004: 142). 1945-1975 yılları arasındaki dönem, Avrupa'da refah devletinin yükseldiği dönemdir. Bu yıllarda kapitalizmin yol açtığı sorunlar ve riskler devlet tarafından karşılanmıştır. Refah devleti anlayışı sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşirken, gelişmekte olan ülkelerin devlet aracılığıyla kalkınması söz konusu olmuştur.

Refah devleti, dar anlamda ailelere asgari gelir ve sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumun geneline eğitim, sağlık ve barınma olanakları veren devlet olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda refah devleti ise, devletin ekonomi yönetiminde

ağırlığının olmasıdır. Keynesyen refah devleti bize geniş perspektifte refah devletini sunmaktadır (Akkaya, 2001: 26; Sarıipek ve Şenkal, 2007: 148).

Refah devleti, liberalizmin savunduğu modern devletin yerine koruyucu, planlayıcı ve müdahaleci devlet modelini ortaya koymuştur. Özdemir (2004: 31) tarihsel gelişim süreci içinde, müdahaleci devlet anlayışının dört temel işlevinden bahsetmiştir. Bunlardan ilki devletin iş gücü piyasalarında asgari çalışma düzeni sağlaması, kayıt dışı çalışmayı engellemesi, piyasayı düzenleyici kurallar koyması, çevreyi korumak adına yasal düzenlemeler yapması ve tüketicilerin korunması için kanunlar çıkarması gibi devletin düzenleyici rolüne ilişkindir. Devletin düzenleyici rolü, tüm ekonomik ve sosyal yaşamı kapsamıştır. Devletin düzenleyici rolünün yanında bir diğer önemli işlevi, ekonomi politikaları üretmesidir. Devlet; piyasa başarısızlıklarına karşı, vergi politikaları, para politikaları, istihdam politikaları ve ticaret politikaları gibi araçlarla ekonomi üzerinde doğrudan müdahalede bulunmaktadır. Böylelikle devlet, sürdürülebilir bir ekonomik düzen yaratmaya çalışmaktadır. Üçüncü olarak devlet, vergi politikaları gibi araçlarla gelirin yeniden dağılımını sağlayarak gelir dağılımındaki adaletsizlikleri önlemektedir. Devletin dördüncü önemli işlevi ise işveren kimliğidir. 1945'lerden sonra kamu sektörünün büyümesiyle birlikte devletler kamu sektörü istihdamını artırmıştır. Devletin işlevlerinin yerine getirilmesi amacıyla istihdam edilen personelin yanında kamu iktisadi teşekkülleri aracılığıyla özel sektörle işbirliğine gidilmiş, genel istihdama katkı sağlamıştır.

Refah devletinde sunulan hizmetler, bireyler tarafından sosyal hak olarak görülmüştür. Bu anlamda refah devletinden beklenen, hükümetlerin sosyal hizmet olarak eğitim, sağlık ve sosyal güvenliğe önem vermeleri, tam istihdamı sağlama sorumluluğunu almaları, iktisadi büyüme ve gelir dağılımının zenginden yoksula doğru yeniden bölüşümünün sağlanmasıdır (MacGregor, 2007: 236).

Refah devleti politikaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin hızlı bir gelişme göstermesini sağlamakla birlikte 1970'lere gelindiğinde artık işe yaramaz olmuştur. Yaşanan ekonomik bunalımlar ile birlikte, kapitalizmin devamlılığının sağlanması amacıyla devletin ekonomideki rolü azaltılmış ve piyasa eksenli politikalara geri dönülmüştür.

1.1.2.2. Refah Devletinin Gerilemesi

Avrupa, sosyal refah devleti politikaları ile birlikte yaklaşık otuz yıl boyunca refah dönemi yaşanmıştır. Ancak, 1970'lere gelindiğinde artık Keynesçi politikalar işe yaramamaya başlamış, kamu harcamaları devlet bütçesi üzerinde yük olmuş ve bütçe açıkları kronikleşmiştir. 1970'lerden sonra neoliberal fikirlerin etkisiyle refah devleti politikalarında değişim başlamıştır. Hükümet harcamalarında kesintiye gidilmesi ve giderek daha çok hizmetin piyasa koşullarına bırakılması fikri egemen hale gelmiştir. Refah devletindeki bu değişimlerin en fazla görüldüğü ülkeler İngiltere ve ABD, en az ise Kıta Avrupası ve İskandinav ülkeleridir (MacGregor, 2007: 237).

1970'lerde ortaya çıkan ekonomik kriz sonucunda, devletin küçülmesine yönelik politikaları savunan ve 'Yeni Sağ' olarak adlandırılan siyasi yapı, batı dünyasının genelinde ortaya çıkmıştır. Yeni sağ ve neoliberalizm, refah devletine karşı saldırıya geçen temel akımlar olmuştur. Yeni sağ, daha öncesinde birbirlerine uzak olan liberalizm ile muhafazakârlığın ortak bir noktada buluşmasını ifade etmektedir. Neoliberalizmin Keynesçiliğe karşı çıkmasında, yeni sağın refah devletine karşı yürüttüğü siyasi saldırının da etkisi olmuştur (Hoggart, 2007: 249; Özdemir, 2004: 195).

Refah devletinin krize girdiği 1970 sonrası dönem, refahın da azaldığı dönemdir. 1970'lerin başında kapitalizmin "altın çağı" son bulurken 1980'lerde neoliberalizm, yaşanan küresel krize bir çözüm olarak, hükümetlerin 1970'lerin ikinci yarısında yaşanan ekonomik sorunlara verdiği tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde kapitalizmde ortaya çıkan yapısal kriz, Keynesçi iktisat politikalarının geri çekilmesine ve yerini klasik iktisat felsefesinin çağdaş bir yorumu olan neoliberal iktisat felsefesinin almasına neden olmuştur. Fiyat serbestisi, kamu müdahalesinin azaltılması ve yasal düzenlemelerin hafifletilmesi Keynesyen modele alternatif temel politikalar olmuştur (Palley, 2007: 44-51; Rosanvallon, 2004: 52).

Refah devleti gerilerken, özelleştirme girişimleri ile devletin küçültülmesi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum, kapitalizmin devamlılığının sağlanması amacıyla bir yeniden yapılanma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980'li yıllarda sosyal refah devleti uzlaşısı çökmüş, devletin küçülmesi, piyasa ekonomisi ve özelleştirmeler egemen hale gelmiştir.

Keynesyen politikaların aksine neoliberalizmin, kapitalizmin kâr ve sermaye birikimini artıracağına inanılmıştır (Campbell, 2007: 309). Neoliberal dönemle birlikte, refah devleti döneminde kamu mülkiyetinde olan sektörler, başta İngiltere'de Thatcher ile birlikte özelleştirmeye konu olmaya başlamıştır. Thatcher, refah devletini yıkarken, destekçilerinin olmasına rağmen sağlık, sosyal hizmetler, üniversiteler, bürokrasi ve yargı gibi alanlarda neoliberal etkileri hemen kabullendirememiştir. Bununla birlikte, kabullendirdiği en önemli şey girişimcilik kültürüdür. Thatcher özel mülkiyetin, bireyciliğin ve girişimcilik fırsatlarının tadını çıkaran bir orta sınıf yaratmıştır (Harvey, 2015: 70). İngiltere ve ABD'de yükselen neoliberal yapılanma, geriye kalan ülkeleri de etkilemiş olmakla birlikte, her ülkenin neoliberal içsel dinamikleri farklı şekilde ilerlemiştir.

1.1.3. Neoliberal Devlet

1.1.3.1. Neoliberalizm İnşası

Neoliberalizmi tamamen kuramsal bir yaklaşımla tanımlamak oldukça zordur. Neoliberalizm kelimesi, son otuz ila kırk yıl boyunca, birçok siyasi ve akademik tartışmada oldukça yaygın bir yorum haline gelmiştir. Kapitalizmin son otuz yılı neoliberalizm olarak tanımlanmaktadır (Dumenil ve Levy, 2007: 25). 1970'lerden beri politik ve ekonomik düşüncelerde ve uygulamalarda neoliberalizmin etkisi oldukça fazladır. Neoliberalizm bugün dünyayı şekillendiren egemen ideoloji olarak toplumsal yaşamın her alanını etkisi altına almıştır.

Neoliberalizm neo ve liberal kelimelerinden oluşmaktadır; bu çerçevede neoliberalizm, genel olarak liberalizmle ilgili tarihsel kökleri ve bazı temel sözcükleri paylaşmaktadır. Neoliberalizm, liberalizme ek yenilenmiş bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır ve neoliberalizm, liberalizmin yükseliş ve düşüş evrelerinin sonrasında yeniden yükselmesi olarak yorumlanabilir (Kazgan, 2016: 55; Thorsen, 2009: 2). Neoliberalizm, liberalizmin temel değerlerini hem hümanist hem de ekonomik şekillerinde devralmıştır (Lynch, 2006: 4). Neoliberalizmin, geleneksel olarak liberal geleneğin belirli bir yönünün, yani ekonomik liberalizmi ifade ettiği düşünülmektedir. Ekonomik liberalizmde temel olarak devletlerin ekonomiye müdahale etmekten kaçınması gerektiği ve bunun yerine ekonomik faaliyetleri serbest ve kendi kendini düzenleyen piyasaya bırakması gerektiği savunulmaktadır.

Neoliberalizmin genel yapısı, geniş toplumsal, ekonomik ve siyasi olgularla birlikte oluşmuştur. Neoliberalizm gücünü, dünyanın dört bir tarafında yer alan finans gruplarının çıkarlarının ve ABD'nin sermaye birikimine yarar sağlayan yapının bir parçası olmasından almakta ve devamlılığını sağlamaktadır. Bu nedenle küreselleşmeden ayrı düşünülemez ve küreselleşme aslında neoliberalizmin

uluslararasılaşmış halidir (Saad-Filho ve Johnston 2007; 14-15). Küreselleşme, uluslararası alanda gelişen karşılıklı toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlantıların yoğunlaşmasıdır. Bu açıdan neoliberalizm ve küreselleşme birbirini güçlendirmektedir (Colas, 2007: 125).

Neoliberalizm kapitalist sistemin varlığını koruyan bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Harvey (2015) neoliberalizmi emek güçlerine ve diğer tüm muhalif güçlere karşı kapitalist sınıfın iktidarını ayağa kaldırma, sağlamlaştırma ve merkezileştirme amaçlı bir proje olarak tanımlamaktadır. Neoliberalizmin amacı, sermaye birikimi için gerekli koşulları oluşturup ekonomiyi seçkinlerine iade etmektir. Bu çerçevede neoliberalizmi, kapitalizmi korumak ve emeğin gücünü azaltmak amacıyla gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenme olarak ifade edebiliriz. Bu örgütlenme, dış baskılarla birlikte iç kuvvetlerin dayattığı ekonomik ve siyasi dönüşümler aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir (Çakır ve Çınar: 2011; 106; Saad-Filho ve Johnston 2007: 17). Dış baskı biçimleri arasında batı kültürü ideolojisinin yayılması, sivil toplum örgütlerinin etkisi, dış yardımlar, diplomatik baskı, siyasi huzursuzluk ve askeri darbeler örnek olarak gösterilebilir (Saad-Filho ve Johnston 2007: 18). İç etkenler arasında ise ikna, kandırma, rüşvet, tehdit gibi yollar bulunmaktadır. Reagan ve Thatcher hükümetleri bu yolları başarılı şekilde uygulamıştır (Harvey, 2015: 48).

Neoliberalizm ayrıca 1970'lerdeki sermaye birikimi gerilemesinin nüfusun en zenginleri lehine telafi edilmesi girişimi olarak da yorumlanabilir (Dumenil ve Levy, 2007: 30). 1970'lerde sermaye birikiminde yaşanan büyük krizin yansıması olarak, 1979 yılında Thatcher'ın İngiltere'de ve ardından 1980'de Reagan'ın ABD'de seçimleri kazanması, neoliberal iktisat politikasının resmen hâkimiyet kurduğu dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Thatcher ve Reagan liberalizmi neoliberalizme çevirmeyi başarmışlardır. Thatcher'ın "başka alternatif yok" söylemi neoliberalizmin

inandırıcılığında aktif rol oynamıştır (Kazgan, 2016: 19; Palley, 2007: 51). Literatürde Thatcherizm ve Reaganizm olarak geçen bu düşünce sistemi son otuz ila kırk yıla damgasını vurmuştur.

Şaylan (1995) Thatcher ve Reagan'ın toplumda sosyo-politik açıdan yarattığı değişimleri üç başlıkta toplamıştır. Birincisi, toplumsal bölüşüm düzenindeki köklü değişimdir. Yani artık, artı değer daha fazla ölçüde sermayeye kalmaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte sermayenin verimlilik artışının büyük bir kısmı, artı değer olarak sermayeye geri dönmektedir. İkincisi, devletin ekonomiye müdahale biçimindeki değişimdir. Devletin ekonomiye müdahalesi, doğrudan sermaye birikimi amacına yönelik gerçekleşmiştir. Özelleştirmeler, engelleyici kuram ve normları ortadan kaldırma (deregülasyon) ve vergi reformları bunlara örnektir. Üçüncüsü de ekonominin hızlı bir şekilde küreselleşmesinin sağlanmasıdır. Thatcher ve Reagan, kârlılık düzeyini önemli ölçüde değiştirecek olan, dünyanın tek bir pazar haline gelmesine hız kazandırmışlardır.

1980 sonrasında, piyasa düzenlemelerinin kaldırılmasını, özelleştirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı büyümeyi, sermaye hareketliliğini ve makroekonomik kemer sıkma politikalarını talep eden neoliberal fikirlerden oluşan Washington uzlaşması, uluslararası iktisat politikasında egemen hale gelmiştir. Washington uzlaşmasıyla birlikte, küresel ekonomik sorunlara ortak çözüm olarak neoliberalizm yoluna girilmiştir (Harvey, 2015: 21; Palley, 2007: 51). Washington uzlaşması, Dünya Bankası, IMF, ABD Hazine Bakanlığının ve sonrasında DTÖ ve Avrupa Merkez Bankası'nın yoksul ülkelere uyguladıkları neoliberal politikaların birbirine yakınlaşmasıdır (Saad-Filho, 2007: 191). Washington uzlaşması ile ülkelerin kamu kesimlerinin küçültülmesi amaçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere, IMF ve DB gibi küresel aktörler aracılığıyla dünya ekonomileri piyasa mekanizmasının egemenliğine girmiştir. Kamu kesiminin hiçbir şekilde ekonomiye müdahale etmemesi, tüm ekonomik

göstergelerin küresel piyasa temelinde belirlenmesi kuralları oluşturulmuştur (Önder, 2012: 49).

1980 sonrasında IMF ve DB, Keynesçi politikaların etkilerinden tamamen arındırılarak neoliberal doktrini yayan ve uygulayan merkezler olmuşlardır. Bunu sağlamak amacıyla da, yapısal uyum politikaları kapsamında yardım edilen ülkelere yönelik özelleştirme, emek piyasası yasalarının esnetilmesi, sosyal refah harcamalarının kısılması, ihracatın teşvik edilmesi, vergi indirimleri yapılması gibi zorunlu yaptırımları olmuştur. Bu çerçevede neoliberalizm, İngiltere ve ABD haricindeki ülkelerin kendi istekleri dışında ve zorunlu koşullar altında uygulamaya koydukları sistemdir.

1.1.3.2. Neoliberal Devlet Modeli

Neoliberalizm aslında küresel, siyasi ve ekonomik dönüşümün bir parçasıdır. İngiltere ve ABD'nin öncülüğünde başlayan ve sonrasında dünya genelinde hükümetler tarafından kabul edilen neoliberalizm, hayatın tüm alanının piyasa mantığıyla yürütülmesine ve her şeyin alınıp satılabilen bir meta haline gelmesine neden olmuştur (Callinicos, 2006: 6). İnsan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin esas alındığı, bireysel girişim ve hürriyetin serbest bırakıldığı bir toplum yaratmak olduğu fikri benimsenmiştir (Harvey, 2015: 10). Böyle bir toplumda devletin rolü, söz konusu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve oluşturmak ve onu korumaktır. Hatta devlet, hayatın tüm alanının piyasaya açılmasına destek olmalıdır. Eğer toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda piyasa mevcut değilse, gerekirse devlet eliyle yaratılmalıdır. İdeal liberal toplum modeline ulaşılması için devlet, yol gösterici olarak piyasayı desteklemeli ve müdahalesini minimum düzeyde tutmalıdır. Neoliberalizm, devlet müdahalesinin, iktisadi kaynakların yanlış dağılmasına yol açtığını ve müdahalelerin yararsız olmasının da ötesinde zarar

verici olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, piyasaların en uygun ve kendi kendini düzenleyici toplumsal yapılar olduğunu ileri sürmektedir (Lapavitsas, 2007: 65-67).

Teoride neoliberal devlet, sınırları çizilmiş özel mülkiyet haklarından, serbest ticaret kurumlarından ve piyasa koşullarından yanadır. Neoliberalizme göre devlet, sahip olduğu gücü kullanarak özgürlükleri mutlak suretle sağlamalı ve korumalıdır. Özel girişimcilik sayesinde ortaya çıkan yenilikler, servet yaratmanın temel unsuru olarak görülmektedir (Harvey, 2015: 73). Neoliberaller tüm varlıkların özelleştirilmesini savunmaktadır. Devletler, düzenledikleri ya da kendilerinin işlettikleri kuruluşları özel sektöre devretmeli, bu sektörlerde düzenleyici önlemler almalıdır.

Neoliberal düşünürlerin öncülerinden Friedman'a (1955) göre, özgür bireylerin, özel girişimciliğin ve mübadelenin olduğu bir ekonomide devletin temel görevi, piyasaları serbest bırakarak oyunun kurallarını korumaktır. Bunun haricinde, Friedman'a göre, hükümet müdahalesini haklı gösteren üç temel gerekçe vardır. Bunlardan ilki, doğal tekel veya benzer piyasa kusurlarıdır. Bu hususlar, piyasadaki etkili rekabeti mümkün kılmaması nedeniyle hükümet müdahalesini gerektirmektedir. İkincisi, bir kişinin yaptığı faaliyetler sonucunda diğer insanların zarara uğraması ve kayıplarını ondan tahsil edememesi ya da bir başkasının faaliyetlerinden yararlanmalarına rağmen hiçbir bedel ödememesi durumları gibi gönüllü mübadeleyi olanaksız kılan dışsallıklardır. Üçüncüsü, gönüllü mübadeleye konu olmayan çocuklar ve diğer sorumsuz bireyleri korumak içindir. Özgürlük ilkesinden kastedilen çocukların ve hastaların dâhil olmadığı sorumlu bireylerdir. Bu hususlar dışında devletin müdahaleciliği kabul edilmemektedir.

Neoliberalizm özünde tüm varlıkların piyasalaşmasını savunurken aslında her şeyin meta olduğunu ve metalaştığını savunmaktadır. Metalaşma her şeyin fiyatlanabildiğini ve ticarileştiğini gösterir. Neoliberallere göre devletin sunduğu eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin piyasaya açılması ve devletin üzerindeki mali yükün

hafiflemesi gerekmektedir. Ancak, her toplumun nelerin hangi miktarda metalaşacağı konusunda kendi kararları mevcuttur.

1.1.3.2.1. Bilginin Metalaşması

Kapitalist üretim tarzının temelinde meta kavramı bulunmaktadır. Meta, kullanım değeri ve değişim değeri olarak iki özelliğe sahiptir. Bir şeyin bir ihtiyacı gidermesi kullanım değerini ifade ederken, metaların karşılıklı değişim kapasitesi, değişim değerini ifade etmektedir. Kapitalist toplumlarda üretim, kullanım değerinden ziyade değişim değeri için yapılmaktadır. Metalaşmanın gerçekleşmesi için o metanın kâr sağlamak amacıyla üretilmesi gerekmektedir. Bilgi, kapitalist üretim sürecinde piyasa koşullarında üretilerek metalaşmıştır.

Marx'ın söylemiyle kapitalizm, muazzam bir meta birikim süreci içinde insan emeğini ve bilgiyi metalaştırabildiği için küreselleşebilmiştir. Marx'ın açık şekilde ifade ettiği gibi, kapitalist toplum sistemi içinde herhangi bir mal ve hizmetin metaya dönüşmemesine imkân yoktur;

"… Her şey satılabilir ve satın alınabilir hale gelir. Dolaşım, her şeyin içine atılabileceği ve altın kristali olarak tekrar çıkaracağı büyük bir imbik olur. Bu simya ilmine azizlerin kemikleri bile dayanamadıktan sonra, insanların alışverişi dışında kutsallaşmış şeyler nasıl sayansın" (akt. Özsoy, 2002: 80).

Bir hizmetin ya da malın ticarileşmesi için öncelikle onun bir meta biçimine dönüşmesi gerekmektedir. Kapitalist toplumlarda alınıp satılabilen her şey metalaşmaktadır. Yani, piyasada kullanım değeri için değil değişim değeri için üretilmektedir. Bilgi de kapitalist üretim sürecinde kullanım değerini kaybederek değişim değeri olan bir metaya dönüşmüştür. Metalaşan bilgi ticarileşmiş ve piyasaya açılmıştır (Özsoy, 2011: 128-9). Kapitalist süreçte insan emeğinin metalaşması ise diğer metalardan farklı olarak gerçekleşmiştir. İnsan emeğinin kullanım değeri tükense de

kendi değerini aşan bir değer üretmektedir (Karabulut, 2016: 67). İnsan emeğinin yeniden üretilmesinde eğitimin rolü büyüktür.

Eğitimin kullanım değeri, bilimsel bilginin üretilme sürecini tanımlarken değişim değeri, sermayenin kâr elde etmesi için üretilen bilgiyi tanımlamaktadır. Eğitim, piyasanın ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmeye başladığında üretilen bilgi artık metalaşmış olmaktadır. Ancak piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşen eğitim, getiri oranı düşük olan sosyal bilimler gibi alanların öneminin azalmasına neden olmaktadır. Piyasa için önemli olan ve sermayenin kullanabileceği bilgi üretimi, bilginin metalaşmasına ve ticarileşmesine neden olmaktadır.

Neoliberal görüşe göre eğitim hizmeti de bir metadır ve alınıp satılabilmektedir. Uzun yıllar boyunca sadece kamu tarafından sunulan ve büyük kitleleri kapsayan eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin piyasaya açılması ve kâr oranlarını artırması sermayenin iştahını kabartmıştır. Kamu hizmetlerinin piyasaya açılması, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi olarak da görülebilir (Erol, 2002: 4). Neoliberal politikalarla birlikte yükseköğretim hizmeti sermaye açısından kâr elde edilebilecek yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

1.2. NEOLİBERAL EĞİTİM HİZMETİ

1.2.1. Eğitim Hakkı

Eğitim insanın doğumundan itibaren kişisel gelişimini sağlayan, insanı insan yapan en önemli değerdir. Eğitim bireyi toplumsallaştırırken, bireyin, toplumun yeniden üretimine ve dönüşümüne katılmasını sağlamaktadır (Hoca, 2011: 45). İnsanların eğitim hakkı yaşam hakkı kadar önemlidir ve temel haklardan sayılması gerekir. Eğitim, temel insan haklarından biri olarak uluslararası sözleşmelerle bağlayıcı hale getirilmiştir.

Eğitimin bir hak olup olmadığını tartışırken hak kavramının neleri içerdiğine ve içermediğine bakabiliriz. Özsoy'a (2004) göre, hak kavramını tanımlarken hak kavramını kapsamayan üç hususa açıklık getirilmesi gerekmektedir. İlki hakkın bir "ayrıcalık" olmamasıdır. Hak, başkalarıyla aynı şeye sahip olma, başkalarından aşağı görülmeme halidir. Oysaki ayrıcalık başkalarıyla eşdeğer olmamaktır. Ayrıcalık paylaştıkça değeri azalan bir durum olmasına rağmen hak başkalarıyla paylaştıkça artan bir değerdir. Bu nedenle hak kavramını açıklarken ayrıcalıktan bahsetmek doğru değildir. Hak kavramını açıklarken yer verilmemesi gereken ikinci husus "fırsat"tır. Fırsat, başkalarından ayrışmak için verilen vaatlerden biridir. Fırsat, insanlar arasında eşitsizliğe yol açarken hak, insanların birbirleriyle eşit olmaları için mücadele etmeleridir. Üçüncüsü ise hakların kaynağının kanunlar olmamasıdır. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi insanların hâlihazırda sahip olduğu hakları düzenleme altına almakta, insanlara bu haklara sahip olmalarını sağlamamaktadır. Bu nedenle, özellikle eğitim hakkını kanunla kazanılmış bir hak gibi ele almamamız gerekmektedir.

Liberal bakış açısı bireylerin diğer bireylerden ayrıştığı ölçüde bir hakka sahip olabileceği yönündedir. Yani hak kavramı olumsuz bir nitelikle ifade edilmektedir. Liberal söylemde diğer kişilerin eğitim talebi, kendi eğitimimizi sınırlayan bir husus oluşturmaktadır. Liberal görüşte haklar ikiye ayrılmaktadır. İlki yaşam ve özgürlük gibi temel sayılan bireysel haklar, ikincisi eğitim gibi ekonomik ve sosyal açıdan hak olup olmadığı tartışılan ve temel sayılmayan haklardır. Özellikle refah devletinin son bulmasıyla birlikte, liberaller tarafından ikincil haklar hak olmaktan çıkarılmaya başlanmıştır. Oysaki eğitim insanı insan yapan haklardan biridir ve bu yüzden vazgeçilmez olmalıdır. Hak kelimesi anlam itibarıyla herkesin sahip olması gereken bir yetkidir; aksi halde hak bir ayrıcalığa dönüşmektedir. Kimse başkasının yerine öğrenemeyeceği için eğitim bu açıdan bakıldığında vazgeçilmez ve devredilmez bir hak olarak herkesin olmalıdır (Özsoy, 2004). Eğitim hakkı son yıllarda herkesin satın alma

gücüne göre değişiklikler göstermeye başlamıştır. Oysaki eğitim, herkes için önemli ve vazgeçilmez bir haktır. Eğitimin bir hak olarak görülmesi, onun parasız ve herkes için olmasını gerektirmektedir.

Uluslararası belgelerde eğitimin bir hak olarak ve parasız şekilde sunulması gerektiği ifade edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26 ncı maddesinde herkesin eğitim hakkına sahip olduğu, eğitimin parasız olduğu, ilköğretimin zorunlu ve yükseköğretimin herkese açık olması gerektiği düzenlenmiştir. Yükseköğretimin herkese açık olması, onun fiyatlandırılmaması yani ücretsiz olması gerektiği anlamını taşımaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinden daha ayrıntılı eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler, BM Genel Kurulu'nun 1966 yılında katılıma açtığı ve 1976 yılından itibaren yürürlükte olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile yapılmıştır. Sözleşmenin eğitim hakkını düzenleyen 13 üncü maddesine göre eğitim, insan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesine imkân tanıyacak şekilde edinilmesi gereken bir haktır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında da yükseköğrenimin, yeteneklerine göre herkesin eşit şekilde yararlanmasını sağlayacak şekilde, herkesin erişimine açık hale gelmesi gerektiği düzenlenmiştir (BM, 2018). Yine benzer şekilde BM Genel Kurulunca 1989 yılında kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesinin 28 inci maddesine göre, sözleşmeye taraf ülkeler tüm çocukların eğitim hakkını kabul ederler. Sözleşme ile özellikle ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu, ortaöğretimi parasız kılmak için uygun hale getirilmesi gerektiği ve yükseköğretimin herkese yeteneklerine göre açık olması gerektiği düzenlenmiştir (UNİCEF, 2019). Eğitimin bir hak olarak görülmesi, eğitimin parasız ve herkes için olmasını gerektirmektedir ve bu nedenle yükseköğretimin zaman içinde parasız hale gelmesi beklenmektedir. Eğitimin parasız olması ise herkesin eşit şekilde eğitim olanaklarından yararlanmasıdır. Söz konusu sözleşmelerle taraf devletlerden beklenen de, herkesin eşit şekilde yükseköğretimden

faydalanmasını sağlamak amacıyla taraf devletlerin gerekli tüm yollara başvurmalarıdır. Eğitimde fırsat eşitliği, genel anlamda fırsat eşitliğinin sağlanması için bir koşuldur. Devletin eğitimde fırsat eşitliğini sağlaması, herkesin eşit miktarda eğitim alması olanaksızlığına müdahale etmesini gerektirmektedir (Kayıran, 2001: 17).

Eğitim, emek gücünün niteliğini artırdığından kapitalizm için oldukça önemlidir. Kapitalist üretim sürecinde sermaye birikiminin kaynağı olan artı-değer, eğitimli iş gücü sayesinde artmaktadır. Bu nedenle sermaye, bireylerin üretim sürecine yakın eğitim almasını talep etmektedir. Ayrıca kapitalist toplumlarda eğitim, iş gücünün gelir elde etmesi için bir araçtır. Kapitalizm emeği bir yandan eğitirken bir yandan da eğitimli bireylerin sayısının artmasıyla iş gücünün değerini düşürmektedir.

1.2.2. Eğitim Sisteminde Neoliberal Dönüşüm

Eğitim kurumları, modern toplumlar için yaşamsal öneme sahip kurumlardır. Devletler günümüze kadar uygulanmış tüm toplumsal dönüşüm programlarında, eğitimi önemli bir araç olarak kullanmışlardır. Kapitalist küreselleşme sürecinin bir parçası olarak eğitim, yeni iktisadi eğilimlere göre yönlendirilmektedir (Ünal, 2013: 11). Ekonomik düzeyde sermayenin kârlılık amacıyla gerçekleştirdiği müdahalelerle birlikte eğitimin, toplumsal yaşamda bütünsel değişimin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Ercan, 1999: 54). Eğitim, toplumsal yaşamın bir parçası olarak toplumun yaşadığı gerçeklikleri bütünüyle bize yansıtmaktadır.

Eğitim alanında gerçekleşen değişimler dünya genelinde kapitalizmin günümüze ulaşan sonuçlarıdır. Kapitalizm her zaman eğitim ile yakından ilgilenmiş ve yönlendirmek istediği sınıflar için eğitimi aracı olarak kullanmıştır. Kapitalist eğitim sürecinin son kırk yılında neoliberal politikalar etkili olmakla birlikte, örneğin kamu hizmetlerinin özel sektöre açılması gibi ihtiyaçlar oluştuğunda, devletin piyasaya müdahale etmesi ve piyasayı düzenlemesi söz konusudur. Neoliberal politikalarla

birlikte eğitimin özelleşmesi, sadece mülkiyet hakkında gerçekleşen bir değişim değildir. Eğitimin özelleşmesi, eğitimin kapitalizmin ihtiyaçlarına ve çıkarlarına yönelik yeniden düzenlenmesidir. Kapitalist toplumlarda bilginin metalaşmasında hızlandırıcı gücü olan eğitim ve özellikle yükseköğretim, piyasa ile sürekli olarak ilişki içindedir. Devletler, yükseköğretim kurumlarının sermayenin denetiminde olmasını sağlamak ve sermayenin çıkarlarını korumak amacıyla değişimini ve dönüşümünü, neoliberal politikalar aracılığıyla sağlamaktadırlar (Ünal, 2013: 19).

Neoliberal düşünceyi tanımlayan ve eğitim politikaları için öne sürülen iki argüman bulunmaktadır. İlki, piyasa her zaman iyidir ve piyasaya yapılabilecek her türlü müdahale kötüdür. İkincisi, devlet sahip olduğu eğitim kaynaklarını etkinsiz kullanmaktadır ve eğitim bireyler için gelecekte gelir elde edecekleri bir yatırım alanıdır. Neoliberal düşüncelerin öncüsü M. Friedman'a göre, devletin eğitim alanına olan müdahalesi, eğitimin verimliliğini azaltmaktadır. Eğitime yapılan harcamaların artması eğitimin arzını düşürmektedir ve öğrenimin tamamen karşılıksız olarak devlet finansmanıyla sağlanıyor olması uygun değildir (akt. Ercan, 1999: 59). Friedman'a (1955) göre çocukların eğitiminin maliyetinin aileler tarafından karşılanması arzu edilen bir durumdur. Ancak, ciddi boyutlara ulaşan eğitim masrafları bunu pek mümkün kılmamaktadır. Friedman pozitif dışsallık sağlayan temel eğitimin maliyetinin devlet tarafından karşılanmasının uygulanabilir bir yol olduğunu belirtir. Ancak, bu, meslek eğitimi için geçerli değildir. Çünkü mesleki eğitim insan sermayesine yapılan bir yatırımdır.

Neoliberal düşünürlere göre bireyler, aldıkları eğitim sonrasında kazanç sağlamaya başlayacaklardır. Dolayısıyla, bireylerin bu kazançların maliyetine ortak olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, neoliberal eğitim politikalarına göre eğitim ve yükseköğretim hizmeti tamamen devlet eliyle sunulmamalı ve eğitimden faydalanan öğrenciler eğitimin maliyetine katılmalıdır.

Neoliberalizmin temel özelliği, toplumsal ilişkilerin piyasa ilişkileri tarafından yönlendiriliyor olmasıdır. Neoliberalizmi anlatan bu temel ilke, eğitimin içerik olarak değişiminin çerçevesini belirlemiştir. Neoliberalizm, eğitim hizmetinin kamusal mal olarak sunulmasının, eğitimde etkinsizliğe yol açtığını savunmaktadır. Buna göre, eğitimde etkinliğin sağlanması, eğitimin tamamen piyasa koşullarına bırakılmasına bağlıdır (Ercan, 1999: 60). Eğitimin piyasa koşullarına bırakılması ise sermayenin yeni kâr elde edeceği bir alandır.

Eğitimin neoliberal politikalarla birlikte küresel piyasalara açılmasını Rikowski (2002) üç temel bileşenle açıklamaktadır. Bunlar eğitimin ticarileşmesi, özelleşmesi ve sermayeleşmesidir. Rikowski'ye göre eğitimin ticarileşmesi, eğitim kurumlarının pazarlama ve reklam kampanyalarının odak noktası olması; özelleşmesi, şirketlerin daha fazla kâr elde etmek için eğitim kurumlarını ele geçirmesi; sermayeleşmesi ise emek üzerinden kâr artırıcı artı değer elde edilmesidir. Eğitimde yer alan emek, değer yaratan ve kâr getiren emek haline gelmektedir. Rikowski'ye göre sermayeleşme, kamu hizmeti gibi tüm değerlerin değer üretme sürecinde erozyona uğramasına neden olmaktadır.

Eğitim sisteminde neoliberal dönüşüm, neoliberalizmin devletin adaleti sağlamada etkinliğini görmezden gelmesine neden olmaktadır. Eğitimin neoliberal politikaların etkisiyle piyasalaşması, bireylerin devletin onlara sağladığı eğitim hakkının zayıflamasına ve bu hakkın, ödeme gücü gibi bazı koşullarla elde edilmesine neden olmaktadır. Yükseköğretim de dâhil olmak üzere, birçok kamusal hizmetin piyasalaşma eğiliminde olması, bireylerin bu hizmetleri önceden devlet imkânları ile sağlayabiliyorken artık piyasa fiyatı üzerinden satın almalarına neden olmaktadır (Lynch, 2006; 4).

1.2.3. Refah Devleti ve Neoliberal Devlet Modeli Açısından Yükseköğretim Hizmeti

Yükseköğretimin kamusal mal mı yoksa özel mal mı olduğu tartışmalarında genel kabul gören görüş karma mal (yarı kamusal) olduğudur. Bu tasnif, yükseköğretimin kamusal kaynaklarla mı finanse edileceği, yoksa finansmanında özel kaynakların da mı yer alacağı tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Refah devleti ve neoliberal devlet anlayışlarının yükseköğretimin finansmanı konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır.

Neoliberal görüşe göre, yükseköğretimin topluma sağladığı faydanın yanında bireylere sağladığı özel fayda da bulunmaktadır. Bu nedenle yükseköğretimin finansmanı, hem kamu kaynaklarıyla hem de özel kaynaklarla sağlanmalıdır. Hükümetlerin halkın refahını artırmada önemli bir rolü olduğunu savunan refah devleti anlayışında ise yükseköğretim, kamusal mal kapsamında değerlendirilmekte ve finansmanının kamu kaynaklarıyla sağlanması gerektiği ileri sürülmektedir.

Refah devleti savunucuları, yükseköğretimin finansmanının tamamen kamu kaynaklarıyla olmasa da çoğunlukla devlet tarafından karşılanması gerektiğini belirtirler. Öte yandan neoliberaller, devletin yükseköğretimin finansmanından çekilmesi gerektiğini, yükseköğretimin piyasa koşullarında özelleşmesi gerektiğini savunurlar. Son yıllarda yükseköğretimin finansmanında görülen durum ise, hem kamu hem de özel kaynaklardan oluşan karma yapıdır. Mevcut durumdaki karma yapı, neoliberal düşünceye daha yakındır. Yükseköğretimin finansmanı çoğu ülkede uzun yıllardır sadece devlet tarafından finanse edilmemektedir.

Refah devleti anlayışında yükseköğretim topluma pozitif dışsallık sağlamakta, daha eğitimli bireyler ülkenin kalkınmasına destek olmaktadır. Bu anlamda yükseköğretimin sosyal faydaları bireysel düzeye indirilmemelidir. Olumlu dışsallıklar yükseköğretimin kamu tarafından finanse edilmesi için güçlü bir gerekçe teşkil

etmektedir (Tilak, 2012: 29). Tilak (2012) refah devletinin yükseköğretimin finansmanını kamusal kaynaklarla karşılanması tezini şöyle sıralamıştır: Öncelikle insanlar yükseköğretimin yararlarını görmezden gelebilirler veya eğitimin değerini takdir edemeyebilirler. Bu nedenle eğitime yatırım yapmak istemeyebilirler. Devlet eğitime uzun vadeli yatırım olarak bakabilir ve daha akıllıca yatırımlar yapabilir. Ayrıca, bireyler yükseköğretimin uzun vadeli getirilerini hesaplayamayabilir ve eğitim için borçlanmaktan kaçınabilirler. Tilak'a göre tüketicinin eksik bilgisi, yükseköğretimin kamu sübvansiyonunu gerektiren tipik bir durumdur. Ayrıca Tilak, yükseköğretimde kayıtların artmasıyla birlikte öğrenci başına maliyetin düşeceğini ve bu sayede yükseköğretimin kamu finansmanı üzerindeki yükünün hafifleyeceğini belirtmiştir. Tilak'a göre yükseköğretimin finansmanının kamusal kaynaklarla karşılanması gerekliliğinin bir diğer nedeni de, kamu finansmanının fırsat eşitliği sağlama temelinde savunulmasıdır.

Refah devleti döneminde eğitim ve yükseköğretim bir hak olarak kamu tarafından finanse edilmekteydi. Refah devleti yaklaşımı, İkinci Dünya Savaşından 1980'lere kadar yükseköğretimin finansman kaynaklarında etkili olmakla birlikte, izleyen yıllarda devletlerin finansman sıkıntısı yaşaması neoliberal etkileri ortaya çıkarmıştır. 1980 sonrasında yükseköğretimin finansmanında neoliberal etkilerle birlikte gelir çeşitlenmesine gidilmiştir. Bu kapsamda en önemli gelir kaynağı, öğrencilerden alınan öğrenim ücretleri olmuştur. Öğrenim ücretleriyle birlikte öğrencilere sağlanan kredi ve hibeler gündeme gelmiştir. Öğrenciler kullandıkları kredileri geri ödediğinde yükseköğretimin finansmanının kendi kendine sağlanacağı düşünülmüştür. Neoliberal bakış açısı öğrencilere hibe değil kredi verilmesinden yanadır. Neoliberal devlet yapılanmasında üniversitelerin elde ettiği diğer önemli gelir kaynağı, üretilen bilginin ticarileşmesi ve piyasaya açılmasıyla elde edilen gelirlerdir. Bu kapsamda üniversitelerden sanayi ile işbirliğine gidilmesi, firmalara danışmanlık hizmeti

verilmesi, taşınmazların kiraya verilmesi ve yabancı öğrencilerin ilgisini çekerek kaynak üretilmesi beklenmektedir. Neoliberallerin desteklediği bir diğer husus da, özel sektörde kâr amacı güden ve gütmeyen yükseköğretim kurumlarının kurulmasıdır. Sonuç olarak neoliberaller, yükseköğretimin piyasalaşmasını ve mümkünse tamamen özel finansmanla sağlanmasını talep etmektedirler.

Neoliberallerin yükseköğretimin finansmanında öne sürdüğü argümanlar esas olarak üç çeşittir: Verimlilik argümanları, eşitlik argümanları ve pragmatik düşünceler (Tilak, 2012: 30). Tilak bu argümanları şu şekilde açıklamıştır: Yükseköğretimin sosyal getirisinin bireysel getirisinden düşük çıkması nedeniyle, finansmanında kamusal desteklerin azaltılması ve bireylerin maliyeti paylaşması adına öğrenim ücreti ödemesi talep edilmektedir. Bu durumun yükseköğretimin verimliliğini dolaylı da olsa artıracağına inanılmaktadır. Bireylerin finansmana katılımdaki sorgulayıcılığı verimliliği artıracaktır. İkinci husus olan eşitlik argümanında, yükseköğretimin kamusal finansmanının yoksuldan zengine doğru gelir transferi olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla, vergilerle finanse edilen yükseköğretim gelir adaletsizliğine yol açmaktadır. Yükseköğretimin finansmanında özel kaynak da kullanılmalı ve maliyet paylaşılmalıdır. Neoliberallerin ileri sürdüğü üçüncü husus pragmatik düşüncedir. Gelişmekte olan ülkelerle birlikte gelişmiş ülkeler de kamusal hizmetlerin finansmanında zorluk yaşamaktadırlar. Bu nedenle kamusal hizmet alanlarının sınırlandırılması ve devletin küçültülmesi gerekmektedir. Devletlerin, kamu hizmeti sunmak yerine kamu hizmetlerini kontrol halinde tutmaları yeterlidir.

Yükseköğretimin finansmanında refah devleti ve neoliberal yaklaşımlar sürekli tartışma konusu olmakla birlikte dünyadaki genel eğilim, neoliberal finansman modelini benimsemek olmuştur. Neoliberalizmin yükseköğretim üzerindeki etkisi 1980'lerden bu yana sürmektedir. 1990'larda gündeme gelen, yapısal uyum politikaları olarak da bilinen ve çoğu gelişmekte olan ülkede kabul edilen ekonomik reform politikaları, kamu

harcamalarının azalmasına neden olmuştur. Kamu harcamaları içinde yer alan yükseköğretim hizmeti, harcamaların nispeten kolaylıkla azaltılabileceği bir sektör olarak görülmüş ve piyasaya açılmıştır. Neoliberal yükseköğretim politikaları ikinci bölümde ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI

2.1. BATI'DA MODERN ÜNİVERSİTELERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

18. yüzyıla gelene kadar batıda üniversitelerde eğitim, belirli bir alanda uzmanlığı olmayan eğitimciler tarafından yürütülmekteydi. Ancak, 18. yüzyılda İskoç üniversitelerinde ilk defa fen bilimleri, tıp, hukuk, matematik, astronomi ve sosyal bilimler alanında ayrı kürsüler açılmış, böylelikle üniversiteler bilimsel eğitim yapan kurumlara dönüşmüştür. Bu anlamda David Hume, Adam Smith, John Millar gibi İskoç profesörleri üniversitelerin ve bilimsel gelişmelerin öncüsü olmuşlardır (TUSİAD, 1994: 59).

Batıda modern üniversitenin kurulmasını sağlayan en önemli değişiklik, 19. yüzyılda Napolyon'un Fransız model üniversitelerinden sonra Almanya'da Humboldt model üniversitenin kurulmuş olmasıdır. Napolyon'un etkisindeki Fransız model üniversiteler devlet kontrolü altındaydı ve âdeta devletin bir organı olarak faaliyet göstermekteydi. Fransız model üniversiteler öğreten bilim kurumları değil, öğreten devlet kurumuydular. Çünkü Napolyon bilim ve öğretimi devletleştirmişti (Timur, 2000: 65). Ancak, Humboldt bu modeli reddetmiş ve Kralı, filozof Friedrich'in liberal önerilerini dikkate alarak Humboldt üniversitesinin Berlin'de kurulmasına ikna etmişti. Humboldt üniversitesi meslek edinmek amacıyla değil, bilimi bilim için üretmek ve bunu aktarmak amacıyla araştırmalar yapmaktaydı. Üniversite devletin değil ulusun üniversitesiydi ve devletin tek görevi, üniversite için özgür bir ortam sağlamaktı. Böylelikle üniversitenin devlet dâhil farklı dış etkenlerden veya piyasadan etkilenmemesi amaçlanmıştı (Gümüş ve Kurul, 2011: 23; Rüegg, 2011: 11; TUSİAD, 1994: 61-62). Humboldt üniversitesi düşünce özgürlüğünü, modern üniversitenin

düzenleyici ilkesi olarak benimsemiştir. Bu üniversite modeli, araştırma ve öğretimi aynı çatı altında birleştiren ilk üniversite yapısıdır. Avrupa'da yükseköğretim sisteminde gerçekleşen bu reformların amacı, Amerikan ve Sovyet üniversiteleri karşısında Avrupa üniversitelerinin rekabet gücünü artırmaktı. Liberal modelde kurulan Humboldt üniversite modeli Amerikan üniversitelerini de etkilemiştir.

Amerika'da kurulan Johns Hopkins, MIT, Stanford gibi üniversitelerle birlikte bilimsel araştırmalar, üniversitelerin parçası olmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonrasında sanayi devrimiyle birlikte özellikle Amerika'da önemli bilimsel araştırmalar yapacak olan üniversiteler kurulmuştur. Avrupa'da ve Amerika'da üniversiteler 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında ülke düzeyinde yayılmaya başlamıştır. Fransız ve Alman üniversite modelleri 19. yüzyılın sonlarına kadar tüm Avrupa'ya, İngiliz modeli üniversiteler de sömürgecilik yoluyla Kuzey Amerika'ya kadar yayılmıştır (Timur, 2000: 77; TUSİAD, 1994: 63). Toplumsal değişimlerin yansıması olarak üniversiteler, toplumsal gelişmelerle aynı yönde değişime uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Keynesyen refah devleti döneminde, devletin ekonomik alanda baskın rol oynaması, eğitimin ve üniversitelerin büyük ölçüde kamu finansmanıyla desteklenmesini ve kamu hizmeti niteliğini kazanmasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'nın birçok yerinde yıkılmış üniversite yığınlarını arkasında bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üniversite ilişkilerinin küreselleşmesi, profesör ve araştırmacı değişimi ile başlamıştır (Rüegg, 2011: 22). Savaş sonrasında, yükseköğretimde öğrenci ve akademisyen sayısı oldukça artmıştır. ABD'deki üniversitelerin aksine Avrupa'daki üniversitelerin kitleselleşmesi, devletin desteği ve işbirliği ile gerçekleşmiştir. Üniversite sisteminde ABD hegemonyası, Amerikan üniversitelerinin, Avrupa'nın fikirlerini başarılı bir şekilde benimsemesi ve geliştirmesi ile gerçekleşmiştir (Rüegg, 2011: 26).

Yüzyıllar boyunca üniversiteler temel eğitim veren kurumlar olmuşlardır ve üniversitelerin geleneksel misyonları her zaman çok güçlü olmuştur. 1970'lerde kapitalizmin yaşadığı darboğaz, neoliberal politikaların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal değişimlere paralel olarak devletin de dönüşümüyle birlikte üniversiteler de değişime uğramışlardır. Üniversitelerin nitelikleri ile birlikte işlevlerinde de dönüşümler yaşanmıştır. Üniversiteler, özellikle 1980'lere kadar meslek eğitimine odaklanmıştır. Ancak, araştırmanın önemi arttıkça ve sanayinin ihtiyaçları ortaya çıktıkça üniversiteler, temel araştırmalar yapan kurumlara dönüşmeye başlamıştır. 1990'lara gelindiğinde, üniversitelerde artık tek tip eğitim müfredatı yapısı mevcut değildir; eğitim verdikleri alanlar itibarıyla ayrışmışlardır (Rothblatt, 2011: 243).

Neoliberal politikaların etkisiyle eğitim alanında ve özellikle yükseköğretimde araştırmanın öne çıkması, bilginin metalaşması ve ticarileşmesi sürecini başlatmıştır. Yükseköğretim kurumlarında bilgi, bir çıktı olarak piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda üretilmeye başlanmıştır.

Rothblatt'a (2011) göre araştırma, müfredatı çeşitli şekillerde etkilemektedir. Rothblatt ilk olarak, araştırmanın bağımsız düşünceyi teşvik ettiğini ileri sürmüştür. İkincisi, özellikle bilimlerde keşif duygusu yarattığını ve bu nedenle saf ve temel bilgi söylemine rağmen araştırmanın, teknolojik ve bilimsel uygulama ile bağlantı içerisinde olduğunu belirtmiştir. Üçüncü olarak araştırmaların laboratuvarların, araştırma merkezlerinin veya özel kütüphane koleksiyonları gibi bilginin üretimi ve yayılması için yeni organizasyonların oluşturulmasını etkilediğini; dördüncü olarak da araştırma faaliyetlerinin eğitim müfredatını değiştirerek bağımsız çalışmaların artmasını sağladığını ifade etmiştir. Araştırmanın tüm bu etkileri, 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde üniversitelerde görülmeye başlanmıştır. Ancak, bilginin bu denli hızlı dönüşümü nedeniyle gerçekleşen değişikliklerin hepsi olumlu değildir. Bilginin

metalaşma süreci ve üniversitelerde yaşanan neoliberal dönüşüm, üniversitenin yetiştirdiği insan sermayesinin de dönüşümüne neden olmaktadır.

Avrupa'da üniversitelerin gelişimiyle birlikte üniversitelerin finansman kaynaklarının yönetimi de önem kazanmıştır. Üniversitelerin bütçe birimleri mevcut kaynakları artırmak ve yönetmek için daha fazla sorumluluk almaya başlamıştır. Avrupa'da üniversitelerin gelirleri, devletle pazarlık sonucu elde edilen kaynaklarla birlikte, piyasada rekabet eden üniversitelerin elde edeceği gelirlerin toplamına bağlıdır. Avrupa'da üniversitelerde araştırma faaliyetleri 1960'lara kadar devlet finansmanı ile sağlanmaktaydı. Ancak üniversite sayısındaki artış, devletin sağladığı kaynakların yetersiz olmasına sebep olmuş ve araştırmalar için dış kaynaklardan fon arayışı başlamıştır. 1980 sonrasında Avrupa'da üniversitelerin gelirlerine devletin sağladığı kaynaktaki düşüş, üniversiteleri yeni gelir kaynağı arayışına itmiştir. Öğrenci ücretleri, araştırma hibeleri, geliştirme sözleşmeleri, ticari faaliyetler ve hayır kurumlarından veya bireylerden gelen bağışlar, üniversitelerin yeni gelir kaynakları arasındadır. (Lockwood, 2011: 152; Watson, 2011: 561).

Avrupa hükümetlerinin yükseköğretim sistemi üzerindeki kontrolü zamanla zayıflamıştır. Bu doğrultuda merkezi denetim yerini piyasa denetimine bırakmıştır. Üniversiteler ders tasarımları ve öğretimleri ile ilgili yeni deneyimler gerçekleştirmeye ve öğrencilere çeşitli müfredat seçenekleri sunmaya başlamıştır. Hükümetler açısından piyasalar, verimliliği ve hesap verebilirliği artırmanın olası bir yolu olmuştur. Bu noktada ifade edilmesi gereken önemli bir husus, özelleştirme ile özelin eş anlamlı olmamasıdır. Hükümet kontrolü terk edilmemiştir, kontrol sadece gevşetilmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru özel teşebbüs eğitim kurumları kurulmasına rağmen hükümetler, yükseköğretimin temel finansmanı olmaya devam etmiştir (Rothblatt, 2011: 240).

Yükseköğretimde genişlemeci eğilim 1980'lerin ortalarında ivme kazanmış, 1990'lar ve 2000'li yıllar boyunca da sürmüştür. Bu eğilim kamuoyunda tartışmalara yol açmış, "bilgi toplumunun" artan talepleri, yükseköğretimin büyümesi ile karşılanmıştır. Bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi terimlerinin kullanımı, hem araştırma hem de öğretme ve öğrenme açısından üniversiteler üzerindeki araçsal baskıları artırmıştır.

Yükseköğretime olan talep artışı yükseköğretimin uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Bu durum, üniversitelerin örgütsel yapısını, işlevini ve finansman kaynaklarını değiştirmiştir (Eren ve Aydın, 2016: 226; Teichler, 2011:365-367). Yükseköğretimin uluslararasılaşması günümüzde Avrupa'da Bologna süreci ile devam etmektedir.

2.2. NEOLİBERAL POLİTİKALARIN YÜKSEKÖĞRETİME ETKİSİ

2.2.1. Yarı Kamusal Mal Olarak Yükseköğretim Hizmeti ve İşlevindeki Değişim

Yükseköğretim kurumları ülkeler arasında farklı isim ve basamaklarla anılsa da, bu kurumların temelini oluşturan *"üniversite"* kelimesinin kökeni, Latince'de bağımsız tüzel kişiliğe sahip ve ortak çıkarları olan kişiler topluluğu olan lonca anlamına gelen *"universitas"* sözcüğüdür.

Eğitim ve araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü en üst düzey eğitim kurumu olan üniversitelerin genel kabul görmüş üç temel fonksiyonu bulunmaktadır. Birincisi eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmak, ikincisi bilimsel araştırma yapmak, üçüncüsü de topluma hizmette bulunmaktır (Yılmaz ve Kesik, 2010: 128). Üniversiteler bu fonksiyonları aracılığıyla topluma değer katmaktadır.

Yükseköğretim kurumları toplum yararına hizmette bulunmaları nedeniyle kamusal alan içinde kabul edilmiş ve bu kurumlar için kamusal finansman öngörülmüştür. Ancak son yıllarda yükseköğretim kurumları, giderek artan bir şekilde, kamu yararı değerleri sorgulanan tüketici odaklı güçlü kurumsal ağlara dönüştürülmüştür (Lynch, 2006; 1). Yükseköğretimin ticarileşmesi neoliberal politikalar ekseninde normalleşmiş ve yükseköğretim kurumlarının kamusal mal olma kabulü ve kamusal yarar değeri zayıflamıştır.

Yükseköğretim hizmeti literatürde pozitif dışsallık yayması nedeniyle kamusal mal, faydasının bölünebilirliği ve tüketimde dışlanabilirliğin mevcut olması nedeniyle özel mal sınıfına girmektedir. Bu kapsamda yükseköğretim, piyasa tarafından üretilebilir ve fiyatlandırılabilir olması nedenleriyle kamusal mallardan ayrışmakta ve yarı kamusal mal olarak sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle de hem vergiler hem de özel kaynaklarla finanse edilmektedir. Yükseköğretimin topluma faydası kamu kaynaklarıyla finanse edilirken, bireysel faydası hizmeti satın alanlarca finanse edilmektedir. Bu konuda yükseköğretimin bireysel getirisinin toplumsal getirisinden yüksek olması savı, neoliberalizmin temel argümanı olmuştur.

Yükseköğretimin tarihsel süreç içerisindeki işlevlerine bakıldığında; sanayi öncesi toplumda eğitim hizmeti vermek, sanayileşen toplumlarda araştırma yapmak ve günümüz bilgi toplumunda bilgiden ekonomik değer yaratmaktır (Eren ve Aydın, 2016: 226). Yükseköğretim, kurumsal eğitimin son aşamasını oluşturarak devletin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Günümüzde, neoliberal politikaların da etkisiyle yükseköğretimden beklenen, sadece toplumsal eğitim ihtiyacını karşılaması değil, sanayinin yenilikçi bilgi ihtiyacını da karşılamasıdır. Bu anlamda yükseköğretim hizmeti piyasada önemli bir aktör konumunu almış, bilginin paralı hale gelmesi yükseköğretim hizmetini ticarileştirmiştir.

2.2.2. Yükseköğretiminin Piyasalaşması

Sermaye, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, girdiği krizin üstesinden gelmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bir yandan refah devleti kazanımlarını azaltırken, diğer yandan bu alanlarda kendisini yaratmaya çalışmıştır. Sermayenin kamusal alanlarda yaratılması, devletin kamusal alanlardan çekilmesini ve bu alanları sermaye için hazır hale getirmesini gerektirmektedir (Aslan, 2013: 262).

Rikowski (2011: 30) sermayenin eğitimi kazanç elde etme umuduyla ticarileştirdiğini belirtir. Yani, eğitimden değer yaratılması ve eğitim hizmetlerinden kâr elde edilmesi anlamında eğitimin kapitalizasyonu söz konusudur. Önder (1996)'e göre bu iki şekilde mümkündür. İlk olarak, kamu hizmetleri özelleştirilmekte ve devlet bu özelleştirmeleri desteklemektedir. İkincisi, devlet tarafından yürütülmesine rağmen özelleştirmenin mümkün olmadığı yerlerde eğitim ticarileştirilmektedir (akt. Aslan, 2013: 262). Ancak, uzun vadede hak olarak sunulan kamusal hizmetlerin özelleşmesini sağlamak kolaylıkla gerçekleşmemektedir. Yasal düzenlemeler ile birlikte kamusal alanı ikna etmek ve bu uygulamalara destek sağlamak için ideolojik argümanlar ileri sürülmektedir.

Yükseköğretim hizmetinin piyasaya açılması ve ticarileşmesi hedeflenirken bazı önemli dönüşümlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan ilki deregülasyon (serbestleşme ve özelleşme), ikincisi demonopolizasyon (piyasalaştırma) ve üçüncüsü de desantralizasyon (yerelleşme)'dir (Aktan, 2007: 4-6). Serbestleşme, yükseköğretimin tamamen kamusal hizmet olarak sunulmaması, özel sektörün yükseköğretim alanında hizmet sunmasına olanak tanınmasıdır. Yükseköğretimin piyasalaşması, bu hizmetin özel sektör aracılığıyla sunulmaya başlanmasıyla birlikte, hizmetin tamamen kamusal kaynaklarla finanse edilmemesi anlamına gelmektedir. Böylelikle yükseköğretimin finansmanında piyasa ağırlıklı yöntemlere başvurulmaktadır. Yükseköğretimin piyasa yönelimi; alınan harçları, ücretleri ve hibeleri, sözleşmeler ve girişimcilik yoluyla

gerçekleştirilen araştırmaların satışı ile elde edilen gelirleri kapsamakla birlikte, kâr amacı gütmeyenler de dâhil olmak üzere özel üniversitelerin kurulmasını içermektedir (Johnstone, 1998: 4). Yükseköğretim hizmetinin sunumunda görülen bir diğer eğilim desentralizasyonudur. Desantralizasyon, kamu hizmetlerinin merkezi yönetimden yerel yönetimlere bırakılmaya başlanmasıdır. Yerelleşme daha çok federal devletlerde uygulanmaktadır ve farklı uygulamalar nedeniyle yükseköğretimin sunumunda eşitsizliğe ve istikrasızlığa neden olabilmektedir.

Şenel (2016) yükseköğretimin piyasa açılmasıyla birlikte yaşanan ticarileşme sürecini, benzer şekilde, üç başlık altında toplamıştır. İlki, bilginin metalaşması sonucunda ticari amaç ile piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda üretilmesi, ikincisi kamu üniversitelerinin sunduğu eğitim hizmetinin özelleşmesi, üçüncüsü özel üniversitelerin kurulmasının mümkün olmadığı ülkelerde yasal düzenlemelere gidilerek bu tip üniversitelerin kurulmasının amaçlanmasıdır.

Küresel ölçekte yükseköğretimin ticarileşmesi neoliberal stratejiler ile birlikte gerçekleştirilmektedir. Neoliberal stratejilerin merkezinde bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi kavramları yer almaktadır (Levidow, 2002: 2). Bilgi ekonomisinde, bilginin düşük birim maliyetle daha fazla üretilmesine ve bilgiyi kullanabilecek vasıflı iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bunu sağlayacak olan da üniversitelerdir. Bu çerçevede üniversiteler, bilginin ticarileşmesine aracı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Neoliberal politikaların yükseköğretimdeki en önemli etkisi, yükseköğretimi özelleştirmesinden çok piyasalaştırmasıdır. Yükseköğretimin piyasalaşması, biçim ve içeriğinin piyasa modellerine göre yeniden yapılandırılması, piyasaya özgü koşulların teşvik edilmesi ve eğitim kurumlarının birer işletme gibi görülmeye başlaması olarak ifade edilebilir. Yakın dönemde beliren bu eğilimlere akademik kapitalizm adı verilmektedir. Yükseköğretimde maliyet paylaşımına gidilerek yükseköğretimin piyasaya açılması bir anlamda ticarileşmesi anlamına gelmektedir. Halen devlet

üniversitelerinin finansmanında kamu kaynaklarının ağırlığı olsa da, gelir getirici dış proje üretmek akademisyenler arasında da rekabete neden olmaktadır (Levidow, 2007: 259-268).

Akademisyenler ve Öğrenciler

Yükseköğretimin piyasaya açılmasında akademisyenlerin de etkisi oldukça fazladır. Yükseköğretimin büyük ölçüde kamu tarafından finanse edilmesine rağmen akademisyenler, dışarıdan fon sağlamak amacıyla piyasa yönelimli çabaya girişmektedirler (Levidow, 2007: 260). Callinicos'a (2006) göre üniversitelerin neoliberal dönüşümü, öğretim üyeleri ve öğrencilerin durumunda da değişiklik yaratmıştır. Callinicos bu değişimi "proleterleştirme" ve "istikrarsızlık" olarak ifade etmektedir:

"Proleterleştirme, piyasada emeğini satma yeteneğine bağlı olarak ücretli işçiye indirgenme ve yöneten güçlere itaat etme sürecidir. İstikrarsızlık, neoliberal dönemdeki işçiler ve gelecekteki işçilerin kalıcı işsizliğin sınırında, günlük, geçici ve belki de yarı zamanlı işlerde veya birden çok işte çalışmak zorunda kaldığı güvencesizlik durumudur" (Callinicos, 2006: 27).

Bu bağlamda piyasanın işleyişine teslim olan öğretim üyeleri piyasa koşullarında proleterleşecektir ve istikrarsız çalışma koşullarında güvencesiz şekilde çalışmak zorunda kalacaktır. Üniversitelerde ders ücreti başına görevlendirilenler ve sözleşmeli çalışan akademisyenler söz konusu neoliberal politikaların bir sonucudur. Bu tip öğretim seçeneğine gidilmesinin bir diğer nedeni de, öğrenci sayısındaki artışa bağlı olarak öğrencilere daha az masraflı eğitim sunmaktır.

Tam zamanlı çalışan akademisyenler bu sürecin bir parçası olarak akademik yöneticiler tarafından daha duyarlı eğitim vermeleri açısından piyasaya yönlendirilmektedir. Piyasada akademisyenler için çeşitli ticari fırsatlar olduğundan, akademisyenler arasındaki iç bölünme kaçınılmazdır ve bu durum yönetim tarafından

sömürüye açıktır (Lynch, 2006: 7). Benzer şekilde akademisyenler, ticari olarak daha uygun araştırmalar yapmaya teşvik edilmektedir. Çünkü üniversiteler, ticarileşen araştırma sonucunda elde edilen gelirden pay almaktadırlar. Üniversitelerde görülen neoliberal etkiler, akademik yöneticilerin akademisyenleri sosyal ihtiyaçları karşılayan eğitimlerden ziyade, gelir elde edilen eğitim programlarına yönlendirmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Slaughter ve Rhoades, 2000: 78). Üniversitelerin piyasa eğilimli olmaları, sanat ile sosyal ve beşeri bilimlerin konumunu, kâr amacı güden sektöre doğrudan hizmet etmediği için zayıflatmaktadır (Lynch, 2006: 8).

Akademisyenlerin fon sağladıkları araştırmalara yönelmeleri onları eğitim sürecinden uzaklaştırmakta, öğrencilere ayıracakları zamanı piyasa için kullanmalarına neden olmaktadır. Düşünme, yazma ve araştırma özgürlüğü eğitimde kamu yararını sağlayan en önemli unsurlardır. Üniversitelerin dönüşümünde etkilenen bir diğer alan müfredatın ve yayınların piyasa ilkeleri doğrultusunda belirlenmesidir (Lynch, 2006: 8). Oysaki akademik bağımsızlık ve tarafsızlık kamu yararının kefilidir.

Yükseköğretimdeki dönüşüm sadece akademik personel için geçerli değildir. Öğrencilerin yaşamları da giderek artan bir şekilde ekonomik kişisel çıkara yönlendirilmiştir (Lynch, 2006: 7). Üniversitelerin girişimci yapılanmaya dönüşmesi, yetiştirilen öğrenciler açısından eğitimin idealizmini değişime uğratmıştır. Eğitimin piyasaya açılması ve özelleşmesi, eğitim hizmetinden yararlanan öğrencilerin edindiği bilginin yanında, para ideolojisi ile tanışmalarını ve paranın gücünü anlamalarına neden olmuştur (Önder, 2000; 21). Neoliberal üniversite yapılanması, tüketicilerini yani öğrencilerini akademisyenler gibi eğitim çalışanı olarak görmeye başlamıştır (Di Leo, 2017: 120). Öğrenciler, eğitim veya akademik hayatlarını tamamladıklarında iş gücü için hazır duruma gelmektedirler.

2.2.3. Üniversite Sanayi İşbirliği

Üniversitelerde görülen neoliberal etkileri sadece üniversitelerin piyasalaşması sonucu ticarileşmesi ya da özelleşmesi kapsamında değerlendirmemek gerekmektedir. Yıllar boyunca üniversitelerin ürettiği değerlerde değişim görülmektedir. Üniversitelerde üretilen bilginin ekonomik boyutu, sosyal ve kültürel boyutunun önüne geçmiştir (Aslan, 2013: 271). Bu nedenle hangi araştırmaların yapılarak hangi bilgilerin üretileceğine ilişkin kriterlerde de değişimler yaşanmıştır. Bu kriterler, bireysel veya toplumsal ihtiyaçlardan çok ekonomik ihtiyaçlara yönelmiş, eğitim müfredatı bu doğrultuda değişim göstermiştir.

Üniversitelerde hem bilgi üretimi hem de bilginin sunumu açısından kapsamlı bir dönüşüm söz konusudur. Üretilen bilginin ekonomik ihtiyaçlara yönelmesi üniversite ile sanayinin işbirliğini güçlendirmiştir. Üniversiteler adeta bilim ve teknoloji çıktısı veren işletmelere dönüşmüştür (Narin: 2011: 120). Üniversitelerde bilgi, sistematik olarak yıllar boyunca üretilmektedir. Ancak bu süreçte üniversitelerin işlevi, piyasanın ihtiyacı olan bilgiyi daha yoğun olarak üretme yönünde değişime uğramıştır. Piyasa ihtiyaçları doğrultusunda üretilen bilginin metalaşması, bilginin ve eğitimin içeriğini değiştirmiştir (Ünal, 2011: 18). İnsan için üretilen bilgi yerine daha çok piyasada kârlılığı temel alan bilgiyi üretmeyi amaçlayan yeni tarz üniversiteler, girişimci üniversite olarak karşımıza çıkmaktadır (Ercan, 1999: 61). Girişimci üniversitelerden beklenen kendi mali kaynaklarını yaratmalarıdır. Girişimci üniversite yükseköğretim hizmetinin ticari hayata dâhil olmasına, gelir getirici faaliyetlerde bulunmasına ve öğrencilerin müşteri gibi görülmesine neden olmaktadır.

Sermayenin üniversiteden talep ettiği bilimsel ve teknik bilgi, üniversite ile sanayinin işbirliğini ortaya çıkarmış ve girişimci üniversite modeli yaygınlaşmaya başlamıştır. Sanayi/sermaye, üniversitelerin sahip olduğu bilgi üretme kapasitesini sabit yatırıma gitmeden kullanma eğilimindedir. Üniversite sanayi işbirliği, üniversite

araştırma merkezlerinin ekonominin talepleri doğrultusunda sanayiciler tarafından yönlendirilmesine neden olmaktadır.

Neoliberalizm için özel teşebbüs her zaman en iyisidir. Neoliberalizm eğitim ve sağlık gibi alanların özelleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin maliyetinin yüksek olması, özel şirketlerin bu maliyetleri üniversite ve devlet ile paylaşma eğiliminde olmalarına ve uzun vadeli yatırım yapmaktan kaçınmalarına neden olmaktadır (Callinicos, 2006: 15). Sanayi, bu işbirliği sayesinde, üniversitenin ürettiği bilgiye yatırım maliyetine katlanmadan daha düşük maliyetle ulaşabilmektedir.

Üniversitelerdeki araştırmalar, piyasadaki bilgilerden daha fazla ticari sonuç veren, ürüne dönüşen ve dış gelir getiren çalışmalardır. Bu noktada araştırmaların üniversitelere fon yaratması ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar üniversiteler öğrencilerini müşteri olarak görse de, gerçek müşteriler üniversitelerin ürünlerini kullanan şirketlerdir (Slaughter ve Rhoades, 2000: 74).

2.3. NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARINDA KÜRESEL GELİŞMELER

Kamusal hizmetlerin 1980'lerden sonra piyasa ilişkileriyle bağımlı hale getirilmesiyle birlikte eğitim hizmeti, sermayenin kendini yeniden değerlemesine katkıda bulunan kârlı bir hizmet alanı olarak görülmeye başlamıştır. Eğitim hizmetinin içerik olarak piyasa ilişkileri içerisine alınması, dünya genelinde gerçekleşen bir süreçtir. Azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde başlayan değişim eğilimi daha çok dış etkenlerden dolayı gerçekleşirken, erken kapitalistleşen ülkelerin değişiminde, içsel dinamikler belirleyici olmaktadır (Ercan, 1999: 66-67). Dünya genelinde gerçekleşen bu değişim eğilimlerinin belirleyicisi, ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın uygulamaya koydukları ekonomi politikalardır. Bu değişim sürecinin etkilediği en

önemli alanlardan biri de eğitimdir. Neoliberal politikalar, eğitim sisteminin amaç ve işlevlerinin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur.

Az gelişmiş ülkeler, 1980 sonrasındaki borç darboğazı içerisinde, dünya piyasasına açılmak amacıyla IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlardan yapısal uyum reformu kapsamında finansal yardım almaya başlamışlardır. Bu kuruluşlar, yapısal uyum politikaları adı altında sermayenin birçok alanını toplumsal yaşam içerisine uyumlaştırmışlardır. Neoliberal ekonomi politikalarını uygulayan yapısal uyum reformları, sistemin girdiği yapısal krizleri aşmak amacıyla az gelişmiş ülkeleri kapitalist dünya ekonomisine uyumlaştırmak için yapılan eklemlenme sürecinin bir parçası olmuştur (Aslan, 2013: 256).

Yapısal uyum sürecinde öncelikle mal ve hizmetlerin, sonrasında da para ve sermaye piyasalarının liberalizasyonu söz konusudur. Yapısal uyum programları kapsamında serbestleşen piyasalar doğrultusunda, yasal düzenlemelerde değişiklikler yapılmakta ve devletin yeniden inşası gerçekleşmektedir (Minibaş, 2003: 17). Kamu harcamalarında kesintiler yapılması, özelleştirmeler, vergi indirimleri yapısal uyum programlarının temel bileşenlerinden bazılarıdır (Colas, 2007: 137). IMF ve DB tarafından yapısal uyum programları aracılığıyla yükseköğretimin serbestleştirilmesi ve küçültülmesi, borç desteği sağlanmasının ön koşulu olarak gelişmekte olan ülkelere dayatılmıştır (Levidow, 2007: 262). Yapısal uyum programlarının eğitim sistemi için temel eğilimi, üniversite eğitiminin bireylere sağladığı faydanın toplumsal faydadan fazla olması nedeniyle, üniversite eğitimini tercih eden kesimin bu eğitim hizmetinin maliyetine katılması ve devletin eğitim hizmetini sunmaktan çekilmesidir (Ercan, 1999: 72).

Türkiye'de bu süreç 1980'li yıllarda başlamıştır. Bu yıllardan itibaren IMF ve DB güdümünde uygulanan programlar çerçevesinde, eğitimde liberalleşme politikaları benimsenmiştir. Piyasanın talepleri çerçevesinde öncelikle eğitimin içeriği ve niteliği

reform adı altında değişime açılmıştır. Ardından eğitimin finansman yapısı değiştirilmiştir. Finansman yapısı, artan eğitim harcamalarına devletin yeni ortaklar alması şeklinde somutlaşmış, maliyetin öğrencilerle paylaşılması fikri gelişmiştir (Timur, 2000: 315). Temel eğitimin toplumsal yararının yükseköğretimden daha fazla olduğu düşüncesi, yükseköğretimin özelleşmesine ve yükseköğretime aktarılan kamu kaynaklarının azaltılmasına neden olmuştur. Tüm bunların ardından eğitimin eşitlikçi işlevi, yapısal uyum programlarıyla yeniden düzenlenmiştir. Eğitimin piyasa koşullarında yeniden yapılanması; fırsat eşitliği, eğitim hakkı, toplumsal adalet gibi eğitimin toplumun yapısına yön veren taraflarını gözden düşürmüş, girişimcilik ve rekabeti ön plana çıkarmıştır (Sayılan, 2006: 44-45).

Yıllardır süregelen neoliberal politikalar sonucunda, piyasaya açılan ve ticarileştirilen eğitim hizmetinin piyasa koşulları tarafından yönlendirilmesi, GATS ile uluslararası alanda hukuki bir boyut kazanmıştır.

2.3.1. GATS (The General Agreement on Trade in Services)

Kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm sosyal yaşam alanlarını, uluslararası sermayeye açarak küreselleşmesini amaçlayan DTÖ tarafından hazırlanan ve Ocak 1995'te yürürlüğe giren Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), tüm hizmetlerin serbest piyasaya açılmasına olanak sağlayan çok taraflı bir ticaret ve yatırım anlaşmasıdır. DTÖ, GATS aracılığıyla ve hükümetlerin desteği ile eğitimin ticarileşmesini, özelleşmesini ve sermayeleşmesini sağlayarak küreselleşmesini amaçlamaktadır (Rikowski, 2002: 9). Dolayısıyla GATS, küreselleşmenin eğitim kurumları üzerindeki kararlarının somut bir örneğidir. Rikowski'ye (2003) göre GATS, sermayenin otorite alanını genişletmeye yönelik bir taahhüttür.

GATS kapsamında, eğitim dâhil toplam 11 hizmet sektörü yer almaktadır. Anlaşmaya taraf ülkeler, söz konusu sektörlerin sunumuyla birlikte, hizmete ilişkin

malın üretimi ya da dağıtım süreci gibi aşamaların da piyasa koşulları altında ve GATS talimatlarına uygun şekilde gerçekleştirileceğini taahhüt etmektedirler. Anlaşma kapsamına, hükümet yetkisinde ticari kaygı güdülmeden ve başka hizmet sunucularıyla rekabet edilmeden sunulan hizmetler dâhil değildir. Yani savunma, güvenlik ve yargı gibi sadece kamu kaynaklarıyla ücretsiz sunulan hizmetler anlaşmanın kapsamı dışındadır (Erol, 2002: 11). GATS'ın temel amacı, DTÖ kapsamındaki tüm hizmetlerin serbest ticaretini sağlamak ve geliştirmektedir.

Hizmet sektörünün değerinin ve kârlılığının yükselişiyle birlikte, eğitimin dünya genelinde ticari bir hizmete dönüştürülmesi, DTÖ ve GATS'ın temel ideolojisinin bir parçasıdır. GATS kapsamında eğitim hizmetinin beş ayrı alanında ticaretinin yapılması söz konusudur. Birincisi, okul öncesi eğitim ve her türlü bakım hizmetini içerecek şekilde ilköğretim, ikincisi genel ve teknik/mesleki ortaöğretim, üçüncüsü üniversite derecesindeki meslek yüksekokulları ve lisans/yüksek lisans programları kapsamındaki yükseköğretim, dördüncüsü normal eğitim sistemi dışındaki yetişkin eğitimi ve beşincisi ise sınıflandırma dışı diğer her türlü eğitimdir (WTO, 2018).

Türkiye, DTÖ'nün kurucu üyesi olarak Mart 1995'te GATS anlaşmasına dâhil olmuştur. Ayrıca, Türkiye, yükseköğretim alanında anlaşmanın bütün maddelerine imza atmış sayılı ülkelerden biridir (Alemdaroğlu, 2015: 128). GATS, Türkiye'de yükseköğretimin piyasaya açılmasını kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, Türkiye'de kamusal hizmetlerin, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanların piyasaya açılma süreci başlamış, eğitim hizmeti sermayenin başlıca yatırım alanlarından biri haline gelmiştir. Böylece, uluslararası şirketlerin eğitim hizmetinin sunulmasına ilişkin talepleri artmıştır (Aksoy, 2005: 3). Bununla birlikte, Türkiye'de halen kâr amacı güden şirketlerin yükseköğretimde hizmet sunmasına izin verilmemektedir.

GATS anlaşması kadar bağlayıcılığı olmasa da, DB ve DB'nin bir kuruluşu olan Uluslararası Finans Kurumu (IFC) da yükseköğretim hizmetinin özel sermayeye açılmasını sağlayıcı politika değişiklikleri için birçok ülkeye finansal destek sağlamaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de de IFC'den finansal destek sağlayan vakıf üniversiteleri bulunmaktadır (Alemdaroğlu, 2015: 130).

GATS gibi küresel aktörlerin etkisiyle yeniden yapılandırılmakta olan eğitimin piyasalaşma süreci, AB politikaları ile bölgesel düzeyde de desteklenmektedir. AB eğitim politikaları, liberal eğitim politikaları doğrultusunda ilerlemekte, eğitimin özelleşmesi, girişimciliğin desteklenmesi ve ortak standartlar belirlenerek eğitimin hareketliliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (Sayılan, 2006: 48).

2.3.2. Bologna Süreci

Yükseköğretim, AB'nin kurulduğu ilk yıllarda, Avrupa ile sınırlı kalan bir konu olmuştur. Ancak, GATS ile birlikte eğitimin uluslararası alanda etkileşime girmesi, AB üyesi ve AB'ye üye olmayan ülkeler arasında öğretim üyesi ve öğrenci değişim programlarını başlatan bir etken olmuştur. Avrupa'da yükseköğretim kurumları arasında öğretim üyesi ve öğrenci değişimi, 1987 yılında Erasmus Programıyla başlamıştır. Erasmus ile başlayan yükseköğretimde uluslararası etkileşim, ortak eğitim programı Sokrates ile devam etmiştir. 1990'lı yıllar, Avrupa'da yükseköğretim sisteminin reform yılları olmuştur. Bologna Süreci ve Lizbon Stratejisi bu alanda gerçekleştirilen iki temel gelişmedir. 1997 yılında Lizbon'da, Avrupa Konseyi ile Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü tarafından yükseköğretimin niteliklerinin tanınması, bilgi toplumunu oluşturan bireylerin yaşam boyu öğreniminin sağlanması, mesleki eğitimin desteklenmesi, bilgi toplumuna uygun insan gücü yetiştirilmesi ve rekabet gücünün artırılması amacıyla Lizbon Tanıma Sözleşmesi imzalanmıştır (Okçabol, 2011: 11). Sonrasında, 2000 yılında Lizbon stratejisi belirlenmiş olup, Avrupa yükseköğretim

kurumlarının yeniden yapılanmasını sağlayarak, izleyen on yıl içinde bilgi temelli, sosyal ve ekonomik açıdan güçlü ve rekabetçi bir Avrupa yaratmak amaçlanmıştır. Lizbon stratejisi bu anlamda Bologna sürecinin temel referanslarından biridir. Bologna sürecinin amacı, Avrupa temelinde yeni bir yükseköğretim yapısı kurarak yükseköğretim hizmetleri için ortak bir pazar ve iş gücü piyasası oluşturmaktır (Şenel, 2016: 69).

Bologna sürecinin temelleri, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya Eğitim Bakanlarının 1998 yılında Sorbonne Üniversitesi'nin 800. kuruluş yıldönümünde toplanmalarının ardından yayınlanan Sorbonne Deklarasyonu ile atılmıştır. Bu Deklarasyon ile Avrupa Yükseköğretim Alanı (AYA)'da öğrenciler, mezunlar ve öğretim üyelerinin hareketliliğinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır (EHEA, 1998). Sorbonne Deklarasyonunun amaçları, 1999 yılında Bologna Deklarasyonu ile doğrulanmış ve Bologna süreci resmi olarak 29 Avrupa ülkesinin eğitim bakanlarının, yine 1999 yılında Bologna bildirgesini imzalamaları ile başlamıştır. Bu bildirgenin temel hedefi, Avrupa'da yükseköğretim sisteminde görülen farklılıkların giderilmesi, anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir yükseköğretim sisteminin kurulması ve ülkeler arasında standardizasyonun sağlanması amacıyla, 2010 yılına kadar AYA'yı oluşturmak ve Avrupa yükseköğretim sistemini dünya çapında tanıtmaktır (EHEA, 1999: Gümüş ve Kurul, 2011: 11; YÖK, 2018). Günümüz itibarıyla, Bologna bildirgesini imzalayan ülke sayısı 48'dir. Bologna sürecine katılım gönüllülük esasına dayanmakla birlikte, bildirgeyi AB üyesi ya da AB üyesi olmayan ülkeler imzalayabilmektedir. Bu kapsamda, AB üyesi olmayan az gelişmiş çevre ülkeler, bu sürece dahil olmayı bir zorunluluk olarak görmektedir.

Biraz daha detaylı bakıldığında, Bologna sürecinin amacı kendi deyimiyle, Avrupa ülkelerinde yükseköğretim sisteminin düzenlenerek, yükseköğretim alanı içerisinde bir ülkeden diğerine öğrenim ve ya istihdam amacıyla geçişin

kolaylaştırılması, iş gücü hareketliliğinin geliştirilmesi ve Avrupa ülkelerindeki yükseköğretim kurumlarının cazibesinin artırılarak, Avrupa dışındaki ülkelerden insanların Avrupa bölgesine okumaya veya çalışmaya gelmelerinin sağlanmasıdır (COE, 2018). Bu kapsamda, Bologna sürecini yalnızca öğrenci değişimi olarak görmek doğru değildir. Öğrenci değişimi hâlihazırda Erasmus Programıyla sağlanmaktadır (Hoca, 2011: 43). Bologna süreciyle Avrupa yükseköğretim kurumlarının öneminin vurgulanması ve ortak yükseköğretim alanının oluşturulmasındaki asıl amaç, Avrupa'nın, ABD ve diğer ülkeler karşısındaki rekabetçi gücünü ve çekiciliğini artırmaktır.

Yükseköğretimin Bologna süreci gibi örneklerle uluslararasılaşması fikri, üniversitelerin ürettiği bilginin rekabet konusu edilmesine ve ticarileşmesine neden olmaktadır. Bologna sürecinin temelinde, yükseköğretimin metalaşması ve sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda piyasa koşullarına bağlanması bulunmaktadır (Gümüş ve Kurul, 2011: 44). Bu süreçte amaç, Avrupa'nın iş gücü talebinin karşılanması ve yükseköğretim kurumlarının AB normlarına uygun hale getirilmesidir (Gül, 2014: 59; Gürbüz, 2011: 87). Yükseköğretimin sistematik bir şekilde piyasaya açılmasına ve ticarileşmesine neden olan Bologna sürecinin kültürel ve toplumsal yanları bulunsa da, bu süreçte yükseköğretimin tamamen ekonomik amaçlar için araçsallaştırıldığı ve paralı yükseköğretimin normalleştirildiği görülmektedir (Gümüş ve Kurul, 2011: 40; Kurul, 2011: 69). Bu süreç kapsamında sermayenin talepleri, yükseköğretim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bologna süreci üniversiteleri, sermayenin yönlendirebileceği eğitim kurumlarına dönüştürmektedir. Bu süreçte mesleki eğitim önemsenmekte ve bunda iki amaç güdülmektedir. İlki, çevre ülkelerden belirli bir düzeyde meslek eğitimi almış vasıfsız iş gücü ihtiyacının karşılanması, ikincisi beşeri sermaye ve yaşam boyu öğrenme argümanlarıyla mezunlara esnek iş gücü piyasasının benimsetilmesidir. Ayrıca, Bologna

süreci kapsamında akademisyenler sanayi ile iş birliği yapmaya ve proje üretmeye mecbur bırakılmaktadır.

Küreselleşmenin yükseköğretim üzerindeki etkilerini; Bologna sürecinin temelinde yer alan ve DB, OECD ve AB gibi kurumların, kalkınmanın ve refahın kaynağı olarak gördüğü "beşeri sermaye" ve "yaşam boyu öğrenme" kavramlarını (Hoca, 2011: 48; Gümüş ve Kurul, 2011: 18) inceleyerek ele almakta yarar bulunmaktadır.

2.3.2.1. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye yani "insan sermayesi" kuramının öncülerinden Nobel İktisat Ödülü sahibi Becker (1993), eğitim ve öğretimin insana yapılan en önemli yatırım olduğunu ve eğitim seviyesindeki artışa paralel olarak, insanların gelir seviyesinin de artacağını savunmaktadır. Becker'e göre, kişilerin üretkenliği ve elde ettiği kazanç, kişinin kendine yaptığı yatırımla ilişkilidir ve üniversite eğitimi kişiye en çok kazanç sağlayan eğitim seviyesidir. Becker, akademik eğitimle birlikte işyerindeki eğitimin ve duygusal ve fiziksel sağlığın korunmasının, insan sermayesinin önemli parçalarını oluşturduğunu; insan sermayesine yapılan yatırımların yaş ilerledikçe, maliyet unsuru ortadan kalktığından, daha fazla kazanç sağladığını belirtmiştir. Bir diğer Nobel İktisat Ödülü sahibi ve beşeri sermaye teorisinin çatısını kuran Schultz (1961), eğitim ve sağlık gibi alanlara doğrudan yapılan harcamaların, kişilere daha iyi bir iş bulmak için avantaj sağladığını vurgulamaktadır. Schultz ve Becker'e göre eğitimli iş gücü, ulusal verimlilik ve kalkınma için oldukça önemlidir.

Beşeri sermaye kavramıyla birlikte eğitim, bireyin gelecekteki kazancını artırıcı bir değişken olarak, teknik bir ekonomi terimine dönüşmüştür. Eğitimin bireylere ve topluma sağladığı fayda, eğitimin piyasalaşmasına ve sermaye birikimi döngüsünün içine alınmasına neden olmaktadır (Bahçe, 2011: 93; Ercan, 1999: 61). Beşeri sermaye

kavramı açısından eğitim, bilgi ve becerilerin bireylere aktarılmasıdır. Tam rekabetçi piyasada işsizliğin önlenmesi amacıyla kurumlarca bireylere her türlü eğitim sağlandığından, işgücünün ihtiyacı olan bilgilerin tüm piyasa aktörlerince bilindiği varsayılmaktadır. Böylelikle, ekonomi ile eğitimin ilişkisi kurulmuştur (Aksoy ve diğerleri, 2011: 72).

Eğitimin toplumsal yarardan çok bireysel yarar sağlıyor olması yönündeki neoliberal görüşler, beşeri sermayenin önem kazanmasına yol açmıştır. 1970'lerde piyasa yönelimli neoliberal politikaların uygulamaya sokulmasıyla birlikte, piyasanın işine yarayan ve bireysel çıkarların ön planda olduğu bir eğitim sistemi kurgulanmaya başlanmıştır (Ercan, 1999: 50-51). Beşeri sermaye kavramıyla, bireylerin hayat boyu aldıkları eğitim sayesinde kendilerine yatırım yapmış oldukları ve böylece gelirlerini artırarak piyasada kolayca istihdam edildikleri vurgulanmaktadır. Ancak beşeri sermaye kavramı, eğitimin bireye sağladığı faydanın yanı sıra topluma da fayda sağlıyor olmasını göz ardı etmektedir. Oysa eğitim, toplumun gelişme ve kalkınması için gerekli ve toplumsal tarafı daha ağır basan bir yatırım olarak görülmelidir (Kayıran, 2001: 43).

Beşeri sermaye kavramı, öğrencileri yatırım malı olarak görmektir (Bahçe, 2011: 93). Son derece rekabetçi olan piyasalarda, geleceğin emekçileri öğrencilerdir ve etkin bir rekabet için gerekli becerilerle donatılmaları gerekmektedir. Bu rekabetçi ortamda neoliberal yapılanma üniversitenin işleyişine, daha önce de bahsedildiği üzere, Bologna süreci ile dahil olmuştur. Bu süreç ile üniversitelerdeki eğitimin nitelik olarak benzeşmesi ve mezun olan öğrencilerin istihdam edilebilmesi için belirli yetkinlik düzeyinde olmaları amaçlanmaktadır.

Uluslararası alanda iş gücü hareketlilikleri sağlanan ve vasıflı iş gücü olarak yetiştirilen öğrenciler, küresel pazar tarafından talep edilmektedir. Bu nedenle, yeni teknoloji üretebilen ve bunları kullanabilen becerikli ve eğitimli iş gücüne ihtiyaç önem kazanmaktadır (Callinicos, 2006: 12). Bologna süreci kapsamında beşeri sermaye

kavramı, sermayenin talepleri doğrultusundaki eğitimi teşvik ederken, felsefe, tarih gibi sosyal bilimlerin önemini azaltmakta ve talebin azalmasıyla nedeniyle bu türden bölümlerin kapanmasına yol açmaktadır.

Beşeri sermaye kavramıyla eğitim, kıymetli bir varlık olarak meta haline dönüşmektedir. Piyasanın ihtiyaçları doğrultusundaki insan gücünün yetiştirilmesinin hedeflendiği neoliberal felsefe, genel ve mesleki eğitim şeklindeki beşeri sermayenin bir kısmının, piyasaların daha etkin işlemesini sağlayacak kurumsal açıdan tamamlayıcı rol üstlenen devlet eliyle sağlanması gerektiğini kabul eder (Colas, 2007: 130).

Neoliberaller mesleki eğitimin insan sermayesine yapılan bir yatırım olduğunu düşündüklerinden bu yatırımı, bina ve makine gibi diğer yatırımlardan ayırmazlar Friedman'a (1955) göre mesleki eğitimin işlevi, insanın ekonomik üretkenliğini artırmaktır. Bu nedenle, kişilere yapılan harcamaların belirli bir oranda devlete geri ödenmesi gerekmektedir. Bireyler de kazançlarının bir kısmını devlete geri ödemeyi kabul etmelidirler. Ayrıca Friedman, diğer pek çok alanda olduğu gibi özel girişimin eğitim alanına girmesinin rekabeti artıracağını ve bu alanda hızlı gelişmeler sağlayacağını ileri sürmektedir. Bu noktada, devletin düzenleyici bir işleve sahip olmasını yeterli görmektedir.

Sonuçta, beşeri sermaye, bireylerin kendilerine yaptıkları yatırımlar sayesinde daha eğitimli iş gücünün oluşması bakımından sermaye açısından talep edilen bir durumdur. Sermayenin eğitimli iş gücü talebi ve beşeri sermayenin sürekli gelişim ihtiyacı, yaşam boyu eğitim kavramını karşımıza çıkarmaktadır.

2.3.2.2. Yaşam Boyu Öğrenme

Küresel aktörler, içinde yaşadığımız toplumu bilgi toplumu olarak adlandırmaktadır. Bilgi toplumu kavramı, yükseköğretim için neoliberal politikaların temel argümanlarından biridir. Bu politikalar çerçevesinde bilgiyi üreten

üniversitelerden beklenen, eğitim müfredatlarının iş yaşamına fayda sağlayacak şekilde oluşturmaları ve nitelikli emek gücünü en düşük maliyetle yetiştirmeleridir (Ünal, 2011: 12). Yaşam boyu öğrenme, bilgi ekonomisi için gerekli sürekli eğitim sürecidir. Bu süreç, bilgi toplumunun oluşmasını beraberinde getirmektedir.

Yaşam boyu öğrenme eğitim paketi olarak sunulan, içinde her çeşit eğitim konusunu barındıran, mekan ve zaman kısıtlaması olmayan ve genellikle toplumun tümüne yöneltilmiş, ideal görünümlü ve küresel ölçekli bir eğitim projesidir. Yaşam boyu öğrenmenin diğer eğitim türlerinden ayrılan noktası, eğitimin bireysel olmaması, normal eğitim kurumlarının dışında öğrenmeyi teşvik etmesi ve okulların mevcut rollerinin değişmiş olmasıdır. Neoliberal politikaların uygulayıcısı olan uluslararası kuruluşlar, yaşam boyu öğrenme projesi aracılığıyla sosyal yaşamı tektipleştirme ve kontrol etme amacındadırlar (Güleç ve diğerleri, 2012: 35; Ünal, 2006: 3-4). Bu doğrultuda, devletin de eğitim üzerindeki egemenliğinin azaltılması amaçlanmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme projesi OECD, DB, UNESCO gibi kuruluşlarca geliştirilmiş olmakla birlikte, son dönemde, mesleki eğitim önceliğinde AB gündemine alınmıştır. Yaşam boyu öğrenme, ilk kez 1970'lerin başında UNESCO tarafından eğitim politikalarının kapsamına alınmış ve eğitimin yaşam boyu sürmesi gerektiği vurgulanmıştır. Daha sonra, OECD'nin 1973 yılında yayınladığı "Yaşam Boyu Öğrenme için Bir Strateji" adlı raporda yaşamboyu eğitimin, mevcut eğitimin eksiklerini gidereceği ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayacağı belirtilmiştir. Yaşam boyu eğitimin yalnızca eğitim politikaları açısından önemli olmadığı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik politikalar için de önemli sonuçlara yol açtığı vurgulanmıştır (OECD, 1973). AB tarafından yaşam boyu öğrenme, neoliberal eğitim anlayışı çerçevesinde meslek edinmenin temel gereklerinden biri olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda AB, dünyanın en rekabetçi ve en dinamik Avrupa bilgi toplumunun oluşması için yaşam boyu öğrenmeyi, önemli ve bağlayıcı stratejilerinden biri olarak görmektedir (Güllüpınar ve

Gökalp, 2014: 82). Lizbon stratejisi ile yaşam boyu öğrenme, AB'nin aktif istihdam politikaları içerisine alınmıştır. Bireysel bir sorumluluk olan öğrenme, yaşam boyu öğrenme kavramı ile istihdam edilebilirliğin zorunlu koşulu olarak kişinin sürekli olarak beceri kazanması görevine dönüşmüştür (Göksan ve diğerleri, 2009, 146; Levidow, 2007: 265). AB, işçilerin istihdam edilebilirliklerini geliştirmesi amacıyla, mesleki eğitim önceliğinde yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmektedir. Bologna süreci kapsamında yaşam boyu öğrenme yaklaşımının amacı, mesleki eğitimin kalitesinin artırılması yoluyla vasıfsız iş gücü ihtiyacını karşılamaktır (Gürbüz, 2011: 77). Esnek çalışma koşullarında, işçilerin istihdam edilebilmeleri için kendilerini geliştirmeleri ve yaşam boyu eğitimlerine devam etmeleri gerekmektedir. AB, 2007-2013 yılları arasında "Hayat Boyu Öğrenme Programı" kapsamında, farklı eğitim düzeylerinde 256 bin kişinin programa katılımını sağlamış ve bu kapsamda, yaklaşık 498 milyon Avro ödeme yapmıştır.[1]

Bireylerin öğrenme ve eğitim istekleri, yaşam boyu öğrenme programlarıyla, küresel kuruluşların da etkisiyle sermayenin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmektedir. Yaşam boyu öğrenme, eğitim kurumlarınca verilen eğitimlere bir alternatif değildir. Tam aksine, okullar tarafından verilen eğitimin eksikliklerini tamamlaması amacıyla ortaya atılmıştır. Böylece eğitim, farklı sektörlerin ve toplumun taleplerini daha kolay karşılayacaktır. Yaşam boyu öğrenme insanları hayatları boyunca öğrenmeye teşvik etmekle birlikte zorunlu da kılmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme, eğitimi ve bilgiyi pazarlanabilir bir olgu olarak görmektedir. Yaşam boyu eğitim, bilginin üniversiteler tarafından ticarileştirilmesine bir örnek teşkil etmektedir. Sermayenin nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyması, üniversitelerin,

[1] Bu programın kapsamında yükseköğretim için Erasmus, okullar için Comenius, meslek eğitimi ve öğretimi için Leonardo Da Vinci, yetişkin eğitimi için Grundtvig, Transversal ve Jean Monnet alt programları bulunmaktadır. 2014 yılından sonra AB Erasmus + programı ile tüm eğitim öğretim programlarını birleştirmiştir.
Ayrıntılı bilgi için https://www.avrupa.info.tr/tr/hayat-boyu-ogrenme-programi-187 adresine bakılmalıdır.

yaşam boyu öğrenme programları kapsamında, kurumsal eğitim süreci dışında eğitim hizmeti vermelerine neden olmaktadır. Yaşam boyu öğrenme süreci, mezuniyet sonrası dönemin metalaşması şeklinde de düşünülebilir (Gümüş ve Kurul, 2011: 62). Neoliberal anlayışa göre, yaşam boyu öğrenme projesinde üniversitelere birçok sorumluluk düşmektedir. Üniversitelere yüklenen görev, bilgiyi ve bilgili insanı en düşük maliyetle üretmek ve yetiştirmektir. Üniversitelerde kurulan sürekli ve uzaktan eğitim merkezleri, yaşam boyu öğrenme programlarının uygulandığı yerlerdir ve üniversiteler bu kapsamda paralı sertifika programları açmaktadırlar. Yaşam boyu öğrenme serüveni, mezuniyet sonrasında eğitimin devamlılığını sağlayarak, işsizliğe bulunan geçici bir çözüm olarak da değerlendirilebilir.

2.4. YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

2.4.1. Akademik Kapitalizm

Yirmi birinci yüzyılın başında küresel bilginin önemi ve bilgi toplumunun yükselişi, yükseköğretim kurumları ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden yapılanmasını gerektirmiştir. Yükseköğretimin yeniden yapılanması, devletin neoliberal dönüşümü ile paralel gerçekleşmektedir. Yükseköğretimde yaşanan değişimin temelinde ise akademik kapitalizm yer almaktadır.

Akademik kapitalizm, kamunun yeniden tanımlanmasını ve bu alanda en uygun faaliyetlerin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Kapitalizmde olduğu gibi akademik kapitalizmde de, genel olarak, kamu yararı kapitalist girişimin ekonomik sağlamlığına indirgenmiş durumdadır. Örneğin, daha önce de bahsedildiği üzere, üniversitelerde kamu yararına bilgi üretilmesinden daha çok sanayinin ekonomik yararını sağlayan bilgi üretimi söz konusudur. Yine benzer şekilde, akademik kapitalistler kapitalizmde olduğu gibi emeğin güvenliğini, kapsamını ve özerkliğini, gelir yaratma adına sınırlandırmayı

amaçlamaktadır (Slaughter ve Rhoades, 2000: 79). Slaughter ve Rhoades'a göre akademisyenlerin mevcut pazar hareketlerine direnmeleri ve üniversiteleri yeni yönlere kaydırabilmeleri oldukça zordur.

Akademik kapitalizm, devletin yükseköğretim hizmetine ayırdığı kaynağı azaltması neticesinde üniversitelerin yeni gelir kaynağı arayışına girmeleri olarak ifade edilebilir. Akademik kapitalizmde üniversiteler, kapitalist işletmeler gibi davranmaktadırlar ve öğrencileri birer gelir kaynağı ve ürün olarak görmektedirler. Bu süreçte üniversitelerde eğitim, kişisel ve sosyal olarak zenginleştiren eğitimden çok iş gücü piyasasına hazırlık sürecine dönüşmüştür. Yine benzer şekilde üniversitelerde yapılan araştırmalar, dış gelir getiren ticari çalışmalar olarak yürütülmektedir (Slaughter ve Rhoades, 2000: 74). Bu anlamda üniversiteler, piyasanın istihdam etmeyi talep ettiği nitelikli iş gücünü üretmeyi amaçlayan fabrikalara benzemektedir.

Slaughter ve Leslie (1997: 11) akademik kapitalizmi, üniversitelerin, devletin sağladığı gelirler dışında yeni finansman kaynakları yaratmak amacıyla piyasada daha çok çaba göstermeleri olarak tanımlamışlardır. Yazarların çaba göstermeden kastı; öğrenci harçları, üniversite sanayi işbirliği, bağış vb. unsurlarla üniversitelerin gelir kaynaklarını çeşitlendirmeleri ve üretilen bilginin patentlenmesi, telif hakkının alınması ya da markalaştırılması yoluyla ticarileşmenin sağlanmasıdır.

Üniversitenin gelir kaynaklarında devlet katkısının azalmasıyla birlikte öğrenim ücretlerinde artış yaşanmıştır. Öğrenciler, üniversitelerin kamu kaynaklarından sonra en önemli gelir kaynağı olmuştur. Artan öğrenim ücretleri ile birlikte, son yıllarda öğrencilere sağlanan karşılıksız hibelerden geri ödemeli kredilere geçilmiş, böylece öğrencilerin yükseköğretimin tüketicileri olduğu kimliği doğrulanmıştır. Akademik kapitalizmde öğrenciler, eğitim endüstrisinin girdileri veya kurumsal işverenler tarafından satın alınan ürünlere dönüştürülen hammaddeleri olarak görülmektedir (Slaughter ve Rhoades, 2000: 74; 2004: 22). Öğrencilerden alınan öğrenim ücretlerinin

yükseltilmesi ve öğrencilere verilen kredilerin artış göstermesi, yalnızca öğrenim ücretlerini ödeyebilecek öğrencilere hizmet etme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Öğrenimleri sonrasında yine bu kişilerin istihdamda kendine yer bulmaları, ekonomik durumu yeterli olmayan öğrencilerin istihdamını da zorlaştırmaktadır.

Üniversitelerin gelir kaynaklarında yaşanan değişimler üniversiteleri girişimciliğe yönlendirmektedir. Bu doğrultuda, 1990'larda üniversitelerin yapısında gerçekleşen bir diğer önemli değişiklik araştırma üniversitelerinin önem kazanmasıdır. Üniversitelerde yapılan araştırmalar genel olarak, üniversite sanayi iş bilirliğine yönelik patent gibi sonuçları olan ve ticari kazanç sağlayan alanlara yönelmiştir. Sosyal bilimler gelir getirici faaliyetlerde bulunmadığı için ikinci plana düşmüştür.

Neoliberal ekonomik düzende sanayi, üniversitelerin sunduğu ileri teknoloji bilgilerini, bir ürün ya da hizmet olarak sahip olunan ve pazarlanan ham bir materyal olarak değerlendirmektedir (Slaughter ve Rhoades, 2004: 17). Sanayiciler bu bilgileri telif hakları, patent ve marka olarak korumakta ve ticarileştirmektedir. Aynı şekilde araştırma üniversiteleri ürettiği bilgiyi üniversitenin gelir elde edebileceği bir hammadde olarak görmektedir.

Slaughter ve Rhoades (2000; 76, 2004: 306), akademik kapitalizmin üniversiteleri şirketleştirmiş olmasına rağmen, üniversitelerin temel finansman sağlayıcılarının halen devlet olduğunu ve devletin üniversiteleri özel girişimlerden daha çok desteklediğini belirtmektedir. Hükümetler, üniversitelerin girişimcilik faaliyetlerinin çoğunu desteklemektedir. Örneğin, üniversite-sanayi-kamu ortaklıklarındaki maliyetlerin çoğunu karşılamaktadır. Yazarlar ayrıca, her ne kadar piyasa dilinde girişimci üniversite söylemleri yer alıyor olsa da, akademik kapitalizmin özelleştirmeyi kapsamadığını vurgulamaktadırlar.

Kamu üniversitelerine yapılan finansal desteğin azalması, akademik kapitalizmi yaygınlaştırmaktadır. Devlet, finansman açısından üniversiteleri desteklemeye devam

etse de, alternatif gelir kaynakları geliştirmeleri yönünde onları teşvik etmektedir. Artan gelir kaynaklarına bağlı olarak kamu kaynaklarının büyüklüğü de değişecektir.

Türkiye'de piyasaya yönelik yapılan araştırmalar, teknoparklar, sürekli eğitim merkezleri, uzaktan eğitim merkezleri, tezsiz yüksek lisans programları, ikinci öğretim ve yaz okulu gibi uygulamalar üniversitede var olan bilginin metalaştırılmasına ve ticarileştirilmesine ilişkin somut politikaları içermektedir. Burada önemli olan husus, kamusal yükseköğretim hizmetinin fiyatlanmasına başlanmış olması ve devlet tarafından bunun teşvik ediliyor olmasıdır.

2.4.2. Yükseköğretimin Finansman Kaynaklarının Değişimi: Maliyet Paylaşımı

Yükseköğretim kurumlarının finansman sistemi, yükseköğretim sisteminin kurumsal ve niteliksel boyutlarını, erişilebilirliğini ve diğer boyutlarını belirlemektedir. Yükseköğretimin finansman kaynaklarının bileşenlerinde yıllar boyunca önemli değişimler görülmüştür. Uzun yıllar boyunca eğitimin finansmanı devletin egemenliği altında sürdürülmüş, sonrasında devletin yükseköğretime ayırmış olduğu payın farklı kaynaklarca paylaşılması gerektiği yaygın görüş haline gelmeye başlamıştır.

Dünya genelinde yükseköğretim talebinde görülen artış, yükseköğretimin maliyetinin devlet ile birlikte öğrenci tarafından karşılanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, yükseköğretimin katı bir şekilde merkezden finanse ediliyor olması dışındaki finansman modellerinde, yükseköğretim kurumlarının ticari ortaklarıyla birlikte araştırma fonlarına dayalı gelir elde etmesi söz konusu olmuştur (Praneviciene et al, 2017: 332). Günümüzde, yükseköğretim kurumlarının finansmanı üç temel kaynaktan sağlanmaktadır. Birincisi devlet katkısı, ikincisi öğrenciden alınan öğrenim ücretleri, üçüncüsü ise ağırlıklı olarak araştırma projelerinin gelirlerinden oluşan dış kaynaklardır.

Dünya genelinde üniversite yapılarındaki farklılık, devletin üniversitelere yapmış olduğu finansal desteği ve beraberinde devletin üniversitelere müdahalesini de farklılaştırmaktadır. Örneğin ABD, Avusturalya, Kanada gibi ülkelerde üniversiteler mütevelli heyeti tarafından yönetilmektedir ve üniversitelerin gelirlerinin büyük çoğunluğunu harçlar oluşturmaktadır. Devletin yükseköğretimin finansmanına sağladığı katkının azalması, üniversiteyi öğrenim ücreti ödeyen öğrenciye bağımlı kılmaktadır. Diğer taraftan bu üniversiteler, yapılan araştırmaları ve ticari oyuncuları daha fazla kontrol edebilmektedirler. Bu tip üniversiteler dışında kalan ikinci ve üçüncü tür üniversiteler ise, devlet tarafından finanse edilen ancak mütevelli heyeti tarafından da yönetilebiliyor olan ve çoğunlukla Avrupa'da yer alan üniversitelerdir. Bu tip üniversiteler devlet tarafından yönlendirilmekle birlikte, üniversiteye ilişkin kararlar mütevelli heyeti tarafından alınmaktadır. Bu üniversitelerde öğrenim ücretleri azdır ya da hiç yoktur (Singh, 2014: 2). Türkiye'deki üniversitelerin yapısı yukarıda bahsedilen ayrıma pek uymamaktadır. Türkiye'deki kamu üniversitelerinde finansman yoğunlukla devlet tarafından sağlanmakla birlikte, bazı programlarda öğrenim ücreti de alınmaktadır. Kamu üniversitelerinde mütevelli heyeti yoktur ve yönetimde devlet söz sahibidir. Vakıf üniversiteleri ise mütevelli heyeti tarafından yönetilmektedir ve temel finansman kaynağı öğrencilerdir.

Son yıllarda, Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde, bazı Kanada ve ABD eyaletlerinde olduğu gibi, üniversitelerin mali özerkliklerini artırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Diğer taraftan, yelpazenin diğer ucunda yer alan Japonya, Güney Kore, Endonezya, Brezilya ve Şili gibi ülkeler yükseköğretimde kamu finansmanının payını oldukça azaltmışlardır (Singh, 2014: 2).

Dünya genelinde yükseköğretim kurumlarının gelir kaynakları genel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır (Singh, 2014: 3):

- Devlet hibeleri

- Öğrencilerden elde edilen öğrenim ücretleri,
- Sponsorlu araştırma fonları,
- Özel gelirler (bağış, faiz, kira, telif hakkı vb.),
- Hastaneden elde edilen gelirler gibi bağımsız kaynaklar,
- Yardımcı hizmetler (pansiyonlar, otopark, yemek servisi gibi ikincil işletme faaliyetleri)

Neoliberal modele göre yükseköğretim kurumlarının genişlemesiyle birlikte maliyetlerinin artması ve devletin yükseköğretime ayırdığı kaynakta tasarrufa gitmesi, bu hizmetin maliyetinin paylaşılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, yükseköğretimin maliyeti, devlet kaynaklarından öğrencilere ve ailelere kaydırılmıştır (Johnstone, 2003: 352).

Yükseköğretimin finansmanında gerçekleşen değişimin nedenleri, ülkeler açısından farklılık gösterse de, benzer neoliberal gerekçelerle açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, artan öğrenci başına eğitim maliyetidir. Artan maliyetler kamu kaynakları dışındaki gelirlere duyulan ihtiyacı artırmış, böylelikle yükseköğretimden yararlananların maliyeti paylaşması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.

İkincisi, yükseköğretime katılımın artmasıyla birlikte yükseköğretimin kitleselleşmesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde üniversite eğitimi baskısının artmasıdır. Yükseköğretimde artan kayıtların bir nedeni de dünya genelinde 18-24 yaş arası nüfusta görülen artıştır. Talepteki artış maliyetleri artırmaktadır (Johnstone, 2003: 353).

Üçüncüsü, ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte, başta vergi gelirleri olmak üzere kamu gelirlerinin dünya genelinde azalmasıdır. Sosyal refahı yüksek olan birçok Avrupa ülkesi, neoliberal etkilerle kamu sektöründeki harcamalarını özel sektöre kaydırmaya başlamıştır. ABD ise, vergilendirilmek istemeyen ve aşırı tüketen bir nüfusla mücadele etmektedir.

Dördüncüsü, gelişen bilgi ekonomisidir. Bilgi, piyasalaşan bir değer olarak ekonomide yer almaya başlamıştır. Özellikle fen, matematik, mühendislik gibi alanlarda üretilen bilginin ekonomik değere dönüşmesi söz konusudur.

Beşincisi, artan küreselleşmenin etkisidir. Yükseköğretim açısından küreselleşme bilginin, sermayenin ve üretimin uluslararası hale gelmesidir. Patentlerle korunan bilgi ve sermaye doğal kaynaklara göre daha önemli hale gelmiştir. Küreselleşme olgusu, yükseköğretim kurumlarının eğitim öğretim süreçlerinin yanında bilginin de herhangi bir devlet otoritesine takılmadan, elektronik ortamda uluslararası alanda iletilebilmesini sağlamaktadır. Küreselleşmenin yükseköğretimin finansmanına etkisi, uluslararası alanda yüksek düzeyde beceriye sahip olan bireylerin yetiştirilmesinde yükseköğretim kurumlarına düşen görevlerdir. Bu anlamda yükseköğretimin yeterliliğinin ve kalitesinin sağlanması beklenmektedir.

Altıncısı, âdemi merkezileşme ve kuralsızlaşmadır. Kamu tarafından yürütülen birçok hizmet, Norveç gibi bazı kuzey ülkeler hariç olmak üzere, çoğunlukla özel sektöre devredilmeye başlamıştır. Bu durum, yükseköğretimin özelleştirilmesini teşvik etmektedir (Johnstone ve Marcucci, 2007: 4-9).

Devletin yükseköğretime ayırmayı planladığı kaynağın azalması ve beraberinde öğrenci sayısında yaşanan artış, üniversiteleri alternatif gelir kaynağı arayışına itmiştir. Bu doğrultuda üniversiteler öncelikle öğrenci ücretlerini artırmak, bağışların artmasını sağlamak ve girişimciliği teşvik etmek gibi arayışlara girmişlerdir. Üniversite araştırmalarının sanayi ile işbirliği kapsamında ticarileşmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yükseköğretim, tüm eğitim seviyeleri arasında özel finansmandan en çok kaynak sağlayan eğitim seviyesi olmuştur. Hane halkları, öğrenim ücretleri ile özel finansmanın en büyük kaynağını oluşturmaktadır.

Yükseköğretimde maliyet paylaşımının nedenlerini Johnstone (2003) şu şekilde özetlemiştir: İlki, devletin dış finansman kaynaklarına duyduğu ihtiyacın artmasıdır.

İkincisi, eşitlik kavramı doğrultusunda yükseköğretimden fayda sağlayanların maliyeti paylaşmalarının beklenmesidir. Yükseköğretimden yararlananların sayısının artması nedeniyle, en azından ödeyebilecek durumda olanların öğrenim ücreti ödemesi talep edilmektedir. Öğrenim ücretlerinin olmaması, yüksek gelirli ailelere yapılan gelir transferi olarak algılanmaktadır. Üçüncüsü ise, daha önce de bahsedildiği üzere, neoliberal ekonomik düşüncedir. Yükseköğretimin piyasalaşması, yükseköğretiminin verimliliğini ve üretkenliğini artıracaktır.

Yükseköğretim hizmetinin maliyetinin paylaşılması gerektiği düşüncesi, yükseköğretimin tüm paydaşları tarafından doğru ve uygun olarak görülmemektedir. Maliyetin öğrencilere ve ailelere kayması, özellikle yükseköğretimin bir hak olarak görüldüğü ülkelerde kolay gerçekleşmemektedir. Maliyet paylaşımına karşı temel görüş, neoliberal düşüncenin aksine, maliyetlerin vergilerin artırılması yoluyla karşılanması gerektiğidir. Böylece harçlara, kredilere ve diğer etkin olmayan ve pahalı finansman yöntemlerine ihtiyaç kalmayacaktır (Johnstone, 2003: 357).

Neoliberalizmin yükseköğretimde neden olduğu olumsuzlukların başında, devletlerden öğrencilere aktarılan yükseköğretimin mali yükü gelmektedir. Bu yük her geçen gün artmaktadır. Özellikle, öğrenim ücretini ödeyemeyen öğrencilere verilen burslar, öğrencileri mezuniyet sonrası borç altına sokmakta ve bu borçların ödemesi uzun yıllar almaktadır. Öğrenim ücretlerinin ya da farklı isimler altında alınan diğer ücretlerin sürekli olarak artış gösterdiği ülkelerde, devlet üniversitelerinin öğrenciler için maliyeti özel üniversitelere yaklaşmıştır (Di Leo, 2017: 101). Bu nedenle ücretsiz yükseköğretim, öğrenciyi borçlu durumundan çıkarmanın ve toplumları iyileştirmenin yollarından biridir.

Yükseköğretimde gerçekleşen tüm gelir çeşitlendirmelerine rağmen yükseköğretimin finansmanındaki temel ihtiyaç, sürekli bir devlet desteğidir. Gelir çeşitlendirmesi hiçbir zaman devlet katkısı yerine geçmemelidir. Ancak,

yükseköğretimin maliyet paylaşımına ilişkin değişen eğilimlerin neredeyse kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, yükseköğretim hizmetinin sunumunda daha fazla ek kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle vergileri artırmaktan kaçınan hükümetler, genel olarak maliyeti öğrenciler ve aileleriyle paylaşmaktan ve farklı gelir kaynaklarına yönelmekten yanadırlar. Bu noktada, yükseköğretim kurumlarının yapması gereken, kamu kaynaklarını talep etmeye devam etmek olmalıdır.

2.4.3. OECD Göstergeleri Açısından Yükseköğretimin Finansman Kaynakları

Yükseköğretim hizmetinin finansmanında ülkeler arasında farklılıklar bulunmakla birlikte, genel eğilim kamusal kaynakların azaltılması ve özel kaynakların artırılmasıdır. Tablo 1'de OECD ülkelerinde yükseköğretim hizmetine kamu ve özel kaynaklardan yapılan harcamaların oranları ve yıllar itibarıyla değişimi yer almaktadır.

Tablo 1: OECD Ülkelerinde Yükseköğretim Kurumlarında Kamu-Özel Harcama Değişimi (2000-2011-2014)

Ülkeler	Kamu (2000)	Özel (2000)	Kamu (2011)	Özel (2011)	Kamu (2014)	Özel (2014)
Avustralya	49,9	50,1	45,6	54,4	38,8	61,2
Avusturya	96,3	3,7	86,9	13,1	94,4	5,6
Belçika	91,5	8,5	90,1	9,9	87,9	12,1
Kanada	61,0	39,0	57,4	42,6	48,4	51,6
Çekya	85,4	14,6	81,1	18,9	76,2	23,8
Danimarka	97,6	2,4	94,5	5,5	94,7	5,3
Finlandiya	97,2	2,8	95,9	4,1	96,5	3,5
Fransa	84,4	15,6	80,8	19,2	78,6	21,4
Almanya	88,2	11,8	84,7	15,3	85,8	14,2
İzlanda	99,7	0,3	90,6	9,4	69,7	30,3
İrlanda	79,2	20,8	80,5	19,5	91,3	8,7
İtalya	77,5	22,5	66,5	33,5	64,9	35,1
Japonya	38,5	61,5	34,5	65,5	34,1	65,9
Kore	23,3	76,7	27,0	73,0	34,3	65,7
Hollanda	76,5	23,5	70,8	29,2	69,9	30,1
Norveç	96,3	3,7	95,9	4,1	96,3	3,7
Polonya	66,5	33,5	75,5	24,5	81,5	18,5
Portekiz	92,5	7,5	68,6	31,4	62,4	37,6
İspanya	74,4	25,6	77,5	22,5	68,5	31,5
İsveç	91,3	8,7	89,9	10,1	89,1	10,9
Türkiye	95,4	4,6	vy	vy	75,4	24,6
Birleşik Krallık	67,7	32,3	30,2	69,8	27,9	72,1
ABD	37,4	62,6	34,8	65,2	34,7	65,3
OECD Ortalaması	77,4	22,6	69,2	30,8	69,9	30,1

Kaynak: OECD, Education at a Glance 2013, s.207; OECD, Education at a Glance 2017, s.197. *vy: veri yok.

Tabloda görüldüğü üzere, 2000 yılından 2014 yılına gelinceye kadar, hemen hemen tüm ülkelerde, yükseköğretim hizmeti kapsamında yapılan kamu harcamalarında azalma, özel harcamalarda ise artış yaşanmıştır. Türkiye'de de durum benzerdir. Yükseköğretimde özel harcamaların oranı %4,6'dan %24,6'ya çıkmıştır.

Söz konusu yıllarda, yükseköğretimin finansmanında özel kesim harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının en fazla olduğu ülkeler neoliberal etkilerin daha güçlü hissedildiği Birleşik Krallık, ABD, Kanada, Japonya ve Kore'dir. Avusturya, İrlanda, Danimarka, Finlandiya, İsveç ve Norveç'te ise yükseköğretimin temel finansman kaynağının devlet olduğu görülmektedir. 2000 ve 2011 yıllarına bakıldığında, dikkat çeken en büyük değişiklik Birleşik Krallık'ta meydana gelmiştir.

2000 yılında özel kesimin yükseköğretimin finansmanına sağladığı katkı yaklaşık %32 iken bu oran 2014 yılında yaklaşık %72'ye ulaşmıştır. Yine dikkat çekici bir diğer değişiklik Portekiz'de görülmektedir. 2000 yılında kamu harcamalarının yükseköğretimin finansmanı içindeki payı yaklaşık %93 iken 2014 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık %63'e gerilemiştir. 2014 yılında OECD ülkelerinde yükseköğretime yapılan kamu harcamalarının ortalaması %70, özel harcamaların ortalaması ise %30'dur. Hollanda, İzlanda, İspanya, İtalya, Türkiye, Çekya gibi ülkeler OECD ortalamasına yakın seyretmektedir.

Tablo 2: OECD Ülkelerinde Yükseköğretim Kurumlarında Kamu-Özel-Uluslararası Harcama Oranları (2015)

Ülkeler	Kamu Kaynakları	Özel Kaynaklar*	Uluslararası Kaynaklar**
Avustralya	37,8	62,2	0
Avusturya	93,8	6,2	vy
Belçika	83,0	14,2	2,8
Kanada	49,1	50,6	0,3
Şili	32,4	67,6	vy
Çekya	65,4	19,9	14,7
Estonya	70,9	23,8	5,3
Finlandiya	93,1	3,4	3,5
Fransa	77,8	20,3	1,9
Almanya	82,7	15,3	2
Macaristan	62,9	37,1	0
İrlanda	89,3	8,3	2,4
İzlanda	73,6	26,4	vy
İsrail	58,4	41,6	0
İtalya	61,7	35,4	2,9
Japonya	32,4	67,6	0
Kore	36,1	63,9	vy
Letonya	72,6	22,6	4,8
Lüksemburg	92,4	4,3	3,3
Meksika	70,9	29,1	0
Hollanda	67,5	29,3	3,2
Yeni Zelanda	51,6	48,4	0
Norveç	96,0	4,0	0
Polonya	79,1	16,2	4,7
Portekiz	58,1	31,6	10,3
Slovakya	78,7	19,8	1,5
Slovenya	83,3	13,0	3,7
İspanya	66,4	31,8	1,8
İsveç	84,7	11,3	4
Türkiye	74,8	24,9	0,3
Birleşik Krallık	25,0	71,4	3,6
ABD	35,2	64,8	vy
OECD Ortalaması	66	31	3

Kaynak: OECD, Education at a Glance 2018, s.278. *Özel kaynak; hane halkı harcaması ve diğer özel kuruluşların harcamasından oluşmaktadır. **Nihai fonlar (kamu ve özel sektör arasında yapılan transferlerden sonra) vy: veri yok

Yükseköğretimin finansmanında ulusal kaynaklarla birlikte uluslararası alanda elde edilen kaynaklardan da yararlanılmaktadır. Uluslararası kaynaklar, ağırlıklı olarak araştırma projelerinin finansmanında kullanılmaktadır. Araştırma projelerine sağlanan kaynaklar yükseköğretimde gelir çeşitlendirilmesine bir örnektir. Araştırma üniversitelerinin öneminin artması ve uluslararası alanda proje üretilmesi bu kaynakların artmasını sağlamaktadır. Tablo 2'ye göre, Çekya ve Portekiz yükseköğretimin finansmanında uluslararası kaynak girişinin en fazla olduğu ülkelerdir. Türkiye'nin uluslararası kaynaklardan elde ettiği tutar ise OECD ortalamasının altındadır.

Ayrıca, Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde, finansmanında kamu ağırlığı olan Avusturya, Norveç ve İsveç'te 2015 yılında bir yıl öncesine göre özel harcamaların arttığı görülmektedir.

Tablo 3'te, OECD ülkelerinde kamu yükseköğretim kurumlarında öğrencilerden alınan yıllık öğrenim harç tutarları yer almaktadır. Yükseköğretimin finansmanda özel harcamaların ağırlıklı olduğu Kanada, Japonya, Kore, Avusturalya, Şili, Birleşik Krallık ve ABD'de, öğrencilerin yükseköğretimin finansmanına katılımı yüksektir. Bu ülkelerde kamu üniversitelerinde öğrenim ücretleri yıllık en az 4.000 Dolar iken Avrupa üniversitelerinde ücretler 1.000 Dolar ile 4.000 Dolar arasında değişmektedir. Danimarka, Estonya, Finlandiya, Slovakya, Slovenya, İsveç, Türkiye gibi ülkelerde ise öğrenim ücreti hiç alınmamakta ya da sınırlı şekilde alınmaktadır. Yükseköğretimin tamamen kamu kaynaklarıyla finanse edildiği kuzey ülkeleri haricinde, örneğin Türkiye'de, yükseköğretim tamamen parasız sunulmamaktadır. Yükseköğretimin çeşitli programlarında öğrencilerin eğitimin maliyetine katılmaları esastır.

Tablo 3: OECD Ülkelerinde Kamu Yükseköğretim Kurumlarında Yıllık Öğrenim Harç Tutarı (Dolar)

Harç Bedeli Olmayan Ülkeler	0 ile 2.000 Dolar Arası	2.000-4.000 Dolar Arası	4.000-6.000 Dolar Arası	6.000-8000 Dolar Arası	8.000 Dolar ve fazlası
Danimarka, Estonya, Finlandiya, Slovakya, Slovenya, İsveç, Türkiye	Avusturya, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, İspanya, İsviçre	İsrail, Hollanda	Avusturalya, Kanada, Japonya, Kore	Şili	ABD, İngiltere

Kaynak: OECD, Education at a Glance 2017, s.220.

Neoliberal politikaların etkili olduğu İngiltere ve ABD'de öğrenim ücretleri OECD ülkeleri arasında en yüksek olanlardır. Benzer şekilde Avustralya, Şili, Kanada, Japonya ve Kore'de öğrenim ücretleri diğer ülkelere göre oldukça yüksektir. Bu ülkelerde öğrencilere öğrenim maliyetlerini karşılaması amacıyla geri ödemeli kredi verilmektedir ve öğrencilerin yaklaşık %75'i bu kredilerden yararlanmaktadır (OECD, 2017: 213).

Öğrenim ücreti ve kredi alanında Avrupa'ya baktığımızda ilk olarak, öğrencilerin çoğunluğunun öğrenim ücreti ödediği ve aynı zamanda kredi kullandığı Hollanda, Birleşik Krallık, Slovakya gibi ülkeleri görmekteyiz. Söz konusu ülkelerde mezunlar, belirli düzeyde gelir elde etmeye başladığı zaman kredilerini geri ödemeye başlamaktadırlar. Diğer taraftan, Avrupa ülkelerinde öğrencilerin çoğunluğunun öğrenim ücreti ödemesine rağmen az sayıda öğrencinin kredi kullandığı ülkeler bulunmaktadır. Bunun dışında, az sayıda öğrencinin ücret ödediği ve çoğunluğun kredi aldığı İskandinav modeli oluşturan ülkeler de vardır. Ayrıca Almanya, Yunanistan, Macaristan ve Avusturya gibi azınlığın ücret ödediği ve kredi kullandığı ülkeler de bulunmaktadır (European Comission, 2011: 46-47). Üniversitelerin finansmanında maliyet paylaşımına gidilerek öğrencilerden harç alınması, öğrenci kredi sisteminin

genişlemesini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, Avrupa ülkelerinin yaklaşık üçte ikisinde öğrenci kredi sistemi bulunmaktadır (CHEPS, 2008: 10).

Tablo 4'te, Avrupa ülkelerinde yükseköğretimin finansmanına yönelik kamu harcamalarının GSYH içindeki payına yer verilmektedir.

Tablo 4: Ülkeler Bazında Yükseköğretimin Finansmanına Yönelik Kamu Harcamalarının GSYH İçindeki Payı

Ülkeler/Yıllar	2012	2013	2014	2015
Norveç	1.98	1.91	2.19	1.96
Danimarka	2.30	2.28	2.35	vy
Finlandiya	vy	2.01	2.00	1.89
İsveç	2.01	1.96	1.94	1.89
Avusturya	1.89	1.80	1.79	1.80
Hollanda	1.70	1.62	1.69	1.63
Türkiye	vy	1.53	1.55	1.48
İzlanda	1.60	1.50	1.49	1.47
Birleşik Krallık	vy	1.45	1.34	1.38
Malta	1.45	1.52	1.40	1.37
İsviçre	1.40	1.32	1.34	1.36
Almanya	1.28	1.27	1.31	1.25
Fransa	1.24	1.24	1.25	1.25
Letonya	1.36	0.96	1.13	1.18
Slovenya	1.23	1.13	1.05	0.98
İspanya	1.02	0.97	0.96	0.96
İrlanda	1.32	1.14	1.03	0.88
Çekya	1.05	0.88	0.80	0.77
İtalya	0.79	0.81	0.80	0.76
Yunanistan	0.75	0.66	0.65	0.73
Macaristan	0.82	0.90	0.77	0.66
Romanya	0.78	0.72	0.68	0.66
Bulgaristan	0.66	0.65	0.70	0.65
Lüksemburg	0.45	vy	0.51	0.51
AB Ortalaması	1.25	1.26	1.27	1.24

Kaynak: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/data/database.

OECD ülkelerinde, yükseköğretime yönelik kamu harcamalarının GSYH'ye oranı genel olarak azalış eğilimindedir. Yükseköğretimin kamu tarafından desteklendiği Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya gibi ülkelerde de durum benzerdir. İspanya, İtalya, Romanya, Macaristan, Yunanistan, Çekya, Bulgaristan, Lüksemburg'da yükseköğretime yönelik kamu harcamaları AB ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye'de yükseköğretime yönelik kamu harcamaları azalış eğiliminde olmakla

birlikte, AB ortalamasının üzerindedir. Türkiye'de, devlet üniversitelerinin bütçeleri büyük ölçüde devlet tarafından desteklenmekle birlikte, üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratmaları konusunda yasal düzenlemeler yapılmakta ve üniversiteler bu konuda teşvik edilmektedir.

Tablo 5'te yükseköğretim harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payına yer verilmektedir. Avusturalya, Avusturya, Norveç, İsveç, İsviçre ve Finlandiya'nın OECD ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye de, 2014 ve 2015 yıllarında OECD ortalamasının üzerindedir. Öğrenim ücretlerinin finansmanda önemli bir yer tuttuğu İspanya, İtalya gibi (Praneviciene ve diğerleri, 2017: 332) Avrupa ülkeleri OECD ortalamasının altında kalırken Birleşik Krallık, Hollanda ve Almanya ise OECD ortalamasına en yakın ülkelerdir.

Tablo 5: Yükseköğretimin Finansmanına Yönelik Kamu Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçindeki Payı

Ülkeler/Yıllar	2012	2013	2014	2015
Avustralya	3,4	3,8	3,8	4,2
Avusturya	3,5	3,5	3,4	3,5
Belçika	2,7	2,6	2,6	2,7
Çekya	2,4	2,1	1,9	1,9
Danimarka	vy	4,1	4,2	vy
Finlandiya	3,8	3,5	3,4	3,3
Fransa	2,2	2,2	2,2	2,2
Almanya	3,0	2,9	3,0	2,8
Macaristan	1,7	1,8	1,6	1,3
İrlanda	3,1	2,9	2,7	3,1
İsrail	2,3	2,2	2,2	2,4
İtalya	1,6	1,6	1,6	1,5
Japonya	1,8	1,8	1,8	1,7
Kore	2,6	3,1	3,3	2,9
Lüksemburg	1,0	vy	1,2	1,2
Hollanda	3,3	3,5	3,7	3,6
Norveç	4,6	4,3	4,8	4,0
Polonya	2,7	2,9	2,8	2,9
Portekiz	1,8	1,8	1,8	1,9
Slovakya	2,4	2,4	2,3	3,1
Slovenya	2,5	1,9	2,1	2,0
İspanya	2,1	2,1	2,2	2,2
İsveç	3,9	3,7	3,8	3,8
İsviçre	4,2	4,1	4,0	3,9
Türkiye	vy	vy	4,6	4,3
Birleşik Krallık	3,0	3,1	3,0	3,2
ABD	3,5	4,0	3,5	3,5
OECD Ortalaması	3,0	3,1	3,1	3,0

Kaynak: OECD, Education At a Glance 2015/16/17/18.
*Araştırma dâhil tüm yükseköğretim harcaması *vy: veri yok

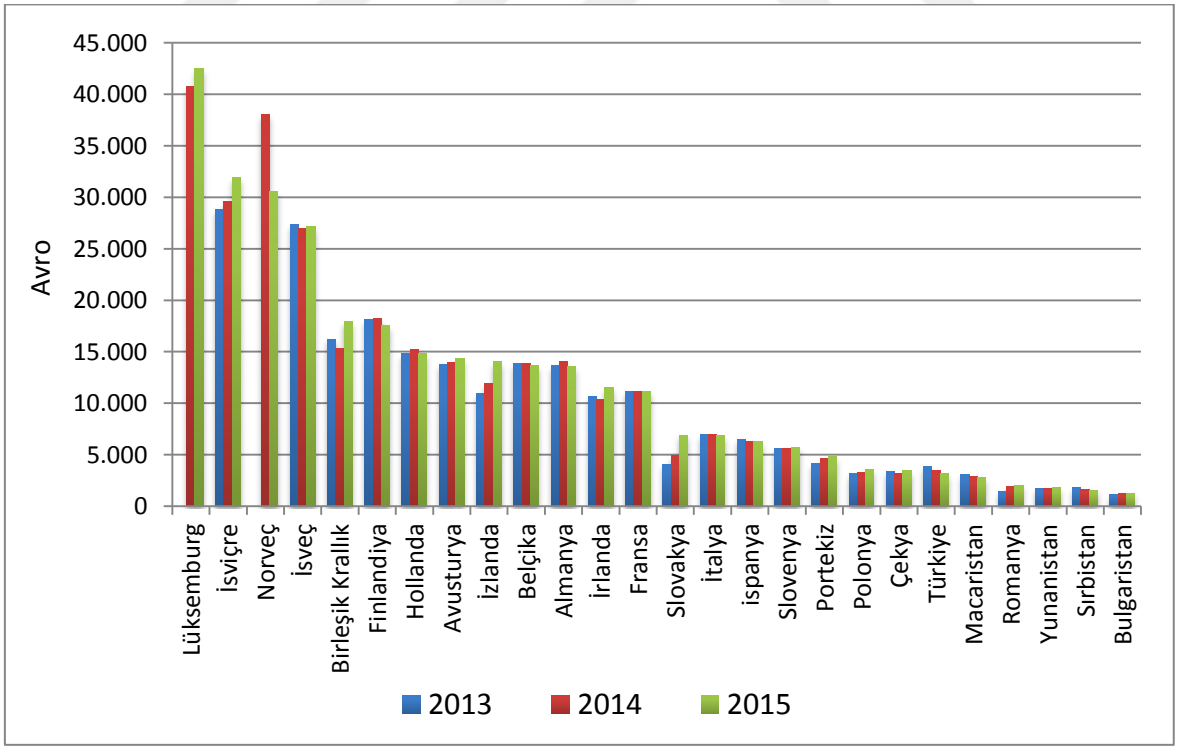
Daha önce de ifade edildiği üzere, yükseköğretim hizmetinin sunumunda neoliberal etkiler görülmekle birlikte, öğrenci sayısındaki artış, yükseköğretime yapılan kamusal harcamaların artmasına neden olmakta, yükseköğretim talebindeki artış da, yükseköğretimin kitleselleşmesine neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan

ülkelerde kamusal kaynaklardan yükseköğretime daha fazla pay ayrılmasının başlıca nedeni, yükseköğretimin bu ülkelerde halen gelişen bir alan olmasıdır.

Eurostat'ın verilerine göre, 2000 yılı temel alındığında, 2000-2008 yılları arasında Avrupa'daki öğrenci sayısı artışlarına bakıldığında, Çekya'da %55, Yunanistan'da %51, Macaristan'da %35, Malta'da %50, Polonya'da %37, Romanya'da %133, Slovenya'da %38 ve Slovakya'da %69, İzlanda'da %72 ve Türkiye'de %149 olmak üzere hızlı bir genişlemenin yaşandığı görülmektedir. Buna karşılık Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, İrlanda ve Avusturya'da öğrenci sayısındaki artış %10 civarında kalmıştır. İspanya ise öğrenci sayısının yaklaşık %3 ile azaldığı tek ülkedir (European Commission, 2011: 31).

Üniversitelerin finansmanlarında bir diğer karşılaştırılabilir husus, öğrenci başına yapılan kamu harcamalarıdır.

Grafik 1: Yükseköğretimde Öğrenci Başına Kamu Harcamaları

Kaynak: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

Avrupa'da tam zamanlı öğrenci başına yükseköğretim harcamalarına bakıldığında, devlet tarafından öğrencilere en fazla harcama yapan ülkelerin başında

Lüksemburg, İsviçre, Norveç ve İsveç gelmektedir. Bu ülkelerde eğitimde devletin egemenliğinin diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında korunduğu görülmektedir. Dünya genelinde eğitimin piyasaya açılmasının, Türkiye ve diğer benzer ülkelerde de öğrenci başına eğitime ayrılan payın azalmasına neden olduğu söylenebilir.

Kamu sektöründe yaşanan serbestleşme ve piyasaya açılmaya yönelik eğilimler, yükseköğretimin finansman yapısının değişmesine yol açmıştır. Avrupa Komisyonu Raporuna göre, üniversitelerin üç temel gelir kaynağı bulunmaktadır. Bunlar; devlet katkısı, öğrenci ücretleri ve fonlardır (tüm proje ve sözleşme fonları, uluslararası ve özel kaynaklar, AB fonları, sözleşmeli araştırma vb). Tablo 6'da, 1995 ile 2008 yılları arasında Avrupa'daki devlet üniversitelerinin gelir dağılımı değişimi yer almaktadır.

Tablo 6: 1995-2008 Yılları Arasında Avrupa'daki Üniversitelerin Gelir Dağılımı Değişimi

Finansman Yapısı/Yıllar	1995	2008
Devlet Katkısı	%78	%67
Öğrenci Ücretleri	%8	%12
Fonlar	%14	%21

Kaynak: CHEPS, (2008). Progress in Higher Education Reform Across Europe Funding Reform Volume 1: Executive Summary and Main Report, s.44.

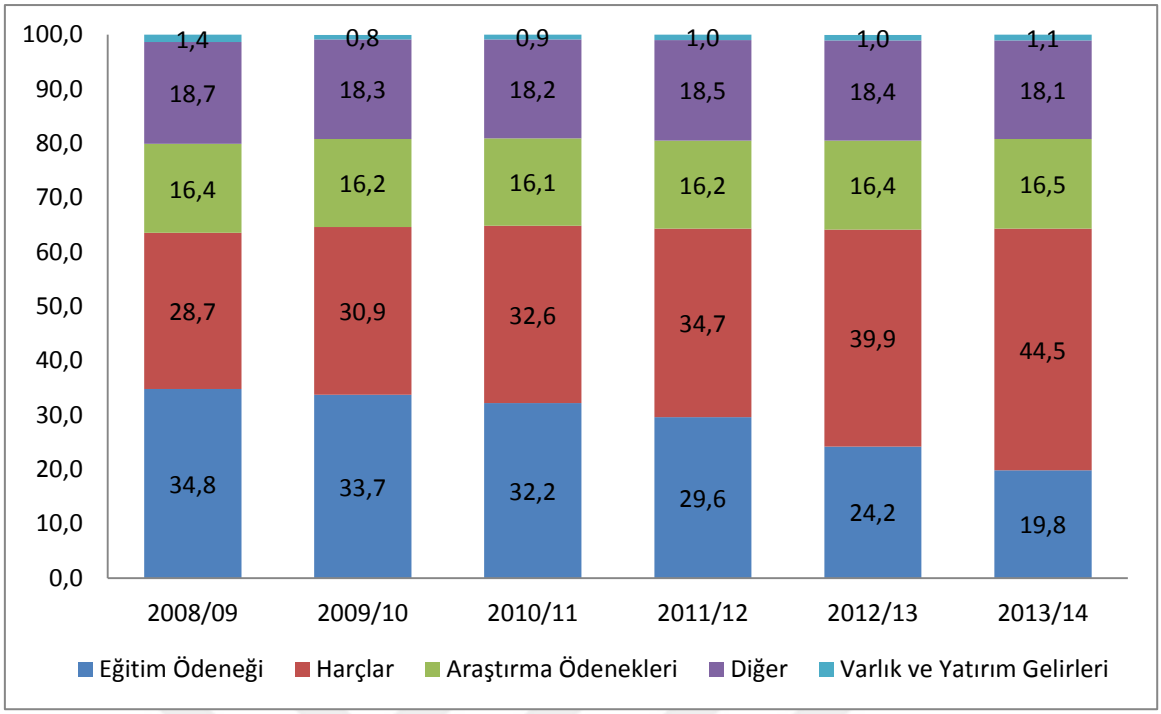
Üniversitelerin gelirlerindeki bu değişimin başlıca nedenleri; neoliberal politikalarla birlikte ülkelerdeki öğrenim ücreti uygulamalarının genişlemiş olması, fonların tanıtılması ve artması ile yükseköğretim kurumlarının girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesidir.

Neoliberal politikaların Avrupa'daki öncüsü konumunda İngiltere, yükseköğretimin piyasalaştırılmasına yönelik baskının somut bir örneği olarak aşağıda ayrıca ele alınmıştır.

İngiltere'de Yükseköğretimin Finansman Yapısı

Birleşik Krallık'taki tüm üniversiteler mali, idari ve akademik yönden özerktirler. İngiltere bu yönüyle Avrupa'daki en özerk üniversitelere sahip ülkedir (Leisyte, 2007: 52) . İngiltere'deki yükseköğretim kurumları, 2004 yılında çıkarılan Yükseköğretim Kanunu ile kendi finansmanlarını belirleme konusunda serbest bırakılmıştır. Üniversitelere tahsis edilen kaynaklar üniversiteler tarafından torba bütçe mantığı ile harcamaya dönüşmektedir. Kaynaklar üniversitelere Yükseköğretim Fon Konseyi (HEFCE) aracılığıyla tahsis edilmektedir. Üniversitelerin bütçe kaynakları; eğitim ödenekleri, harçlar, araştırma ödenekleri, varlık ve yatırım gelirleri ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Birleşik Krallık'taki her bir ülke için kurulan HEFCE eğitim ödeneklerini, eğitim, araştırma ve bilgi alışverişi amacıyla hükümet öncelikleri doğrultusunda tahsis etmektedir (HEFCE, 2015). HEFCE ödenekleri tahsis ederken hesap verilebilirliği sağlamak amacıyla, belirli formüller kullanarak ödenekleri hesaplamaktadır. Her bir kurum için öğrenci sayısı ve türü, öğretilen konular, yapılan araştırmaların yapısı ve kalitesi gibi belirli faktörleri dikkate almaktadır (Leisyte, 2007: 37) .

Grafik 2: Birleşik Krallık'ta Yükseköğretim Kurumlarının Kaynak Dağılımı Değişimi

Kaynak: HESA, Income of UK HE provides by source 2008/09 to 2013/14 https://www.hesa.ac.uk/news/05-03-2015/he-finances

Grafik 2'de, Birleşik Krallık'ta yükseköğretim kurumlarında kaynak dağılımı ve değişimine yer verilmiştir. Yükseköğretimin finansmanında öğrenciden alınan harçların payı 2008/09 yılında yaklaşık %29 iken 2013/14'e gelindiğinde yaklaşık %45'tir. Öğrencilerden alınan öğrenim ücretleri artışına paralel şekilde eğitim ödeneklerinde önemli düzeyde azalış görülmektedir. Diğer taraftan, araştırma ödeneklerinde neredeyse değişim olmamıştır.

Neoliberal politikaların etkisinin en fazla görüldüğü ülke olan İngiltere'de durum benzer niteliktedir. Bu ülkede üniversitelerin temel finansman kaynağı yıllar içinde, kamu kaynaklarından öğrenci harçlarına doğru değişim göstermiştir. 2012/13 yılı bütçesi ile 2013/14 yılı bütçesi karşılaştırıldığında, eğitim ödeneklerinin yaklaşık %18 azaldığı, harçların ise aynı oranda arttığı görülmektedir.

Tablo 7: İngiltere'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Kaynakları

Kaynak	2012/13	2013/14	Değişim (%)
Eğitim Ödenekleri	5.512.095	4.523.977	-17,9
Harçlar	10.167.850	12.007.872	18,1
Araştırma Ödenekleri	3.902.381	4.124.385	5,7
Diğer	4.550.701	4.683.674	2,9
Varlık ve Yatırım Gelirleri	237.041	276,605	16,7
Toplam	**24.370.068**	**25.616.513**	**5,1**

Kaynak: HESA, https://www.hesa.ac.uk/news/05-03-2015/he-finances

Tablo 8'de, İngiltere'de 2014/15 yılı bütçesinde öğrencilerden alınan harçların yükseköğretimin finansmanının yaklaşık %50'sini oluşturduğu görülmektedir. Eğitim ödenekleri finansmanın %13,6'sını, araştırma ödenekleri ise %17,4'ünü oluşturmaktadır.

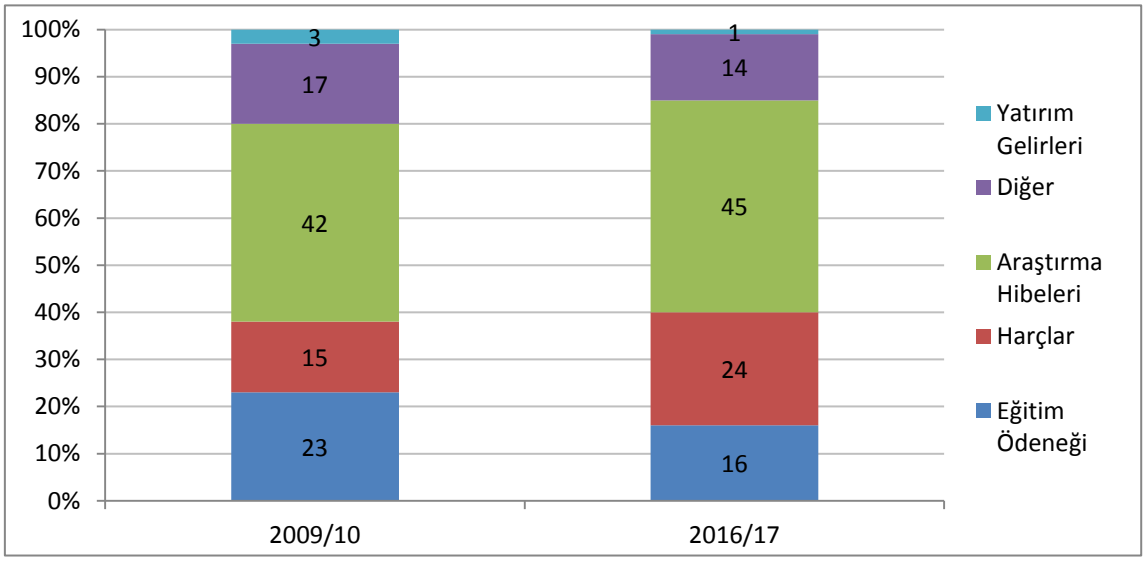
Tablo 8: İngiltere'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Kaynaklarının Dağılımı (2014/15)

Kaynak	Gelir (milyon £)	Toplam İçindeki Pay (%)
Eğitim Ödenekleri	3.766	13.6
Harçlar	13.734	49.5
Araştırma Ödenekleri	4.830	17.4
Diğer	5.116	18.4
Varlık ve Yatırım Gelirleri	291	1
Toplam	**27.737**	**100**

HESA, Income and expenditure of higher education providers in 2014/15 https://www.hesa.ac.uk/news/03-03-2016/income-and-expenditure.

İngiltere'nin en köklü üniversitesi Oxford'un 2009/10 ve 2016/17 dönemlerine ilişkin gelir yapısındaki değişikliklere baktığımızda, İngiltere'deki genel duruma benzer olarak öğrenci harçlarının arttığı ve eğitim ödeneklerinin azaldığı görülmektedir. Ayrıca, ülke içi ve dışı kaynaklardan elde edilmekte olan araştırma hibelerinde de artış görülmektedir.

Grafik 3: Oxford Üniversitesinin Kaynak Dağılımı Değişimi

Kaynak: Oxford University, https://www.ox.ac.uk/about/organisation/finance-and-funding?wssl=1

2.4.4. Finansmanında Yaşanan Dönüşümünün Arka Planı

Yükseköğretimin finansman yapısında neoliberal politikaların etkisiyle gerçekleşen değişimin temelinde küresel ölçekte yaşanan finansman sorunları bulunmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelirleri ve harcamaları arasındaki açık artmış; bu ülkeler açıklarını kamu harcamalarında tasarruf yaparak ve yaşanan finansal serbestleşme sonucu borçlanma olanaklarının artmasıyla birlikte borçlanma yoluna giderek kapatmaya çalışmışlardır. Kamu bütçeleri, ekonominin yapısal sorunları ve verimsizliğin artması nedeniyle yeterli derecede artmayan gelirler ve artan harcama baskıları ile karşı karşıya kaldığında, devletler vergileri artıramıyor ya da daha fazla borçlanma yoluna gidemiyorsa, kamu harcamalarını azaltıcı tasarruf tedbirleri uygulanması yolu tercih edilmektedir (Di Leo, 2017: 3; Önder, 2012: 77). Kamu harcamalarının artış eğilimi devam ettiği sürece, tasarruf tedbirleri kalıcı hale gelmektedir.

Önceleri, gelişmekte olan ekonomilerin itici güçlerinden biri olarak görülen yükseköğretim, tasarruf tedbirlerinden en fazla etkilenen bütçe kalemlerinden biridir. Üniversitelere uygulanan tasarruflar, genel olarak ödeneklerin kısılması, maaşların

düşürülmesi ya da dondurulması, araştırma fonlarına desteğin azalması gibi durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Tutek, 2016: 232). Neoliberal çağın sonuçlarından biri olan kemer sıkma politikaları, akademik karar alma süreçlerini de etkilemiştir. Karar alma süreçleri, akademik mükemmellik yerine maliyetlerin nasıl düşürüleceği konusuna yoğunlaşmaya başlamıştır. Tasarruf politikaları yükseköğretimin kalitesinden daha çok verimlilik sağlama amacına odaklanmıştır.

Eğitimin finansmanına yönelik tasarruflar, genel olarak, yükseköğretim kurumlarının ödeneklerinin azaltılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hükümetlerin yükseköğretim bütçelerinde tasarrufa gitmesi, sunulan diğer hizmetlere göre daha kolaydır. Çünkü yükseköğretimin maliyeti öğrenciler ve aileler tarafından paylaşılabilmektedir. Yükseköğretim kurumları daha az eğitim ödeneği almalarına rağmen öğrenci harçlarını artırma yoluna gitmiyorsa, maliyetleri düşürmeye ve akademik verimliliği artırmaya çalışmaktadır (Di Leo, 2017: 7). Üniversitelerde verimliliğin artırılması, sunulan hizmetlerin metalaştırılması ve maliyetlerin öğrenciler ve aileleriyle paylaşılması neoliberal taleplerin de karşılanmasını sağlamıştır.

Yükseköğretimin finansmanında kesintiye giden ülkelerde, yapısal olarak alternatiflerin sınırlı olması nedeniyle (Tutek, 2016: 233), maliyetlerin öğrencilerle paylaşılmasına ek olarak gelirlerin çeşitlendirilmeye çalışıldığı ve yükseköğretimin piyasaya açılma sürecinin hızlandırıldığı görülmektedir. Yükseköğretimin piyasaya açılması, sermayenin yükseköğretim hizmetine olan ilgisini artırmıştır. Bu nedenle, yükseköğretim, sermayenin denetimi altında tutmak istediği eğitim seviyesi olmuştur.

Ekonomik faaliyetlerin bilimsel gelişmeleri desteklemesinin iki nedeninden bahsedilebilir. Birincisi, üniversitelerde üretilen bilgi, toplumun ve sermayenin gelişimini sağlayarak piyasayı genişletip sermaye birikimine katkıda bulunmaktadır. Bilimsel faaliyetler, toplumun ufkunu genişleterek hem bireysel hem de toplumsal taleplerin büyümesini ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesini sağlamaktadır.

Neoliberalizm olgusu, piyasaların ve ekonomik aktivitenin her zaman canlı olmasını istemektedir. Bu nedenle bilimsel faaliyetler sonucunda yaşanan gelişmeler sermayenin çıkarları doğrultusundadır. İkincisi, sermaye, bilimsel faaliyetler sonucunda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sayesinde üretim sürecinin maliyetinde tasarruf sağlamaktadır. Bilimsel faaliyetler beşeri sermayeye katkı sağlayarak emeğin üretkenliği de artırmaktadır (Önder, 1999: 21).

Eğitim hizmetinin maliyetinin yüksek olması, sermayenin, eğitimin kamusal finansmanla desteklenmesi talebini ortaya çıkarmıştır. Eğitim hizmetinin kamusal kaynaklarla finanse edilmesi, üretim sürecinde kullanılan emeğin maliyetinin toplumsallaşmasını sağlayacaktır. Böylelikle, sermaye kâr elde etme olanaklarını artıracaktır (Ersezer ve Ulutürk, 2008: 101). Buna ek olarak, üniversite bünyesinde gerçekleştirilen araştırmalar, sermayenin araştırma maliyetine katlanmaktan kaçınmasına yol açmakta, böylece araştırma maliyetinin yine topluma yansıması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sermaye, eğitimin ve bilimsel araştırmaların maliyetlerinin kamusal kaynaklarla finanse edilmesini tercih etmiştir. Sermaye bunu tercih etmekle birlikte, araştırmaların proje esasına dayalı olarak yürütülmesi politikasını geliştirerek araştırmaları kendi denetimi altına alma çabasına da girmiştir. Son yıllarda ağırlık kazanan üniversite sanayi işbirliği faaliyetleri bu modele dayanmaktadır.

Diğer yandan, üniversitelerde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ve üretilen teknoloji, üretim sürecindeki emek-sermaye oranında emeğin göreceli önemini ve emeğe olan talebi azaltmıştır. Bu gelişmeler, sermayenin kamu kaynaklarının aktarıldığı alanlar üzerindeki tercihini de değiştirmiştir. Sermaye artık üniversitelerin finansmanında yalnızca kamu kaynaklarının değil özel kaynakların da kullanılmasını tercih etmektedir. Çünkü sermaye, kamu kaynaklarını kendi sabit sermaye oluşumunu sağlamak amacıyla ucuz kredi olarak temin etme talebindedir. Yani, sermaye artık

emeğin maliyetinin değil, borçlanma maliyetinin toplumsallaşmasını talep etmektedir (Önder, 1999: 23).

Sermaye açısından yükseköğretimin özel kaynaklarla finanse edilmesi talebinin bir diğer nedeni, 1970'li yıllardan itibaren krize giren sermayenin yeni yatırım alanı ihtiyacıdır. Daha önceleri kamusal hizmet olarak sunulan eğitimin piyasaya açılması ve özelleşmesi, sermayenin kâr elde edeceği yeni bir faaliyet alanını ortaya çıkarmıştır. Sermaye, eğitimi, özellikle de bireysel faydanın yüksek olduğunu savunduğu yükseköğretimi, pazarlanabilir bir alan olarak görmektedir. Kapitalist sistemin devamlılığı, sermayenin yeni kâr elde edebileceği faaliyet alanları bulabilmesi ile doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak, yaşanan ekonomik bunalımlar ve finansal krizler neticesinde uygulanan tasarruf tedbirlerinin önemli sonuçlarından biri, yükseköğretime ayrılan kamu kaynaklarının azalmasıdır. Buna paralel şekilde, sermaye de, teknolojik gelişmelerin emek gücüne olan talebi azaltması nedeniyle daha az kamu kaynağının yükseköğretimin finansmanında kullanılmasını ve kaynakların kendi sabit sermaye yatırımlarının giderlerinde kullanılmak üzere krediye dönüşmesini talep etmektedir. Yükseköğretimin kamusal finansman kaynaklarında tasarrufa gidilmesi, yükseköğretimin gelirlerinin çeşitlendirilmesine neden olmuş, maliyetlerin öğrencilerle paylaşılması görüşü yaygınlaşmıştır. Bunun yanında, yükseköğretimin piyasaya açılarak özelleşmesi süreci, sermaye açısından kâr sağlayacak yeni alanlar ortaya çıkarmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI

3.1 TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğunda Batı tipi ilk üniversite kurma çalışmaları 1846'da başlamış ve Darülfünun adıyla ilk üniversite 1863 yılında açılmıştır (Akyüz, 2007: 168). Darülfünun 1900 yılına kadar, medreselerin ve ulemanın baskısıyla birçok kez kapatılıp açılmıştır. Darülfünun öncesinde kurulan medreseleri üniversitelerin başlangıç tarihi olarak görmek doğru değildir, çünkü medreseler bilim adamı ya da aydın yetiştirmemiştir. Bugünkü üniversitelerin temeli olarak kabul edilen Darülfünun, bilimevi ya da bilgievi anlamlarına gelmektedir (Hatipoğlu, 1999: 16-17).

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümler arasında yükseköğretim de yerini almış, bu alanda çok önemli reformlar yapılmıştır. Osmanlı döneminde kurulan Darülfünun, 1924 yılında çıkarılan yasa ile İstanbul Darülfünunu adını almış, katma bütçe ile mali özerklik ve tüzel kişilik kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanının hemen ardından başlatılan eğitim seferberliği ile; 1924 yılında, öğretim birliğinin sağlanması amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, 1925 yılında İstanbul'dan sonra Ankara'da Ankara Hukuk Mektebi, 1926'da da Gazi Eğitim Enstitüsü kurulmuştur. 1928 yılında Harf Devriminin yapılmasının ardından 1933'te, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kurularak ülkemizin bugünkü yükseköğretim yapısının temelleri oluşturulmuştur (Aslan, 2008: 37).

1933 Reformuna gelinceye kadar, İstanbul Darülfünununun kendisinden beklenen görevleri yeterince yerine getirmediği kabul edilmiş, inkılaplara karşı olumsuz tutum takındığı ve topluma yararlı bilimsel çalışmalar yapmadığı için eleştirilmiştir (Akyüz, 2007: 358). Bu doğrultuda, Darülfünunun yeniden yapılandırılması için

çalışmalar başlatılmış, yapılması düşünülen reformlar hakkında tetkiklerde bulunması ve bir rapor hazırlaması için İsviçreli Profesör Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Profesör Malche raporunda Darülfünuna çeşitli eleştiriler getirmiş, Türk İnkılabına yaraşır bir dinamizmden mahrum olduğunu vurgulamıştır. Malche raporunda, "Darülfünun meselesi esas itibarıyla Türkiye'nin fikri, manevi, hatta içtimai istikbali meselesidir" demiştir (Kocatürk, 1984: 4-6; Malche, 1939: 58). Rapor hükümet tarafından titizlikle incelenmiş ve 1933 yılında, Üniversite Reformu olarak da bilinen 2252 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile İstanbul Darülfünunu kapatılarak yerine Türkiye Cumhuriyetinin ilk üniversitesi İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.

Reform döneminde Ankara'da da önemli adımlar atılmış, 1935 yılında İstanbul'daki Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Fakültesi adıyla Ankara'ya taşınmıştır. Ayrıca, 1937 yılında Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1943'te Fen Fakültesi, 1945'te Tıp Fakültesi kurulmuştur. 1944 yılında, Cumhuriyetin ikinci üniversitesi olan İstanbul Teknik Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesinin temelleri 1773'te kurulan ve Osmanlı'nın en eski laik eğitim kurumu olan İstanbul Yüksek Mühendis Mektebine dayanmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden sonra tüzel kişiliğe haiz ve katma bütçeli olarak kurulan ikinci yükseköğretim kurumudur (Hatipoğlu 1999: 65; 2000: 158).

1933 reformunun ardından, Tablo 9'da yer verilen kanunlarla yükseköğretim alanında temel düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir.

Tablo 9: Yükseköğretime İlişkin Temel Kanunlar

Yıllar	Kanunlar
1933	2252 Sayılı Kanunu
1946	4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu
1960	4936 Sayılı Kanunun bazı maddelerini değiştiren 115 Sayılı Kanun
1973	1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu
1981	2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu

Kaynak: Tekeli, İ. (2010). **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi,** İlhan Tekeli Toplu Eserler-14. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s.194.

Cumhuriyet dönemi üniversite tarihini başlatan İstanbul Üniversitesi, merkeze bağlı olarak kurulmuştur. 1945 yılında çok partili hayata geçişin ardından, 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversitelere özerklik verilmiş, rektör ve dekanların seçimle gelmeleri esası getirilmiş ve üniversiteler tüzel kişilik kazanmıştır. Bu yasanın en önemli özelliklerinden biri, "Üniversite Kanunu" adını taşıyan ilk yasa olmasıdır (Hatipoğlu, 1999: 66-67). İstanbul Teknik Üniversitesinin ardından, 1946 yılında Ankara'daki fakülteleri de kapsayan Ankara Üniversitesi kurulmuştur. Böylelikle, üniversite sayısı üçe ulaşmıştır. 1955-1960 yılları arasında, Ankara ve İstanbul dışında Anadolu'da da yükseköğretimi yaymak amacıyla, 1955 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Ege Üniversitesi, 1957 yılında Atatürk Üniversitesi ve 1959 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi olmak üzere dört yeni üniversite kurulmuştur. Atatürk Üniversitesi ve ODTÜ, Türkiye'de kurulmuş ilk Amerikan modeli üniversitelerdir (TUSİAD, 1994: 154). Bu yıllara kadar Türkiye'de kurulan üniversitelerde Kıta Avrupası modeli esas alınmışken, Birleşmiş Milletler tarafından kurulan ODTÜ ile Anglosakson modele geçiş yapılmış, böylece üniversitelerde ikili bir yapı başlamıştır (Aslan, 2008: 45). Türkiye'de Amerikan model üniversitelerin kurulması ile başlayan Amerikan etkisi, bu yıllardan itibaren Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısını da şekillendirmiştir.

1946 yılından sonraki üniversite kanunları tarihçesi, Türkiye'de darbeler tarihi ile birlikte yürümüştür. 1946'dan sonraki üniversite kanunları 1960, 1973 ve 1981 yıllarında olmak üzere üç defa değiştirilmiştir (İnan, 1988: 26-27). Üniversitelere, ilk kez 1961 Anayasasında yer verilmiş ve en çağdaş tanımıyla özerklik yine bu Anayasa ile sağlanmıştır. Bununla birlikte, 1971'de bu özerklik önemli ölçüde daraltılmıştır (Hatipoğlu, 2000: 265).

1965 yılında çıkarılan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile yükseköğretim kurumları için önemli bir değişiklik yapılarak özel yüksekokulların

açılmasına imkân tanınmıştır. Ancak, 1971 yılında Anayasa Mahkemesi yüksekokulları üniversite olarak değerlendirmiş ve Anayasanın "Üniversitelerin ancak Devlet eliyle kurulabileceği" maddesine dayanarak ilgili kanun maddesini iptal etmiştir (Akyüz, 2007: 362).

1946'dan 1980'li yılların başlangıcına kadarki dönem, üniversitelerin özerk olduğu yıllardır. 1980 yılına kadar, devlet üniversitelerinin sayısı on dokuza ulaşmıştır. 1980 öncesinde Atatürk'ün 1933 Üniversite Reformu, 1946 yılında çıkarılan ilk Üniversite Kanunu ve 1961 Anayasası yükseköğretimde önemli reformlar gerçekleştirirken; 1980 sonrası dönemde, 1981 yılında yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile 1982 Anayasası ve sonrasında uygulanan yükseköğretim politikaları, üniversite özerkliğini ortadan kaldırmış (Hatipoğlu, 2000: 342), üniversiteleri neoliberal politikaların uygulayıcısı konumuna getirmiştir.

2547 sayılı Kanunun getirdiği düzenlemelerle birlikte, Türk yükseköğretim sistemi Anglosakson modele dönüşmüş ve özellikle Anglosakson ülkelerde yer alan bir ara kuruluş örneği oluşturulmuştur. Bu kapsamda, 2547 sayılı Kanunun getirdiği en önemli değişiklik, Yüksek Öğretim Kurulunun (YÖK) kurulmasıdır. YÖK'ün kurulmasıyla birlikte yükseköğretim, temelde merkeziyetçi ancak piyasa süreçlerine açık bir sisteme dönüşmüştür (Gül, 2014: 56). Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan yükseköğretim politikaları, YÖK'ün yönlendirmeleriyle uygulanmaya başlamıştır.

2547 sayılı Kanunun getirdiği bir diğer önemli değişiklik, kâr amacı gütmeyen vakıf üniversitelerinin kurulmasına olanak sağlanmış olmasıdır. Bilkent Üniversitesi ilk vakıf üniversitesi olarak 1984 yılında açılmıştır. Bilkent Üniversitesinin açılmasının ardından Anayasa Mahkemesinde açılan davalar sonucunda mahkeme, vakıf üniversitelerinin de kanunla kurulması gerektiği yönünde karar vermiş, 1992 yılında çıkarılan kanunla, Bilkent Üniversitesinin yasal dayanağı belirlenmiştir (Gürüz, 2003:

305). Bilkent Üniversitesi ile birlikte, Türkiye'de üniversite sayısı yirmi sekize ulaşmıştır.

1980'ler ve sonraki yıllar, küresel ölçekte üniversiteler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, izlenen neoliberal politikalar sonucunda üniversitelerin yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, 1980 sonrası dönem aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.

3.2. 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE UYGULANAN YÜKSEKÖĞRETİM POLİTİKALARI

1980'lerde dünyada, uluslararası sermayenin öncülüğünde ekonomik anlamda yeni bir sistem kurulmasında, üniversitelerin önemli bir rolü olmuştur. Türkiye'de de yükseköğretim sistemi incelendiğinde, neoliberal ekonomi politikalarının uygulandığı 1980 sonrasının bir dönüm noktası olduğu görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin dışa açılma sürecinin ve finansal piyasaların serbestleştirilmesinin başlangıcını 24 Ocak 1980 kararları; uygulama gücünü 12 Eylül 1980 askeri darbesi oluşturmaktadır (Aksoy, 2005: 3). 12 Eylül'ün yoğunlaştığı en önemli konulardan biri eğitim olmuştur. 12 Eylül'ün hemen öncesinde, 24 Ocak 1980'de, Türkiye ekonomisi için yeni bir başlangıç sayılacak kararlar alınmıştır. Eğitim alanında uygulanan neoliberal politikaların temelinde, bu kararlar sonrasında uygulamaya konulan yapısal uyum programları yer almaktadır. Alınan kararların ardından başlayan piyasa eksenli politikaların sonucunda, devlet bazı alanlardan çekilmiş ve bu alanlar özelleştirilmiş; ayrıca, devletin küçültülmesini hedefleyen politikalar sonucunda, eğitim gibi geniş kitleleri etkileyen alanlara daha az kaynak ayrılmaya başlanmıştır.

1980 sonrasında uygulamaya konulan neoliberal politikalar ve alınan kararlarda uluslararası kuruluşların etkisi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de oldukça

fazladır. IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar ve AB gibi bölgesel örgütler verdikleri krediler ve izledikleri politikalarla neoliberal değerlerin eğitim hizmetine taşınmasına etki etmektedir (Aslan, 2015: 22). 1980 sonrasında IMF ve DB'nin uygulamaya koyduğu yapısal uyum programlarında, devletin göreceli olarak küçültülmesi ve kamu kaynaklarının eğitim, sağlık gibi alanlara daha az ayrılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'de TÜSİAD (1994, 2003) TOBB, TİSK gibi sermaye sınıfını temsil eden kuruluşlar da, içsel dinamikler olarak eğitim hizmetinin piyasalaşmasına destek olmaktadırlar. Ulusal ve uluslararası kuruluşların yayınladıkları raporlarda, üniversitelerin eğitim ve araştırma dâhil birçok işlevinin piyasa süreci içerisinde yer alması, üniversitelerin öz kaynaklarını artırmaları ve bütçedeki kamu kaynaklarının azaltılması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye, DTÖ kapsamında 1995 yılında dâhil olduğu Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ile eğitim hizmetinin ticarileşmesini kabul etmiştir. Eğitimin ticarileşmesi ve serbest piyasaya açılması fikri GATS ile hız kazanmış olsa da, uygulamaya geçişi daha önceki yıllara dayanmaktadır (Şenses, 2007: 5: Erdem, 2012: 110).

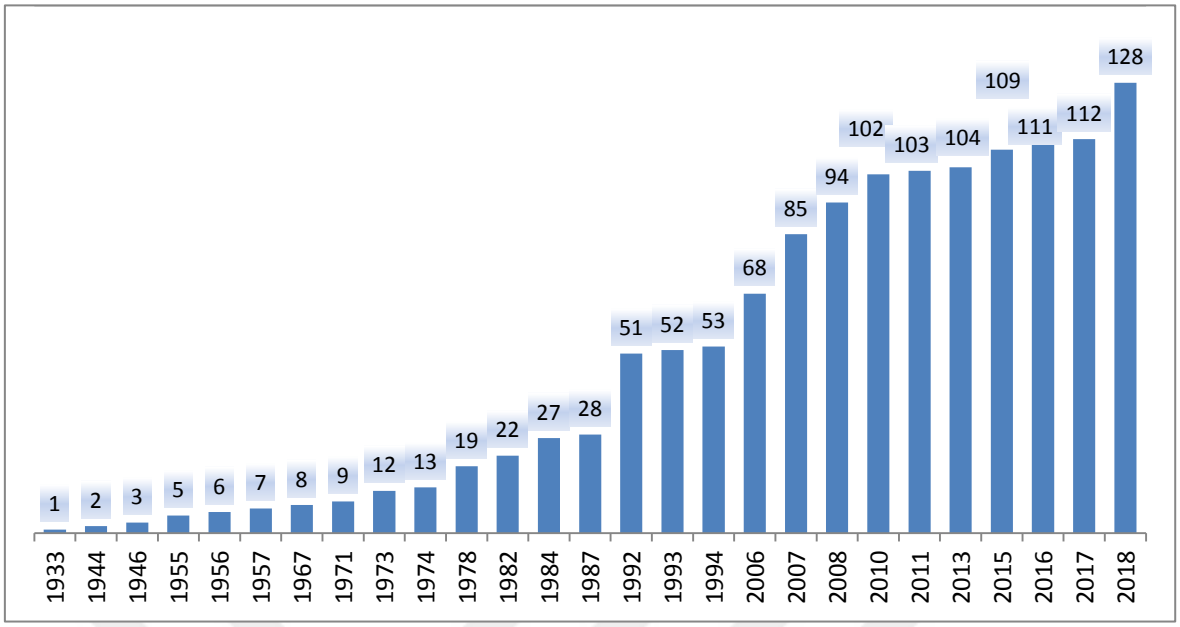
Anayasa'da yükseköğretimin paralı olmasına ilişkin bir hüküm bulunmamasına rağmen, 1973 yılında yürürlüğe giren 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 38. maddesinde yükseköğretimin paralı olduğu hüküm altına alınmıştır (YÖK, 2007: 60). Yükseköğretim kurumlarının finansmanlarına kaynak yaratmaları gerektiği anlayışı neoliberal politikalarla yaygınlık kazanmıştır. 1980 öncesinde fiilen parasız yürütülen yükseköğretim hizmeti, 1992 yılında 2547 sayılı Kanunda yapılan değişiklikle öğrencilerden harç alınmaya başlamasıyla paralı hale gelmiştir (Sayılan, 2006: 48). Böylelikle yükseköğretim hizmetinden faydalanan öğrencilerin eğitimin maliyetine katılımı sağlanmış ve eğitimde piyasalaşma süreci başlamıştır.

Yükseköğretimdeki piyasalaşma eğiliminin bir diğer göstergesi, vakıf üniversitelerinin açılmasına imkân tanınmasıdır. 2547 sayılı Kanunun ek üçüncü maddesinde, vakıf üniversitelerinin kurulma esasları düzenlenmiştir. Vakıf üniversiteleri, devlet üniversiteleri gibi kanunla kurulmakta olup, kamu tüzel kişiliğine sahiptirler (YÖK, 2007: 50). Anayasa'nın 130 uncu maddesine göre, vakıf üniversitelerinin kazanç amacı gütmeden kurulması gerekmektedir. Vakıf üniversitelerinin kurulmasına imkân verilmesiyle birlikte, sadece ekonomik durumu iyi olan öğrencilere diploma ve daha iyi bir geleceğin sunulması, adalet ve eşitliği ortadan kaldıran bir durumdur (Ercan, 1999: 82).

Türkiye'de yükseköğretimde yaşanan yapısal değişim sürecinde hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin sayısında hızlı bir artış gerçekleşmiştir. 1982 yılında devlet üniversitesi sayısı 27 iken 1992 yılında 51'e yükselmiştir. Daha sonra 2006 yılında 68'e, 2007'de 85'e ulaşmıştır (YÖK, 2010). 2017'ye kadar üniversite sayısı 112 iken 2018 yılında açılan üniversitelerle birlikte bu sayı 128'e ulaşmıştır[2] (Bkz. Grafik 4). 1984 yılından itibaren Türkiye'de açılan vakıf meslek yüksekokulu sayısı 5, üniversite sayısı ise 72'dir. Böylece 2019 yılı itibarıyla Türkiye'deki toplam üniversite sayısı 200'e ulaşmıştır. Üniversite sayısındaki bu artış yükseköğretimi kitleselleştirmiş, öğrenci sayısında hızlı bir artışa neden olmuştur.

[2] 10/12/2003 Tarih ve 25306 sayılı Resmi Gazete, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu II Sayılı Cetvel.

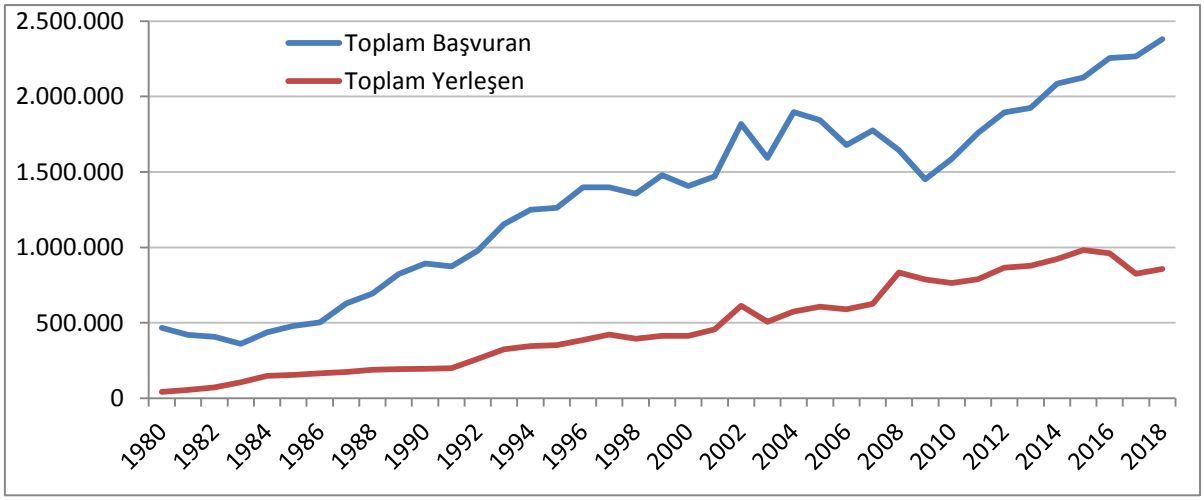
Grafik 4: Devlet Üniversitelerinin Sayısı

Kaynak: YÖK, https://istatistik.yok.gov.tr/

Yükseköğretim kurumlarının sayılarının yıllar itibarıyla hızla artmasının temelinde, yükseköğretime olan kitlesel talebin artması ve Türkiye'deki okullaşma oranının arttırılması çabalarının olduğu görülmekle birlikte, sayı artışında siyasi kararların da etkili olduğu bilinmektedir (Şenses, 2007: 3). Kamu harcamalarının bilinçli olarak azaltılmaya çalışıldığı bu dönemde altyapısı bulunmayan üniversitelerin açılması, açılan şehrin ekonomisini canlandırmakla birlikte, bu üniversitelerde okuyan öğrencilerin donanımsız bir şekilde mezun olmasına ve öğretim elemanlarının kendilerini geliştirememelerine neden olmaktadır (Ercan, 1999: 82). Üniversite sayısındaki artışın yanı sıra yıllar itibarıyla yükseköğretime olan talep de artmaktadır.

Grafik 5: Yükseköğretim Kurumlarına Başvuran ve Yerleşen Adayların Sayısı

Kaynak: YÖK, https://istatistik.yok.gov.tr/

Yükseköğretime yerleşen aday sayısının başvuran aday sayısına oranı, 1980 yılında %8,9, 1990 yılında %22, 2002 yılında %33,8, 2009 yılında %54,2 ve 2016 yılında %42,6 iken 2018 yılına geldiğinde %36'ya kadar düşüş göstermiştir. Yükseköğretime olan talep bazı yıllarda bir önceki yıla göre düşüş gösterse de 2018 yılına gelindiğinde 2,5 milyona yakın kişinin yükseköğretime başvurduğu görülmektedir. 1980 yılında ise yükseköğretime başvuran kişi sayısı yalnızca 467 bindir.

1980 sonrasında vakıf üniversitelerinin kurulmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'de vakıf üniversitelerine olan talep de artış göstermiştir. Tablo 10'da, vakıf ve devlet üniversitelerinin öğrenci sayıları yer almaktadır.

Tablo 10: Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Öğrenci Sayıları

Eğitim-Öğretim Yılı	Devlet Üniversiteleri Öğrenci Sayısı	Vakıf Üniversiteleri Öğrenci Sayısı
1986/1987	501.954	426
1991/1992	726.213	6.208
1996/1997	1.270.314	13.598
2001/2002	1.600.469	55.549
2006/2007	2.283.275	124.055
2011/2012	4.069.342	234.208
2016/2017	6.629.961	554.218

Kaynak: YÖK, https://istatistik.yok.gov.tr/

Türkiye'de genç nüfusun yoğunluğu, yükseköğretim hizmetine olan talebi artırmakta ve bu talep, yükseköğretim hizmetini özel sektör için oldukça cazip hale getirmektedir. Bu nedenle, yükseköğretim hizmetine ilişkin yıllar içinde alınan kararlarda, piyasa kurallarının egemen olduğu görülmektedir. Günümüzde üniversiteler açısından özerklik, kendi kaynaklarını yaratabilmeleri ve özelleştirmeyi çağrıştırmaktadır (Gül, 2014: 58). Üniversiteye olan talep ve üniversitelerin sayısındaki hızlı artış, üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratmaları ve yararlanıcı olan öğrencilerin yükseköğretimin maliyetine katılmaları düşüncelerini egemen hale getirmiştir.

Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalar ekseninde, 1980 sonrasında yayınlanan birçok politika belgesinde, yükseköğretim hizmetinin sunulmasına ilişkin kararlar alınmıştır. 2000'de yayınlanan Sekizinci Kalkınma Planında, üniversitelerin finansman ihtiyacının büyük bir bölümünün bütçe kaynaklarından karşılandığı, ancak bütçe imkânlarının kısıtlı olduğu, bu amaçla yükseköğretim kurumlarının finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece yükseköğretimden yararlananlardan alınan katkı paylarının yükseköğretimin finansmanına kaynak sağlaması amaçlanmıştır (DPT, 2000, 84). Ayrıca, 2002 Yılı Programında "Zorunlu eğitim dışında kalan eğitim kademelerinde, hizmetten yararlananların hizmetin finansmanına katılımlarına ilişkin gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır" ifadesi yer almıştır. Yükseköğretimin paralı hale gelmesinin yanında, tamamen kamusal bir hizmet olarak görülen ilköğretimde de velilerden bağış adı altında para talep edildiği bilinmektedir (Karatürk, 2006: 226).

Yükseköğretimin piyasalaşmasının bir diğer önemli itici gücü Bologna Sürecidir. Türkiye, GATS ile amaçlanan kamunun küçültülmesi, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin metalaşması ve piyasaya açılması şartının bir parçası olan Bologna Sürecine, 2001 yılında Prag'da yapılan toplantıyla dahil olmuştur. 2001 yılından itibaren Türkiye'de üniversitelerin piyasaya açılmalarının hızlandığı görülmektedir.

Bologna sürecinde, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerde, kamu kaynaklarının kullanımı yerine yararlanan kişinin ödemesi anlayışı benimsenmektedir. Bu nedenle, yükseköğretimin maliyetinde kamu kaynaklarının daha az kullanılması ve finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi amaçlanmaktadır (Gümüş ve Kurul, 2011: 94). Böylelikle, Türkiye'de de yükseköğretimin finansmanında yararlananların yani öğrencilerin katkısı ve dış kaynaklı projelerden elde edilen kaynaklar önem kazanmıştır.

2001 yılından itibaren yükseköğretim, YÖK'ün de katkılarıyla, piyasa mekanizması temelinde ve sermayenin öncelikleri doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. 2001 yılından sonra vakıf üniversitelerinin sayısındaki artış ile devlet üniversitelerinde paralı programların açılma hızındaki ivme, Bologna süreciyle birlikte yükseköğretimin piyasalaşmasının örneklerindendir (Gürbüz, 2011: 73: Gümüş ve Kurul, 2011: 41).

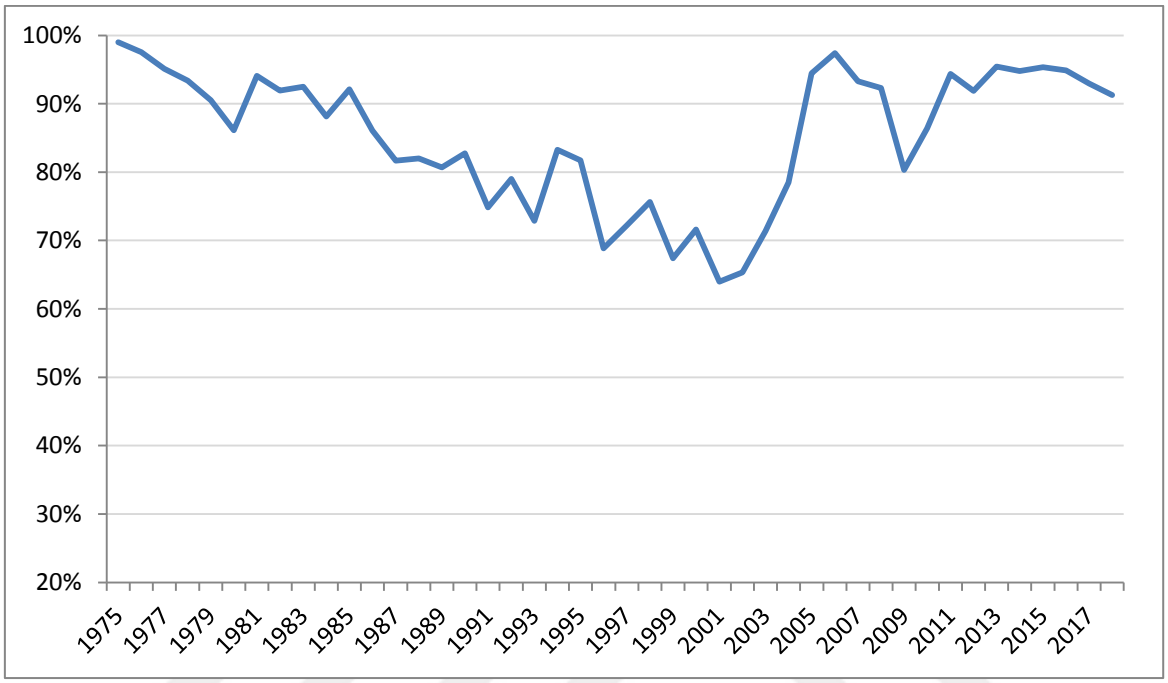
Hem ulusal hem de uluslararası politika belgelerinde yükseköğretime ilişkin vurgulanan temel husus; yükseköğretim kurumlarının gelirlerinin çeşitlendirilmesi ve bu kurumların girişimci ve rekabetçi olmalarının gerekliliğidir. Bu kapsamda, 1980 sonrası Türkiye'de yükseköğretimin durumuna baktığımızda, daha fazla piyasa sürecine dâhil edildiği ve paralı hale geldiği görülmektedir.

3.3. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERİN FİNANSMAN YAPISI

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin kamu gelirleri ve kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1970'li yıllara kadarki denk bütçe politikaları, 1970'li yıllardan itibaren yerini sürekli hale gelmeye başlayan bütçe açıklarına bırakmıştır. Grafik 6'da, 1975 yılından günümüze bütçe gelirlerinin giderlerini karşılama oranlarına yer verilmekte olup bu oranın, 1970'li yıllardan 2000'li yılların başlangıcına kadar neredeyse istikrarlı şekilde azaldığı ve %65 seviyelerine kadar düştüğü görülmektedir. Uygulanan istikrarlı politikalar ve mali disiplinden taviz

verilmemesi nedeniyle bu oran, 2001-2006 yılları arasında hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Sonrasında dalgalı bir seyir izlemiş olup 2017 ve 2018 yıllarında ise yeniden azalışa geçmiştir.

Grafik 6: Merkezi Yönetim Bütçesinin Gelirlerinin Giderlerini Karşılama Oranı

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Mülga Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2018.html

Kamu gelirlerinin giderleri karşılamaya yetmemesi, bazı kamusal hizmetlerin piyasaya açılmasına ve harcamalarda tasarrufa neden olmuştur. Diğer hizmetlerin yanında yükseköğretim, maliyet paylaşımına nispeten daha kolay gidilebilecek bir hizmet olarak görüldüğünden, 1990'lı yıllara gelindiğinde bu doğrultuda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, vakıf yükseköğretim kurumlarının kurulmasına imkân tanınarak yükseköğretimin vakıflar aracılığıyla özelleşmesi sağlanmıştır.

Türkiye'de yükseköğretim hizmeti, devlet ve vakıflar tarafından yürütülmektedir. Türkiye'de 2018 yılı itibarıyla 128 devlet, 72 vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinin finansmanı, merkezi yönetim bütçesinden sağlanan devlet katkısı ile birlikte eğitimin piyasalaşması neticesinde, üniversitenin kendi faaliyetlerinden elde ettiği öz gelirlerden oluşmaktadır. Özel finansman sisteminin benimsendiği vakıf üniversitelerinin temel gelir kaynağı ise, öğrencilerden alınan

öğrenim ücretleridir. Yükseköğretim kurumlarının finansman kaynakları aşağıdaki alt bölümlerde ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

3.3.1. Devlet Üniversitelerinin Finansmanı

Yükseköğretim, Türkiye dâhil birçok ülkede kamusal hizmet olarak görülmüş ve giderleri hemen hemen tümüyle kamu kaynaklarıyla karşılanmıştır. Ancak yükseköğretime olan talebin artması ve 1980 sonrası izlenen neoliberal politikalar, yükseköğretimin finansmanında kamu kaynağı kullanımını azaltmış, yükseköğretim kurumlarının gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacıyla, eğitimi paralı hale getiren uygulamalar gündeme alınmıştır.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununa[3] göre, üniversiteler özel bütçeli kuruluşlardır. Özel bütçeli kuruluşlar, belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan ve kendilerine gelir tahsis edilen kurumlardır. Bu kurumlar, kendilerine tahsis edilen gelirler doğrultusunda harcama yapma yetkisine sahiptirler.

2547 sayılı Kanunun 55 inci maddesinde, yükseköğretim kurumlarının gelir kaynakları belirtilmiştir. Yükseköğretim kurumlarının gelir kaynakları; (1) her yıl bütçeye konulacak ödenekler, (2) kurumlarca yapılacak yardımlar, (3) alınacak harç ve ücretler, (4) yayın ve satış gelirleri, (5) taşınır ve taşınmaz malların gelirleri, (6) döner sermaye işletmelerinden elde edilecek kârlar, (7) bağışlar, vasiyetler ve diğer gelirlerdir.

2547 sayılı Kanun öğrencilerin eğitimin finansmanına katılımını öngörmektedir. Bu kapsamda, yükseköğretim kurumlarının finansmanı temelde üç kaynaktan sağlanmaktadır. İlki, merkezi yönetim bütçesinden sağlanan hazine yardımları, ikincisi, öğrencilerin eğitimin finansmanına katılmalarıyla elde edilen katkı payları ve üçüncüsü,

[3] 10/12/2003 Tarih ve 25306 sayılı Resmi Gazete, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Madde 12.

üniversitelerin kendi sağlayacağı diğer kaynaklardır (Ersezer ve Ulutürk, 2008: 105). Finansman kaynaklarının neoliberal yapıya uygun olduğu görülmektedir.

Yükseköğretim kurumlarının her yıl bütçeye konulan ödeneklerinin yetersizlikleri bilinmesine rağmen, üniversitelerin sayıları halen artmaya devam etmektedir. Yükseköğretime ayrılan kamu kaynaklarının azalması nedeniyle, finansmana katkı sağlayan ve eğitimi paralı hale getiren yöntemler geliştirilmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu uygulamaların yanında barınma, yemekhane, ulaşım gibi hizmetlerin sunumunda artan özelleşme durumu ve üniversite sanayi işbirliğini sağlayan teknoparklar, sanayi projeleri ve sertifika programları, 1980 sonrasında izlenen neoliberal politikaların eğitim alanındaki etkisini göstermektedir (Şenel, 2016: 68; Şenses, 2007: 5). Tüm bunlarla birlikte, yükseköğretimin finansmanında bütçe dışı kaynaklar artmaya başlamış olmasına rağmen finansmanda devlet katkısının ağırlığı sürmektedir.

3.3.1.1. Merkezi Yönetim Bütçesi Kapsamında Yükseköğretim Kurumlarının Bütçe Kaynakları

2004 yılından itibaren bütçenin hazırlanması ve uygulanmasında kullanılan analitik bütçe sisteminde yükseköğretim kurumlarının bütçesi, devlet tarafından merkezi yönetim bütçesi aracılığıyla aktarılan hazine yardımları (devlet katkısı) ve öz gelirlerden oluşmaktadır. Öz gelirler, üniversitenin kendi faaliyetleri sonucu elde ettiği ve merkezi yönetim bütçesinden aktarılmayan gelir kalemlerini ifade etmektedir.

Tablo 11'de, 2007-2016 yılları arasında merkezi yönetim bütçesi kapsamında üniversitelerin toplam bütçe tutarları ile hazine yardımları ve öz gelirlerin toplam bütçe içindeki paylarına yer verilmiştir. Hazine yardımları ve öz gelirlerin seyri yıllar itibarıyla değişim göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri, yıllar itibarıyla üniversite sayısında yaşanan artışa bağlı olarak, yeni kurulan üniversitelerin başlangıçta öz gelir

kaynaklarının az olması ve devlet tarafından daha çok desteklenmesidir. Örneğin 2007 yılında 17 yeni üniversite kurulmuş olması, 2008 bütçesinde hazine yardımlarının toplam bütçe içindeki payının artmasına neden olmuştur.

Tablo 11: Yükseköğretimin Finansman Yapısı (2007-2016)

Yıllar	Yükseköğretim Kurumlarının Toplam Geliri (Milyar TL)	Hazine Yardımları (%)	Öz Gelirler (%)
2007	6.560	79	21
2008	7.290	82	18
2009	8.729	84	16
2010	9.337	86	14
2011	11.484	86	14
2012	12.714	89	11
2013	15.193	90	10
2014	16.900	90	10
2015	18.452	90	10
2016	23.544	91	9

Kaynak: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları, Mülga Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Muhasebat Genel Müdürlüğü web sayfalarından derlenmiştir.

Tablo 12'de, 1990 öncesi döneme ilişkin yükseköğretim kurumlarının finansman yapısına yer verilmiştir. 1990 öncesi dönemde, üniversitelerin finansmanında devlet katkısının ağırlığı göze çarpmaktadır.

Tablo 12: Yükseköğretimin Finansman Yapısı (1983-1991)

Yıllar	Yükseköğretim Kurumlarının Toplam Geliri (Bin TL)	Hazine Yardımları (%)	Özel Gelirler (%)
1983	77.368	97	3
1984	11.882	98	2
1985	158.730	92	8
1986	238.535	93	7
1987	370.774	95	5
1988	598.005	98	2
1989	1.342.561	99	1
1990	2.783.190	99	1
1991	5.239.366	97	3

Kaynak: Meriç, M. (1995). "Türkiye'de Yükseköğretim Hizmetlerinin Finansmanına Alternatif Yaklaşımlar", Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.120.

Bu kapsamda Tablo 11 ve Tablo 12 birlikte değerlendirildiğinde, 1980 sonrasında yükseköğretimin finansmanında devlet katkısının yıllar itibarıyla azalma eğiliminde olduğu ve üniversitelerin kendi kaynaklarının arttığı görülmektedir.

Tablo 13'te, üniversitelerin 2007-2016 yılları arasında gelir gerçekleşme oranları yer almaktadır. Üniversitelerin öz gelirleri, kanunlaşan bütçe rakamlarından farklı gerçekleşebilmektedir. Bunun nedeni, bütçenin bir tahmin olması ve yıl içerisinde tahmin edilenden fazla öz gelirin gerçekleşmesidir. Öz gelir tahminleri kurumların devlet kaynaklarından daha fazla pay alabilmesi için düşük tutulabilmektedir. Üniversiteler, yıl içerisinde elde ettiği gelir fazlalarını bütçeleştirerek kullanmaktadırlar. Üniversitelerin sayısındaki ve kapasitelerindeki artış, devlet katkısının o yıl için artmasına neden olmaktadır. 1980 sonrası uygulanan kamu politikaları kapsamında üniversiteler, aktarılan kamu kaynaklarının azaltılması amacıyla öz gelirlerini artırmaları konusunda teşvik edilmektedirler.

Tablo 13: Yükseköğretim Kurumlarının Gelir Gerçekleşmesi (2007-2016)

Yıllar	Yükseköğretim Kurumlarının Toplam Gelir Gerçekleşmesi (Milyar TL)	Hazine Yardımları (Gelir Gerçekleşmesi) (%)	Öz Gelirler (Gelir Gerçekleşmesi) (%)
2007	6.596	81	19
2008	7.157	81	19
2009	9.564	83	17
2010	10.626	83	17
2011	13.461	84	16
2012	13.861	83	17
2013	16.442	84	16
2014	18.114	85	15
2015	21.223	86	14
2016	24.158	87	13

Kaynak: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları, Mülga Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü web sayfasından derlenmiştir.

Yükseköğretim kurumlarının elde ettiği öz gelirlerin en büyük payını, maliyet paylaşımı temelinde öğrencilerden alınan katkı payları oluşturmaktadır. Yükseköğretim hizmetinden yararlanan öğrencilerin yükseköğretimin maliyetine katılmaları esastır.

Katılım, öğrenim yılı içinde her dönem başında alınan harçlarla sağlanmaktadır. Yükseköğretim hizmetinden faydalanan öğrencilerden alınan katkı payları, yükseköğretimin finansmanında kamu kaynakları olan hazine yardımlarından sonra en önemli gelir kaynağıdır. Öğrenci tarafından ödenecek olan harçların bir kısmı veya tamamı, öğrencinin talebi halinde ve uygun görülmesi şartıyla Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde bulunan Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğünce bütçe imkânları çerçevesinde katkı kredisi olarak verilebilmektedir.

Türkiye'de yükseköğretimin tamamen kamu kaynaklarıyla değil, maliyet paylaşımı esasıyla öğrencilerle paylaşılması söz konusudur. Bu kapsamda yükseköğretim hizmetinden yararlanan öğrencilerden alınan öğrenim bedelleri genel olarak;

1. Birinci öğretimden elde edilen gelirler,
2. İkinci öğretimden elde edilen gelirler,
3. Tezsiz yüksek lisans gelirleri,
4. Yaz okulu gelirleri,
5. Açık öğretim gelirleri,
6. Uzaktan öğretimden elde edilen gelirler,
7. Uluslararası ortak eğitim ve öğretim program gelirleridir.

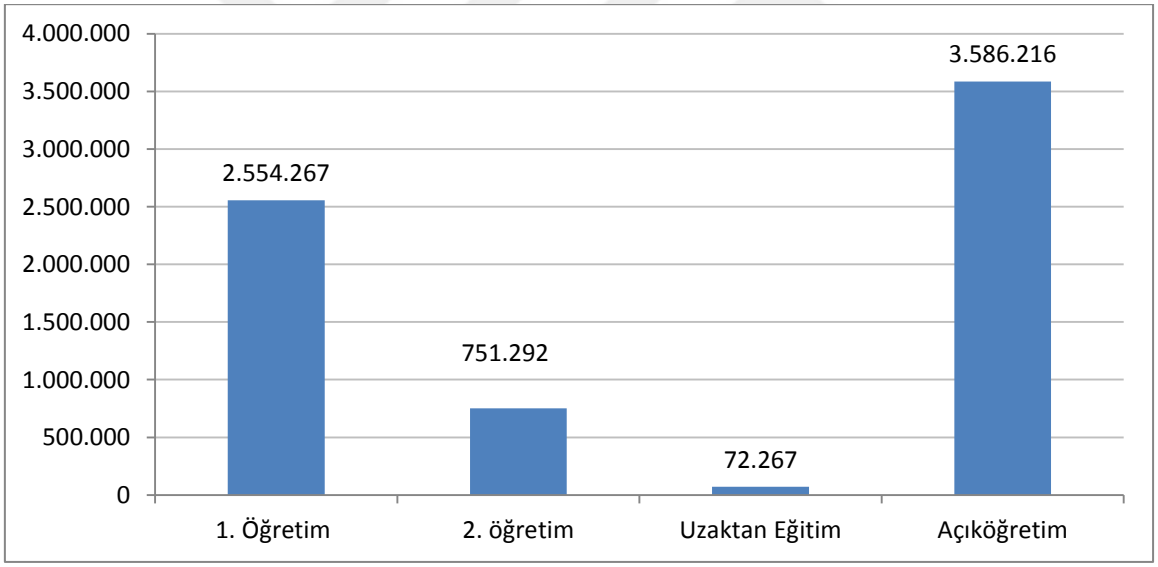
Türkiye'de 1992 yılından itibaren başlayan harç uygulaması, 2013 yılından itibaren normal öğrenim süresi içinde sadece birinci öğretim ve açık öğretimde kayıtlı öğrenciler için kaldırılmıştır.[4] Buradan oluşan kayıp için normal öğrenim döneminde okulunu bitirmeyen öğrencilerden katlamalı harç alınmasına karar verilmiştir. Ancak, oluşan tepkiler nedeniyle artırımlı harç kararı uygulanamamış, eğitimini uzatan öğrencilerden artırımsız harç alınmasına karar verilmiştir. Günümüz itibarıyla program süresi kapsamında öğrenimini sürdüren öğrencilerden öğrenim ücreti alınmamakta,

[4] 2012-2013 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenim Ücretlerinin Tespitine Dair Karar

program süresini aşan öğrencilerden ise sabit bir tutar dâhilinde alınmaktadır. Öğrencilerden alınmayan öğrenim bedelleri, üniversiteye, öğrenci katkı payı telafi giderleri adı altında devlet tarafından ödenmektedir.

Türkiye'de devlet üniversitelerinde ilk kez 1992 yılında, yükseköğretim kurumlarında ikili öğretim yapılmasına karar verilmiş ve ikinci öğretim paralı hale getirilmiştir. Birçok üniversitede ikinci öğretim önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. İkinci öğretim öğrencileri için öğrenim ücreti uygulaması devam etmektedir. 2017-2018 eğitim ve öğretim yılı itibarıyla, açık öğretim hariç olmak üzere, ikinci öğretimdeki öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı %22'dir. Grafik 7'de, öğrenim türüne göre öğrenci sayıları yer almaktadır.

Grafik 7: 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Üniversite Öğrenci Sayıları

Kaynak: YÖK, https://istatistik.yok.gov.tr/.

Grafikte yer alan öğrenim türlerinden birinci öğretim ve açıköğretimde, program süresi içinde öğrenimini sürdüren öğrencilerden öğrenim ücreti alınmamaktadır. Ancak, ikinci öğretim ve uzaktan öğretim eğitim türleri paralıdır. Ayrıca, söz konusu eğitim türleri içerisinde yer alan tezsiz yüksek lisans programının paralı olması nedeniyle, bu program kapsamında öğrenim gören öğrencilerden öğrenim ücreti alınmaktadır. Yine, yaz okuluna kalan öğrencilerden, kaldıkları ders başına öğrenim ücreti alınmaktadır.

Tablo 14'te 2006-2010 yılları arasında birinci öğretim, açık öğretim ve ikinci öğretimden elde edilen gelirler ile tezsiz yüksek lisans gelirleri ve yaz okullarından elde edilen gelirlerin üniversitelerin toplam öz gelirlerine oranı yer almaktadır. Üniversitelerin öz gelirleri içerisinde öğrenci katkısının yıllar itibarıyla arttığı görülmektedir.

Tablo 14: Üniversitelerde Öğrenci Katkı Payı

Yıllar	Toplam Öğrenci Katkısı/Öz gelir
2006	%58.6
2007	%61.8
2008	%63.4
2009	%67.1
2010	%67.4

Kaynak: Şahin, O. (2010). **Ulusal Ve Uluslararası Belgelerde Türk Yükseköğretimi,** Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Yayınları, Ankara.

Öğrencilerden eğitimin maliyetine katılmaları amacıyla alınan katkı paylarının arasında yer alan uluslararası ortak eğitim programından elde edilen gelirler, Türkiye'de devlet üniversitelerinin kısmen özelleştiğinin bir göstergesidir. Yurt dışında bir üniversite ile müştereken açılan ortak programlarda eğitim ücrete tabidir. Devlet üniversitelerinde öğrencilerden alınacak yurt içi öğrenim ücretleri, eşdeğeri ya da benzeri ikinci öğretim programları için belirlenen ikinci öğretim ücretlerinden az olmamak ve sekiz katını geçmemek kaydıyla taraflarca protokolle belirlenmektedir. Bu programların ücretleri üniversite ve programlara göre değişiklik göstermektedir. Öğrenciler hem ülkemizdeki üniversiteye hem de yurtdışındaki üniversiteye öğrenim ücreti ödemektedirler. Burada önemli hususlardan biri de, söz konusu programın ilgili üniversitede yer alan aynı isimli programla giriş puanının oldukça farklı olmasıdır. Böylece, özellikle nitelik itibarıyla talep gören saygın üniversitelerin bazı bölümlerinin paralı hale gelmesi söz konusu olmaktadır.

Türkiye'de yükseköğretim hizmetinde gerçekleşen bir başka özelleştirme uygulaması, başka ülkelerde şubeler açan devlet üniversiteleridir. ODTÜ, İTÜ ve

Çukurova Üniversitesi'nin Kuzey Kıbrıs'ta açmış olduğu şube üniversiteler, bu üniversitelerin isminin ve akademisyenlerinin pazarlanmasına örnek teşkil etmektedir (Aslan, 2008: 82; 2013: 269).

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalar kapsamında, üniversitelerin finansmanında maliyet paylaşımı esas alınmış, üniversitelerin gelirlerinin çeşitlendirilmesi teşvik edilmiştir. Bu kapsamda üniversiteler, kendilerine aktarılan kamu kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle, gelirlerini artırma çabasına girmişler ve öğrenciler haricinde de öz gelir kaynaklarını artırmışlardır. Tablo 15'te, üniversitelerin 2011 ile 2016 yılı öz gelir gerçekleşmelerinin değişimi yer almaktadır. Öz gelir gerçekleşmelerindeki değişim üniversite bazında farklılık göstermektedir.

Tablo 15: Üniversitelerin Öz Gelir Değişimi (2011-2016)

Üniversiteler	Öz Gelir Toplamı		Artış (%)	Reel Artış* %
	2011 Yılı	2016 Yılı		
ODTÜ	57.578.112	64.001.994	8,9	-23,7
Kocaeli	47.425.378	54.161.411	14,2	-21,6
Ege	61.697.528	79.040.847	28,1	- 12,0
Çukurova	42.884.354	56.365.000	31,4	- 9,8
Ankara	47.425.074	67.776.829	42,9	- 1,9
Gebze Teknik	3.057.000	4.747.000	55,2	6,6
İstanbul Teknik	44.579.310**	78.660.011	76,4	21,1
Akdeniz	27.615.773	62.304.129***	125,6	54,9
Kahramanmaraş Sütçü İmam	13.562.873	39.504.665	191,2	100,0

Kaynak: Üniversitelerin 2011 ve 2016 yılı faaliyet raporlarından derlenmiştir. * 2011=100, **2010 yılı, *** 2017 yılı.

Tablo 16'da, bazı üniversitelerin 2016 yılı öz gelir gerçekleşmelerinin merkezi yönetim bütçe gelir gerçekleşmelerine oranı yer almaktadır. 2016 yılında, tüm yükseköğretim kurumları için bu oran %13'tür.

Tablo 16: Üniversitelerin 2016 yılı Öz Gelir Büyüklükleri

Üniversiteler	Öz Gelir Toplamı* (TL)	Bütçe Toplamı*(TL)	Öz Gelirin MYB İçindeki Payı (%)
Gebze Teknik	4.747.000	115.949.000	4,0
Ankara	67.776.829	858.043.144	7,9
Ege	79.040.847	647.259.919	12,2
Çukurova	56.365.000	459.970.000	12,2
ODTÜ	64.001.994	522.417.394	12,2
Akdeniz**	62.304.129	475.574.342	13,1
İstanbul Teknik	78.660.011	503.906.011	15,6
Kahramanmaraş Sütçü İmam	39.504.665	239.430.554	16,4

Kaynak: Üniversitelerin 2016 yılı faaliyet raporlarından derlenmiştir. ,* Yılsonu gerçekleşme rakamları **2017 yılı.

Öz gelir ve hazine yardımlarının üniversitelerin toplam bütçe gelirlerine oranı ile birlikte ele alınması gereken bir diğer husus, üniversitelerin bütçe büyüklüklerinin merkezi yönetim bütçesi içindeki payıdır.

Tablo 17: Yükseköğretim Kurumlarının Merkezi Yönetim Bütçesindeki Payı

Yıllar	Merkezi Yönetim Bütçesi (Milyar TL)	Yükseköğretim Kurumlarının Bütçesi (Milyar TL)	(%)
2007	204.998	6.560	3.2
2008	222.553	7.290	3.3
2009	262.217	8.729	3.3
2010	286.981	9.337	3.3
2011	312.572	11.484	3.7
2012	350.948	12.714	3.6
2013	404.045	15.193	3.8
2014	436.432	16.900	3.9
2015	472.942	18.452	3.9
2016	570.506	23.544	4.1

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı İstatistikleri, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları, Mülga Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü web sayfasından derlenmiştir.

Yukarıda yer alan Tablo 17'de, yükseköğretim kurumlarının merkezi yönetim bütçesi içindeki payı yer almaktadır. 2007-2017 yılları arasında, yükseköğretim bütçesinin merkezi yönetim bütçesine oranı ortalama %3 ile %4 arasında değişmektedir. Üniversite ve öğrenci sayılarındaki yüksek artışlara rağmen, yükseköğretim bütçesinin söz konusu artışı karşılayabilecek kadar artırılmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda,

yetersiz kamu kaynakları ve üniversiteler arasında rekabetin artması, üniversiteleri bütçe dışı kaynak arayışına itmektedir.

Üniversitelere aktarılan kaynakların yeterli olmaması nedeniyle üniversitelerin yeni kaynaklar yaratmaya çalışmasının, üniversite yönetimi ile birlikte öğretim elemanları üzerinde de etkileri görülmektedir. Öğretim elemanları tarafından bilginin bir meta olarak görülmeye başlanması ve piyasa aktörleri içerisine alınması, eğitimin ticarileşmesinin bir göstergesidir (Aksoy, 2005: 6). Öğretim elemanları, gelirlerini artırmak amacıyla danışmanlık hizmeti verme, ticari araştırmalar yürütme, uzaktan eğitim programlarına katılma gibi faaliyetler yürütmektedirler. Bu faaliyetler üniversitelerin proje ofisleri ve döner sermaye işletmeleri aracılığıyla yürütülmektedir.

Türkiye'de yükseköğretimin piyasaya açılması süreci, diğer ülkelerde olduğu gibi 1980 sonrasında başlamış ve 1990 sonrası dönemde hız kazanmıştır. Yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerini yürütmeleri açısından bütçe ödeneklerinin yetersiz hale gelmesi, üniversitelerin gelirlerini çeşitlendirmelerine neden olmuştur. Yükseköğretimin finansmanında maliyet paylaşımına gidilmiş, yararlanıcı olan öğrencilerden öğrenim bedeli alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bütçe dışı kaynak elde etmek amacıyla akademisyenler, proje üreterek üniversitelere ve kendilerine yeni gelir kaynakları sağlamışlardır.

3.3.1.2. Üniversite Sanayi İşbirliği

Üniversitelerin sahip olduğu eğitim-öğretim, araştırma ve topluma hizmet işlevleri, üniversitelerin gelirlerinin çeşitlendirilmesi amacıyla piyasaya açılmıştır. Üniversitenin eğitim-öğretim işlevi öğrencilerden öğrenim ücreti alınmasıyla, araştırma işlevi üniversite sanayi işbirliği kapsamında piyasaya yönelik araştırmalar yapılmasıyla ve topluma hizmet işlevi de sürekli eğitim gibi merkezler aracılığıyla ticari nitelikler

kazanmaktadır. Bu çerçevede üniversiteler, neoliberal politikalarla birlikte en yoğun ticarileşme uygulamalarının olduğu eğitim seviyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kaynaklarından yeterli finansman sağlayamayan yükseköğretim kurumları, öğrenim ücretlerinin yanı sıra gelir kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla, üniversite sanayi işbirliğine yönelmişlerdir. Bu kapsamda, eğitim müfredatında değişiklikler yapılmış, akademisyenlerin sanayi ile işbirliğine halinde olması teşvik edilmiştir. Üniversitelerin sanayi ile gerçekleştirdiği işbirlikleri, kamu kurum ve kuruluşları tarafından da desteklenmektedir.

Üniversitede üretilen bilgi toplum içindir ve toplum yararınadır; ancak sanayi ile girişilen iş birliği ilişkileri, bilgiyi metaya dönüştürmektedir. Özellikle mühendislik alanında gerçekleştirilen araştırmalar, sanayinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmeyi amaçlamaktadır. Bu ilişkiler kapsamında, sermayenin araştırma maliyetini düşüren en büyük yapılanma, üniversiteler bünyesinde kurulan teknoparklardır. Üreticiler, kendi bünyelerinde kurmaları gereken ar-ge merkezleri yerine, üniversitelerde hâlihazırda kurulmuş teknoparklardan yararlanma eğilimindedirler. Böylece, hem nitelikli personele zaman kaybı olmadan ulaşabilmekte hem de yatırım maliyetine katlanmadan araştırmalarını gerçekleştirmektedirler. Bu gelişmeler üniversitelerin özel sektörün araştırma geliştirme birimlerine dönüşmesine neden olmaktadır (Ersezer ve Ulutürk, 2008, 104). Sanayi/sermaye, üniversitelerde üretilen bilginin yine üniversitelerde kurulan teknoparklar ve teknoloji transfer ofisleri aracılığıyla patentini alarak ticaretini yapmakta ve kâr elde etmektedir. Böylece sanayi, üniversitelerin olanaklarını kullanarak düşük maliyetle araştırmalarını gerçekleştirmekte ve araştırma sonuçlarını ürüne dönüştürerek kârlılığını artırmaktadır. Bu durumun üniversitelere katkısı ise, araştırma sonuçlarının patentlerinin alınması ve ticarileşmesiyle üniversitelere gelir getirmesidir.

Üniversite sanayi işbirliğinin amaçladığı bir diğer husus, araştırma bütçelerinin eğitim bütçesinden ayrıştırılmasıdır. Eğitim bütçesinin, bütçeden ayrılan kaynaklar ve

öğrencilerden alınan katkı paylarıyla; araştırma bütçesinin de yine bütçe payları ve sanayiden elde edilen araştırma destekleri ile oluşması gerektiği gündeme gelmiştir (YÖK, 2007: 17). Ancak mevcut durumda, üniversitelerin bütçesinde sanayiden elde edilen araştırma destekleri yer almamaktadır.

Üniversitelerin merkezi yönetim bütçesi kapsamında devlet tarafından desteklenen araştırma bütçeleri bulunmaktadır. Bu araştırma bütçeleri (bilimsel araştırma proje ödenekleri) mevcut bütçe ödeneklerinin kapsamı içinde yer almaktadır. Bilimsel araştırma projeleri sonucunda üretilen çıktıların ticarileşmesi üniversitelerin döner sermayeleri aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, gelir elde edilmesi halinde, bütçeyle bağlantısı kurulmamakta ve döner sermaye geliri olarak değerlendirilmektedir.

Üniversitelerin bilimsel araştırma projeleri dışındaki farklı kamu kurum ve kuruluşlardan elde ettiği araştırma bütçeleriyle yürüttüğü projeler (ör. TÜBİTAK projeleri) ile diğer uluslararası kaynaklı projeler (ör. AB projeleri) de bütçe dışı özel hesaplarda izlenmektedir. Bütçe dışı bu kaynaklar, üniversitelerin sanayi ile işbirliğini sağlayan temel kaynaklardır ve üniversitelerin araştırma kaynaklarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

3.3.1.2.1. Kamu Üniversite Sanayi İşbirliği ve Üniversitelere Sağlanan Kaynaklar

Kamu üniversite sanayi işbirliği dünya uygulamaları ile paralel şekilde ülkemizde de neoliberal politikalar doğrultusunda gelişen bir yapıdır. Üniversitede üretilen bilginin sanayi tarafından ticarileştirilmesi amacıyla kamu tarafından üniversitelere, akademisyenlere ve öğrencilere kaynak ayrılmaktadır. Bu kapsamda, üniversitelere destek sağlayan başlıca kurumlar Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile TÜBİTAK'tır. Kurumlar üniversitelere verdikleri destekle teknolojik bilginin üretilmesini ve bu bilginin ticarileşmesini amaçlamaktadır. Bu destekler, bütçe

kapsamında yürütülen ar-ge faaliyetlerinden daha fazla üniversite ile sanayinin işbirliğini sağlamaktadır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2001 yılında 4691 sayılı "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu" ile üniversite kampüslerinde Bakanlığa bağlı teknopark kurulmasını mümkün kılmıştır. Bu kapsamda, 2018 yılı Aralık ayı itibarıyla 54 üniversitede toplam 81 teknopark bulunmaktadır. Bu teknoparkların 61'i faal olarak işlemektedir. Ayrıca, Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde toplam 1.078 adet akademisyen ortaklı firma bulunmaktadır. Akademisyenler, gerçekleştirdikleri araştırmalar sonucunda ortaya çıkardıkları yenilikleri, kurdukları firmalar aracılığıyla ticari hale getirmektedirler.

2006-2016 yıllar arasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından, 2016 yılı itibarıyla da TÜBİTAK tarafından desteklenen San-Tez programı, kamu üniversite sanayi işbirliğinin önemli bir ara yüzüdür. Bu program, bilginin tamamen sanayinin ihtiyaçlarına yönelik üretilmesini sağlayan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını desteklemeyi amaçlamaktadır. Sağlanan bu destekler, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin çalışmalarını, sanayi tarafından talep edilen ürünlerin geliştirilmesine yönelik olarak yapmalarına neden olmaktadır.

Tablo 18: San-Tez Programına İlişkin Veriler

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Proje Başvuru Sayısı	42	183	118	176	246	415	495	614	231	158
Desteklenen Proje Sayısı	17	68	45	76	111	192	157	214	95	31
Ödenek Tutarı*	5	10	15	22	22	30	61	65	68,7	30
Gerçekleşen Bakanlık Ödemesi	0	6,2	9,90	13,5	18,7	43,8	28,5	37,8	42,3	29,2

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2015 yılı faaliyet raporu. *Milyon TL

Tablo 18'de, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 2006-2015 yılları arasında, San-Tez programı kapsamında sağladığı ödenekler yer almaktadır. Bakanlık, San-Tez gibi

programlara sağladığı destekler ile işletmelerin öz varlıklarıyla yapmaları gereken araştırma maliyetlerini paylaşmaktadır.

Tablo 19: Bazı Üniversitelerin San-Tez Programına İlişkin Verileri

Üniversite	Proje Sayısı	Üniversite	Proje Sayısı
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	79	İzmir Yüksek Teknoloji Ens.	22
İstanbul Teknik Üniversitesi	75	Ankara Üniversitesi	21
Ege Üniversitesi	65	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	12
Çukurova Üniversitesi	31	Akdeniz Üniversitesi	11
Kocaeli Üniversitesi	27	Gebze Teknik Üniversitesi	10

Kaynak: TÜBİTAK, http://tubitak.gov.tr/sites/default/files/ek_9_ubtys_2015_eylem_plani.pdf

2015 yılı itibarıyla San-Tez Programı kapsamında, sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda en çok proje üreten ilk üç üniversite ODTÜ, İTÜ ve Ege Üniversitesidir. Daha çok mühendislik alanında eğitim veren üniversitelerin sanayi tezleri programından yararlanması tesadüf değildir. Sektör bazında ise kimya, makine ve teçhizat imalatı, otomotiv yan sanayi, tekstil, yazılım ve bilgisayar ve iletişim teknolojileri en çok desteklenen San-Tez programlarındandır. Sanayicilerin talepleri doğrultusunda üretim teknolojilerini geliştirmek ya da bir ürün ortaya çıkarmak amacıyla desteklenen yüksek lisans ya da doktora programlarında, bilginin bir meta olarak ticarileştiği görülmektedir.

Tablo 20: Bazı Üniversitelerin 2017 yılı San-Tez Proje Bütçeleri

Üniversite	Proje Sayısı	2017
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	23	17.340.123
Ankara Üniversitesi	6	2.625.000
İstanbul Teknik Üniversitesi	5	1.246.999
Akdeniz Üniversitesi	2	134.663
Kocaeli Üniversitesi	1	253.242

Kaynak: Üniversitelerin 2017 yılı faaliyet raporlarından derlenmiştir.

Tablo 20'de, bazı üniversitelerin 2017 yılına ilişkin san-tez proje ödenekleri yer almaktadır. Proje başvuru sayıları her yıl değişmekle birlikte, kabul gören araştırmalar bir önceki yıldan süregelen araştırmalarla birlikte sürdürülmektedir. Üniversite, yani

akademisyenler ve öğrenciler, sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ne kadar fazla proje başvurusunda bulunurlarsa ve de projeleri kabul edilirse, elde ettikleri kaynaklar da o kadar artmaktadır.

TÜBİTAK üniversitelere en fazla araştırma projesi kaynağı sağlayan kurumlardan biridir. TÜBİTAK'ın üniversitelerden beklentisi, araştırma proje sonuçlarının ürün ve hizmete dönüşmesidir. Tablo 21'de bazı üniversitelerin TÜBİTAK tarafından desteklenen araştırma proje sayıları ve bu projelere aktarılan destek tutarları yer almaktadır.

Tablo 21: Üniversite Bazında TÜBİTAK Araştırma Destek Tutarı (2014-2017) (Milyon TL)

Üniversiteler	2014		2015		2016		2017	
	DPS*	AT**	DPS	AT	DPS	AT	DPS	AT
Ege Üni.	89	21,07	85	23,57	37	15,17	81	27,41
ODTÜ	91	41,67	71	34,48	41	25,71	72	34,87
İTÜ	95	99,18	112	31,30	38	23,84	56	26,72
Ankara Üni.	77	16,80	86	18,53	18	11,14	56	17,17
Akdeniz Üni.	55	8,79	57	12,16	13	9,86	35	12,34
İzmir Yük.Tek.Ens.	34	40,96	29	11,00	21	9,07	34	15,67
Gebze Teknik Üni.	35	9,68	38	8,18	19	7,00	31	12,30
Kocaeli Üni.	28	5,06	17	4,25	19	3,94	29	6,62
Çukurova Üni.	36	8,26	19	7,56	7	4,32	9	3,46

Kaynak: TÜBİTAK, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/281/ardeb_stat_2018_11.pdf
*Desteklenen Proje Sayısı **Aktarılan Tutar

TÜBİTAK kapsamında araştırma destek programı haricinde üniversite sanayi işbirliğini destekleyen birden çok proje bulunmaktadır. Ayrıca TÜBİTAK, üniversitelerde üretilen bilgi ve teknolojinin sanayicinin talep ettiği ürüne dönüştürülmesine aracılık eden Teknoloji Transfer Ofisinin (TTO) kurulmasına da destek vermektedir. 2018 yılı itibarıyla, üniversitelerde kurulan TTO sayısı 38'dir. Üniversitelerde teknopark bünyesinde kurulan TTO'ların amacı, akademisyenler ile

sanayi arasında bağ kurmak ve akademisyenleri ulusal ve uluslararası alanda projelere yönlendirmektir.

Ayrıca TÜBİTAK üniversitelerde girişimciliği teşvik etmek amacıyla, 2012 yılı itibarıyla Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Üniversite Sıralamasını yayınlamaktadır. Bu endeks beş boyuttan oluşmaktadır:

1. Bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği (Göstergelerin ağırlığı % 20),
2. Fikri mülkiyet havuzu (Göstergelerin ağırlığı % 15),
3. Üniversite sanayi işbirliği ve etkileşimi (Göstergelerin ağırlığı % 25),
4. Girişimcilik ve yenilikçilik kültürü (Göstergelerin ağırlığı % 15),
5. Ekonomik katkı ve ticarileşme (Göstergelerin ağırlığı % 25)

Söz konusu boyutlarda dikkate alınan 28 gösterge[5] bulunmaktadır. Göstergeler ile üniversiteler, kültür ve sosyal hizmetlere katkılarına göre değil, piyasaya olan katkılarına göre derecelendirilmektedir. Bu gösterge seti, üniversitelerin nasıl ticarileştirildiğini bize göstermesi açısından önemlidir. 2018 yılı endeks sıralamasında ilk 5 üniversite sırasıyla; Sabancı Üniversitesi, ODTÜ, Gebze Teknik Üniversitesi, İTÜ ve Boğaziçi Üniversitesidir.

Üniversitelerin araştırmaları, üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda desteklenmektedir. Araştırma kaynakları genel olarak fen bilimleri, sağlık bilimleri gibi uygulamalı alanlara yönelmekte, başta sosyal bilimler olmak üzere diğer bilim alanlarına yeterli kaynak aktarılamamaktadır. Piyasa ile kurulan yakın ilişkiler neticesinde, üniversitelerin temel fonksiyonu olan eğitim ikinci plana düşmektedir. Böylece üniversiteler bilgi üreten kurumlar olmaktan uzaklaşmakta ve birer işletmeye dönüşmektedirler.

[5] Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeks Göstergeleri için bakınız; https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/1095/gyue_gosterge_seti_2017.pdf (Erişim Tarihi 10.03.2019).

3.3.1.3. Döner Sermaye Gelirleri

Üniversite döner sermaye işletmeleri, 2547 sayılı Kanununun 58. maddesine göre "Döner Sermaye İşletmelerinin Kurulmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik" çerçevesinde belirlenen faaliyetlerde bulunmak üzere kurulmaktadır. Döner sermayelerin elde ettiği gelirler faaliyet alanlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Tıp fakültesi ve diş hekimliği bulunan üniversitelerde bu fakültelerin gelirleri muayene, tetkik ve tedavi gelirlerinden oluşurken, diğer birimlerin gelirleri fakültedeki bölümlerin yapmış olduğu analiz, proje, danışmanlık, ders, kurs, sınav ve kitap satış vb. gelirlerinden oluşmaktadır.

Döner sermaye işletmelerinin amacı, üniversitelerin görevleri ile ilgili olarak ortaya çıkan fiyatlandırılabilir nitelikteki mal veya hizmetlerin üretim veya satışını gerçekleştirmektir. Döner sermaye işletmeleri üniversite ile sanayinin işbirliğine de katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda işletmeler, üniversitelerin ticari faaliyetlerine aracılık yapmaktadırlar.

Tablo 22'deAnkara üniversitesi döner sermaye işletmesinin yürütmüş olduğu faaliyetler kapsamında elde ettiği gelirler bulunmaktadır.

Tablo 22: Ankara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Gelirleri (2010-2016)

Gelirler	2010	2016
Analiz Geliri	1.354.228	1.880.247
Danışmanlık Geliri	1.073.325	2.877.980
Proje Geliri	2.344.037	1.649.258
Faaliyet Geliri	262.913.903	482.645.697
Toplam	**267.685.493**	**489.053.182**
MYB Ödeneği	**364.064.608**	**858.043.144**

Kaynak: Ankara Üniversitesi 2010 ve 2016 yılı faaliyet raporları.

2010 yılında Ankara üniversitesinin döner sermaye gelirleri bütçe gelirlerinin yaklaşık %73 büyüklüğüne ulaşmıştır. 2016 yılında bu oran %57 gerçekleşmiştir.

2547 sayılı Kanunda döner sermayeden elde edilen kârlar üniversitenin gelir kaynakları arasında sayılmakla birlikte, üniversitelerin döner sermaye gelir ve giderleri merkezi yönetim bütçe kanunu kapsamında bütçe finansmanında yer almamaktadır. Yani, merkezi yönetim bütçesine üniversitelerin döner sermaye bütçeleri dâhil değildir. Ancak, istisna olarak döner sermaye kârlarının %5'i (Bap) bilimsel araştırma projelerinde kullanılmak üzere merkezi yönetim bütçesi kapsamına alınmakta, üniversite bütçesinin öz gelirlerine dâhil edilmektedir.

Tablo 23'te üniversitelerin 2016 yılına ait gelir kaynakları yer almaktadır.

Tablo 23: Üniversitelerin 2016 Yılı Gelir Kaynakları

Üniversiteler	Bütçe Gelirleri			Döner Sermaye Gelirleri	Proje Gelirleri*
	Toplam	Devlet Katkısı	Öz Gelir		
Ankara Üniversitesi	858.043.144	790.266.315	67.776.829	489.053.183	25.048.478
Uludağ Üniversitesi	412.637.692	355.630.390	57.007.302	264.630.370	13.854.547
Ege Üniversitesi	647.259.919	568.219.072	79.040.847	421.076.533	34.115.805
İstanbul Teknik Üniversitesi	503.906.011	425.246.000	78.660.011	38.271.101	51.107.498
Boğaziçi Üniversitesi	263.448.199	233.303.000	30.145.199	14.658.946	23.121.657

Kaynak: Üniversitelerin 2016 yılı faaliyet raporlarından derlenmiştir. *Bap projeleri ve Kalkınma Bakanlığı projeleri bütçe gelirleri içerisinde olduğundan dâhil edilmemiştir.

Üniversitelerin merkezi yönetim bütçe gelirleri hazine yardımları (devlet katkısı) ve kendi faaliyetleri kapsamında elde ettiği öz gelirlerden oluşmakla birlikte, üniversitelerin bütçeleri dışında yer alan döner sermaye gelirleri ve kamu-üniversite-sanayi işbirliği kapsamında elde ettiği proje gelirleri de bulunmaktadır.

Tablo 24'te, üniversitelerin bütçe içi ve bütçe dışı gelir kaynaklarının toplam gelirlerine oranı yer almaktadır.

Tablo 24: Üniversitelerin 2016 Yılı Gelir Kaynaklarının Toplam Gelirlerine Oranı

Üniversiteler	Bütçe Gelirleri			Döner Sermaye Gelirleri	Proje Gelirleri*
	Toplam	Devlet Katkısı	Öz Gelir		
Ankara Üniversitesi	0,62	0,57	0,05	0,36	0,02
Uludağ Üniversitesi	0,60	0,52	0,08	0,38	0,02
Ege Üniversitesi	0,59	0,52	0,08	0,38	0,03
İstanbul Teknik Üniversitesi	0,85	0,72	0,13	0,06	0,09
Boğaziçi Üniversitesi	0,87	0,77	0,10	0,05	0,08

Kaynak: Üniversitelerin 2016 yılı faaliyet raporlarından derlenmiştir. *Bap projeleri ve Kalkınma Bakanlığı projeleri bütçe gelirleri içerisinde olduğundan dâhil edilmemiştir.

Üniversitelerin temel finansman kaynağı halen merkezi yönetim bütçesi (devlet katkısı) olmakla birlikte, kendi gelir kaynaklarını yaratmaları konusunda teşvik edilmektedirler. Özellikle sağlık alanında faaliyet gösteren döner sermaye işletmelerinin gelirleri, toplam gelir kaynakları içerisinde önemli bir büyüklüğe sahiptir. Ayrıca, İstanbul Teknik Üniversitesi gibi üniversite sanayi işbirliğinin yoğun faaliyet gösterdiği üniversitelerde döner sermaye işletmelerinin gelirleri, işbirliği kapsamında üretilen hizmetlerin satışından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

3.3.2. Vakıf Üniversitelerinin Finansmanı

Yükseköğretimin kamu hizmetinden çıkarılarak özelleşmesinin bir diğer önemli unsuru vakıf üniversiteleridir. Vakıf üniversitelerinin üç temel finansman kaynağı bulunmaktadır. Birincisi kurucu vakfın katkısı, ikincisi öğrenci harçları, üçüncüsü devlet yardımıdır. Yükseköğretimin özelleştirilmesinin bir parçası olan vakıf üniversitelerinin gelirlerinin büyük bölümünü, öğrencilerden alınan yüksek ücretler

oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kurucu vakfı güçlü olan Sabancı ve Bilkent gibi üniversitelerin gelirlerinde öğrencilerden alınan ücretlerin payı göreceli olarak daha düşüktür (YÖK, 2007: 66). Vakıf üniversitelerinin bir diğer önemli gelir kaynağı, devletten arsa olarak temin ettikleri taşınmaz varlıklarıdır. Devletin vakıf üniversitelerine sağladığı bu araziler, bu üniversiteler için önemli bir teşvik unsurudur. Ayrıca, bu kurumlardan emlak vergisi de alınmamaktadır. Bunun yanı sıra, ilgili yükseköğretim kurumunun talebi üzerine 2547 sayılı kanunda yer alan şartları sağlamaları koşuluyla, Maliye Bakanlığınca vakıf üniversitelerine kamu kaynağı aktarılabilmektedir.

Tablo 25'de, 2005 yılında devlet katkısı alan 10 vakıf üniversitesinin gelir kaynakları ve oranları yer almaktadır.

Tablo 25: Vakıf Üniversitelerinin Gelirleri ve Oranları (2005)

Üniversiteler	Toplam Gelir	Eğitim Öğretim Geliri	(%)	Devlet Katkısı	(%)
Bilkent Üniversitesi	176.368.891	83.107.424	47	2.901.000	1.6
Sabancı Üniversitesi	85.339.721	22.914.242	27	681.000	0.8
Koç Üniversitesi	61.773.957	33.896.130	55	815.000	1.3
Çankaya Üniversitesi	19.295.378	17.879.111	93	700.000	3.6
Başkent Üniversitesi	71.619.904	48.447.349	68	1.934.000	2.7
İstanbul Kültür Üni.	37.508.508	31.821.745	85	960.000	2.6
Işık Üniversitesi	18.019.619	15.801.709	88	435.000	2.4
Haliç Üniversitesi	14.770.174	13.373.832	91	402.000	2.7
Çağ Üniversitesi	10.063.079	8.803.868	87	185.000	1.8
Ufuk Üniversitesi	7.791.728	3.151.036	40	68.000	0.9

Kaynak: YÖK, "Vakıf Üniversitesi" Raporu, 2010 ve YÖK "Türkiye'nin Yükseköğrenim Stratejisi" Raporu, 2007'den derlenmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, vakıf üniversitelerinin ana gelir kaynağı öğrencilerden alınan ücretlerdir. 2005 yılında kurulu olan 25 vakıf üniversitesinden yalnızca 10'u devlet katkısı almıştır. Toplam yardım miktarı 9.081.000 TL'dir. Mutlak değer olarak Bilkent ve Başkent en çok yardım alan vakıf üniversiteleridir. Bütçelerine oranına bakıldığında, göreceli olarak en çok yardımı Çankaya Üniversitesi almıştır.

Kurucu vakfı güçlü Sabancı üniversitesinin gelirlerinin %30'undan azının öğrenci gelirleri ve devlet katkısından oluştuğu görülmektedir.

Tablo 26'da, bazı vakıf üniversitelerinde, 2009/2010 eğitim ve öğretim yılında, öğrencilerden elde edilen gelirlerin üniversitelerin toplam gelirine oranı yer almaktadır.

Tablo 26: Vakıf Üniversitelerinde Öğrenci Gelirlerinin Toplam Gelire Oranı (2009/2010)

Üniversiteler	Toplam Gelirler	Öğrenci Katkısı	Öğrenci Katkısının Toplam Gelire Oranı (%)
Acıbadem Üniversitesi	7.478.841	2.646.668	35
Atılım Üniversitesi	59.200.000	54.201.391	88
Bahçeşehir Üniversitesi	107.721.315	99.866.460	93
Başkent Üniversitesi	524.071.412	110.721.746	21
Bilkent Üniversitesi	301.117.527	127.660.911	42
Çağ Üniversitesi	62.841.839	35.023.269	56
Çankaya Üniversitesi	55.914.917	40.747.471	72
Haliç Üniversitesi	39.492.890	38.315.270	97
İstanbul Bilgi Üniversitesi	109.070.149	102.377.883	94
İzmir Ekonomi Üni.	61.505.376	57.209.726	93
Özyeğin Üniversitesi	45.891.831	42.494.682	92
TOBB Üniversitesi	132.324.515	75.027.946	57
Ufuk Üniversitesi	68.539.412	23.311.157	34
Yeditepe Üniversitesi	273.195.000	159.052.621	61

Kaynak: Söyler, İ., Karataş, S., (2011). "Türkiye'de Özel yükseköğretim Kurumlarının Kuruluşu ve Finansmanı, **Maliye Dergisi,** S.160, s.63.

Vakıf Üniversitelerinin, kurucu vakfın katkıları haricindeki en büyük gelir kaynağı öğrencilerden aldıkları ücretlerdir. Son yıllarda, vakıf üniversitelerinde de gelir kaynaklarının artırılması amacıyla gelir çeşitlendirmesi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, vakıf üniversiteleri sanayi ile yaptıkları işbirlikleri sonucunda gelir kaynaklarını artırmışlardır. Sabancı, Bilkent, Özyeğin, TOBB Üniversiteleri TÜBİTAK tarafından hazırlanan Girişimci Üniversite Endeksinde ilk 10'da yer almaktadır.

Vakıf üniversiteleri, özel kesim mantığı ile kamusal yükseköğretimin büyük ölçüde ticarileşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Ulutürk ve Dane, 2008: 115). Türkiye'de özel üniversite kurulması mevzuata göre mümkün değildir ve Anayasa'ya

göre de kurulacak vakıf yükseköğretim kurumlarının kâr amacı gütmemesi esastır. Ancak, üniversitelerin öğrencilerden aldığı yüksek ücretler ya da uygulanan istisna ve muafiyetler, bu kuruluşların birer ticari kuruluşa dönüştüklerini göstermektedir (Ersezer ve Ulutürk, 2008: 110).

SONUÇ

Dünyada teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan nitelikli insan gücü ihtiyacı eğitim hizmetini ön plana çıkarmıştır. Özellikle sanayinin ihtiyaç duyduğu eğitimli iş gücünün oluşturulması, piyasa bu gereksinimi karşılayamadığından, liberalizmin devletin yalnızca koruyucu olması gerektiği savına rağmen, ilk etapta devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Doğal düzenin sağlanması için devletin gerekli müdahalelerde bulunması liberaller tarafından da kabul görmüştür. Devletin eğitim hizmetinin sunumundaki ağırlığı toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümlere paralel olarak zaman içerisinde değişim göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik durgunluk, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Savaş sonrasında alınan iktisadi kararlarda Keynesçilik hakim paradigma olmuş ve liberal devlet anlayışından müdahaleci devlet anlayışına geçilmiştir. Keynesçi iktisat politikalarıyla birlikte kamu harcamaları artmış ve Avrupa'da refah devleti dönemi başlamıştır. Bu dönemde kapitalizmin yol açtığı sorunlar ve riskler devlet tarafından karşılanmıştır.

1970'lere gelindiğinde kamu harcamalarındaki artış devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaya ve bütçe açıkları kronikleşmeye başlamıştır. İzleyen yıllarda, neoliberal düşüncelerin de etkisiyle refah devleti politikaları terk edilerek hükümet harcamalarında kesintiye gidilmiş, giderek daha çok hizmetin piyasa koşullarına bırakılması fikri egemen hale gelmiştir. Böylece, 1980'li yıllarda sosyal refah devleti uzlaşısı çökmüş, devletin küçülmesi, piyasa ekonomisi ve özelleştirmeler ön plana çıkmıştır. Bu durum, kapitalizmin devamlılığının sağlanması amacıyla yeniden yapılanma süreci olarak karşımıza çıkmıştır.

1980 sonrası dönemde dünya ekonomileri, IMF ve DB gibi küresel aktörler aracılığıyla piyasa mekanizması egemenliğine girmiştir. Neoliberalizmin yükseköğretim

üzerindeki etkisi bu yıllarda başlamış ve 1990'lardan günümüze artarak devam etmiştir. Neoliberal politikalar yükseköğretimi özelleştirmekten çok piyasalaştırmıştır. Yükseköğretimin piyasalaşması, biçim ve içeriğinin piyasa modellerine göre yeniden yapılandırılması, piyasaya özgü koşulların teşvik edilmesi ve eğitim kurumlarının birer işletme gibi görülmeye başlaması olarak ifade edilebilir. Üniversitelerde üretilen bilginin kullanım değerinden daha çok değişim değeri için üretilmesi, bilginin alınıp satılabilen bir metaya dönüşmesine neden olmuştur. Oysaki eğitim ve bilimsel üretim ticaret konusu değil kamusal bir hizmet olmalıdır. Üniversiteler piyasanın ihtiyacı olan bilgiyi ticari kaygıyla piyasaya sunmamalı, tüm toplumun yararı için bilim üretmelidir.

Dünya genelinde neoliberal politikaların etkinliğinin artmasından önce eğitim, temel haklardan biri olarak görülmekte ve parasız sunulmaktaydı. Eğitimin bir hak olarak görülmesi ise onun parasız ve herkes için ulaşılabilir olmasını gerektirmektedir. Uluslararası belgelerde de yükseköğretimin herkese yeteneklerine göre açık olması gerektiği düzenlenmiştir. Yükseköğretimin herkese açık olması, onun kamusal bir hizmet olarak sunulması ve fiyatlandırılmaması gerektiği anlamını taşımaktadır. Ancak yükseköğretimin ticarileşmesi neoliberal politikalar ekseninde normalleşmiş ve yükseköğretim kurumlarının kamusal mal olma kabulü ve kamusal yararı zayıflamıştır. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için eğitimin bir hak olarak kabul edilmesi, herkese eşit olarak sunulması ve parasız olması gerekmektedir. Yükseköğretim günümüzde ayrıcalıktan ziyade bir zorunluluk olduğundan, bu zorunlu ihtiyacı karşılama görevi de devlete ait olmalıdır.

Yükseköğretimin finansman yapısı sürekli tartışma konusu olmakla birlikte dünyadaki genel eğilim, neoliberal finansman modelini benimsemek olmuştur. Neoliberal düşüncede üniversiteler, beşeri sermayenin geliştirildiği ve mesleki becerinin sağlandığı yerler olarak görülmekte ve üniversitelerin bireylere sağladığı faydanın topluma sağladığı faydadan yüksek olduğu öne sürülmektedir. Bu doğrultuda,

yükseköğretimin toplumsal faydasının kamu kaynaklarıyla, bireysel faydasının hizmeti satın alanlarca finanse edilmesi talep edilmektedir. Yükseköğretim hizmetinden yararlananlardan öğrenim ücreti alınması, yükseköğretimin piyasalaşma sürecini başlatan önemli gelişmelerden biridir. Ancak, öğrencilerin yükseköğretim kurumlarının müşterileri olarak görülmesi sosyal adaleti bozmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarının finansmanında kullanılan özel kaynakların ağırlığı neoliberal politikaların etkisiyle artış göstermektedir. Akademik kapitalizm olarak da adlandırılan finansmanda yaşanan bu değişim, maliyetin öğrenciler ve aileleriyle paylaşılması ve üniversitelerin girişimci faaliyetlerinin artırılması şeklinde gerçekleşmektedir. Devletlerin üniversitelere ayırdığı payın giderek azalması, üniversiteleri özerklik söylemi adı altında piyasa mekanizmalarına mahkûm etmekte ve sermayenin üniversiteler üzerindeki etkisini artırmaktadır. Bu nedenle üniversitelere gelirlerini çeşitlendirmeleri gerektiği yönünde uygulanan baskılar azaltılmalı ve üniversitelere merkezi yönetim bütçesinden daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

Üniversitede üretilen bilgi insanlığın ortak ürünüdür. Bu nedenle toplum için ve toplum yararına olmalıdır. Ancak, sanayi ile girişilen iş birliği ilişkileri, bilginin metalaşması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle mühendislik ve sağlık alanında gerçekleştirilen araştırmalar sanayinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmeyi amaçlamakla birlikte, üretilen bilgiler patent ya da telif haklarıyla şirketler tarafından mülkiyet altına alınmaktadır. Araştırma desteklerinin yoğun olarak sanayinin talep ettiği alanlara yönelmesi, başta sosyal bilimler olmak üzere diğer bilim alanlarına yeteri kadar kaynak aktarılamamasına yol açmaktadır. Üniversite sanayi işbirliği kapsamında sermayenin araştırma maliyetini düşüren en büyük yapılanma, üniversiteler bünyesinde kurulan teknoparklardır. Üreticiler, kendi bünyelerinde kurmaları gereken ar-ge merkezleri yerine, üniversitelerde hâlihazırda kurulmuş olan teknoparklardan yararlanma eğilimindedirler. Böylece, nitelikli personele zaman kaybı olmadan ulaşabilmekte ve

yatırım maliyetine katlanmadan araştırmalarını gerçekleştirmektedirler. Tüm bu gelişmeler, üniversitelerin özel sektörün araştırma geliştirme birimlerine dönüşmesine neden olmuştur. Ayrıca üniversitelerin döner sermaye işletmeleri üniversitelerin ticari faaliyetlerine aracılık yapmakta olup, gelir getirici faaliyetler bu işletmeler eliyle yürütülmektedir.

Yükseköğretimin finansman yapısında görülen değişimin temelinde küresel ölçekli finansman sorunları bulunmaktadır. Bu nedenle yükseköğretim hizmeti, maliyetinin paylaşılabilmesi nedeniyle tasarruf tedbirlerinden en fazla etkilenen bütçe kalemlerinden biri olmuştur. Sermaye açısından da yükseköğretimin kamusal kaynaklarla finanse edilmesi, üretim sürecinde kullanılan emeğin maliyetinin toplumsallaşmasını sağlaması nedeniyle, önceleri maliyet düşürücü bir etki olarak görülmüştür. Ancak, teknolojik gelişmelerle birlikte emeğin göreceli öneminin azalması, sermayenin daha az kamu kaynağının yükseköğretimin finansmanında kullanılmasını ve kaynakların kendi sabit sermaye yatırımlarının giderlerinde kullanılmak üzere krediye dönüşmesini talep etmesine neden olmuştur.

Sermaye açısından yükseköğretimin özel kaynaklarla finanse edilmesi talebinin bir diğer nedeni, 1970'li yıllardan itibaren krize giren sermayenin yeni yatırım alanı ihtiyacıdır. Daha önceleri kamusal hizmet olarak sunulan eğitimin piyasaya açılması ve özelleşmesi, sermayenin kâr elde edeceği yeni bir faaliyet alanını ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yükseköğretim hizmetinde yaşanan dönüşümler dünya uygulamalarına benzer özellikler taşımaktadır. 1981 yılında yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile 1982 Anayasası üniversiteleri neoliberal politikaların uygulayıcısı konumuna getirmiştir. 2547 sayılı Kanunun getirdiği düzenlemelerle birlikte, Türk yükseköğretim sistemi Anglosakson modele dönüşmüş ve özellikle Anglosakson ülkelerde yer alan bir ara kuruluş örneği olan YÖK kurulmuştur. 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de bir kamu hizmeti olarak sunulan

yükseköğretim, YÖK'ün kurulmasıyla birlikte yarı kamusal bir hizmet olarak tanımlanmaya başlanmıştır. YÖK'ün tüm yükseköğretim sistemini düzenlemesi ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön vermesi, üniversitelerin bağımsız karar alma süreçlerinin önünde engeller teşkil etmektedir.

1992 yılında 2547 sayılı Kanunda yapılan değişiklikle öğrencilerden harç alınmasına karar verilmesi yükseköğretimi paralı hale getirmiş ve yükseköğretimin piyasalaşma süreci başlamıştır. 2000'li yılların başında yayınlanan birçok politika belgesinde, bütçe imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle yükseköğretim kurumlarının finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2001 yılında dahil olunan Bologna süreciyle de birlikte, Türkiye'de yükseköğretimin YÖK'ün de katkılarıyla, piyasa mekanizması temelinde ve sermayenin öncelikleri doğrultusunda yeniden şekillendiği görülmektedir. Bu kapsamda devlet üniversitelerinde paralı programların açılma hızındaki ivme, vakıf üniversitelerinin sayısındaki artış ve üniversitede araştırmaların daha fazla sermayenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılması yükseköğretimin piyasalaşmasının örneklerindendir.

Türkiye'de neoliberal politikaların yükseköğretim üzerindeki bir diğer etkisi, vakıf üniversitelerinin kurulmasına imkân tanınmasıdır. Türkiye'de özel üniversite kurulması mevzuata göre mümkün değildir ve Anayasa'ya göre de kurulacak vakıf yükseköğretim kurumlarının kâr amacı gütmemesi esastır. Ancak, üniversitelerin öğrencilerden aldığı yüksek ücretler ya da uygulanan istisna ve muafiyetler, bu kuruluşların birer ticari kuruluşa dönüştüklerini göstermektedir. Eğitimin paralı hale gelmesi, düşük gelir gruplarının eğitim hizmetine ulaşmalarını her geçen gün zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, yükseköğretim hizmetinden bireylerin sağlamış oldukları fayda, öğrenim süresince harcamış oldukları emeğin karşılığıdır. Bu kapsamda yükseköğretim hizmetinin toplumsal faydası, bireylerin öğrenim sürelerince kendilerini geliştirmeleri

sonucunda, bireylerin niteliğinin artmasıyla ölçülmektedir. Bu nedenle, yükseköğretim hizmetinin finansmanı diğer kamusal mallar gibi toplumsallaştırılmalıdır. Bilginin bir meta olarak görülmesi ve ticarete konu olması, yükseköğretimin toplumsal faydasını azaltmaktadır. Yükseköğretim, bir hak olarak herkese yeteneklerine göre açık olmalı ve sosyal adaletin sağlanması amacıyla fiyatlandırılmamalıdır. Yükseköğretim kurumlarında eğitim ve bilimsel üretim, rekabetçi bir yaklaşım yerine daha çok paylaşımcı bir yaklaşımla sürdürülmeli ve toplum yararı ön plana çıkarılmalıdır. Bu nedenle, bilginin kamusal yarar gözetilerek üretilmesini sağlayacak çalışmalar yapılmalı ve projeler geliştirilmeli; yükseköğretimin kamu kaynağı ile finansmanından kaçınılmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akkaya, Y. (2001). "Refah Devletinden Asgari Geçim Devletine" **Toplum Sağlık Eczacı Dergisi,** C.1, S.1 s.23-36.

Aksoy, H.H. (2005). "Küresel Kapitalizmin Kamusal Eğitime Etkileri". **Abece Eğitim ve Ekin Dergisi,** S.232, s.2-7.

Aksoy, H. H., Aras, H. Ö., Çankaya, D., Karakul, A. K. (2011). "Eğitimde Nitelik: Eğitim Ekonomisi Kuramlarının Eğitimin Niteliğine İlişkin Kurgusunun Eleştirel Analizi". **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, C.9, S.33, s.60-99.

Aktan, C. C. (1995). "Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm". **Amme İdaresi Dergisi**, C.28, S.1, s.3-32.

Aktan, C. C. (2007). "Yükseköğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar" içinde: C.C. Aktan, **Değişim Çağında Yüksek Öğretim**, İzmir, Yaşar Üniversitesi Yayını.

Akyüz, Y. (2007). **Türk Eğitim Tarihi**. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Alemdaroğlu, A. (2015). Yabancı şirketler, Özel Üniversiteler ve Yükseköğretimin Dönüşümü: Laureate Educatıın Inc. Örneği, **Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Aslan, G. (2008). "Türkiye Üniversitelerinde Neoliberal Değişim: Öğretim Üyelerinin Kavram ve Uygulamalara İlişkin Değerlendirmeleri". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Aslan, G. (2013). "Neo-liberal Transformation in Turkish Higher Education System: A New Story of a Turning Point: Draft Proposition on the Higher Education Law" presented at the 3rd International Conference on Critical Education, 15-17 May 2013, Turkey-Ankara.

Aslan G. (2015). Devlet Üniversitelerinin Özelleşen Yüzü: "Şube Üniversite" Uygulaması, **Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2019), https://www.avrupa.info.tr/tr/hayat-boyu-ogrenme-programi-187 (Erişim tarihi, 19.01.2019).

Bahçe, S. (2011). "Bologna Süreci: İki Ayaklı Yatırım Malının Ortaya Çıkışı" **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.89-105.

Becker, G. S. (1993). **Human Capital**: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd Edition. The University of Chicago Press.

Birleşmiş Milletler. (2018). http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf. (Erişim tarihi 08.01.2019).

Callinicos, A. (2006). Neo-liberal Bir Dünyada Üniversiteler, https://docplayer.biz.tr/4415693-Neo-liberal-bir-dunyada-universiteler-alex-callinicos.html (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

Campbell, A. (2007). "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 305-324.

CHEPS, (2008). Progress in Higher Education Reform Across Europe Funding Reform Volume 1: Executive Summary and Main Report. The report to the Directorate-General for Education and Culture of the European Commission. https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6945068f-e05b-4094-a1b4-5f8430f3016c (Erişim Tarihi: 04/03/2019).

Colas, A. (2007). "Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 123-139.

Council of Europe. (2018), https://www.coe.int/t/dg4/highereducation/EHEA2010/BolognaPedestrians_en.asp#P15_226 (Erişim tarihi 06.01.2019).

Çakır, A., Çınar, S. (2011). "Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Bologna Süreci" **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.105-119.

Çetin, H. (2002). "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri". **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, s.79-96.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005", Ankara.

Di Leo, J. R. (2017). **Higher Education under Late Capitalism: Identity, Conduct, and The Neoliberal Condition.** Switzerland: Palgrave Macmillan.

Dumenil, G., Levy, D. (2007). "Neoliberal (Karşı) Devrim". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 25-41.

Ercan F. (1999). "Neoliberal Eğitim Ekonomisi: Eleştirel Bir Çerçeve Denemesi". **Eğitim: Ne İçin? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?** İçinde Ankara: Ütopya Yayıncılık, 49-94.

Eren, V., Aydın, A. (2016). "Neo-Liberalizmle Gelen Değişimin Yükseköğretim Sistemine Etkileri". **Route Educational and Social Science Journal,** V.3, N.3, s:218-232.

Erdem, A. R. (2012). "Küreselleşme: Türk Yükseköğretimine Etkisi". **Yükseköğretim Dergisi**, C.2, S.2, s.109-117.

Erol, P. (2002) "Hizmet Ticareti Genel Anlaşması GATS ve Tüm Hizmetlerin Kapitalist Çevrime Dahil Edilmesi" http://www.antimai.org/bn/bnpinargats.htm (Erişim Tarihi 03.12.2018)

Ersezer, D., Ulutürk S. (2007). "Türkiye'de Üniversitelerin Finansmanı, Özel Üniversiteler ve Teknokentler". **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz** İçinde Der. S. Akyol ve diğerleri. Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, s.101-125.

European Commission. (2011). "Modernisation of Higher Education in Europe: Funding and the Social Dimension", http://www.finhed.org/media/files/12-131EN.pdf (Erişim tarihi 24.02.2019).

European Higher Education Area. (1998), http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf (Erişim tarihi 09.01.2019).

European Higher Education Area. (1999), http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_De claration_English_553028.pdf (Erişim tarihi 09.01.2019).

EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/data/database (Erişim tarihi 24.02.2019).

Friedman, M. (1955). "The Role of Government in Education" https://la.utexas.edu/users/hcleaver/330T/350kPEEFriedmanRoleOfGovttable.pdf (Erişim tarihi 29.01.2019).

Friedrich Ebert Stiftung (FES). (2000)."**Yüksek Öğretimde Özelleştirme Eğilimi: Temel Sorunlar, Yaklaşımlar ve Perspektifler**", Ekonomi Forumu Yayınları.

Göksan, T. S., Uzundurukan, S., Keskin, S. N. (2009). Yaşam Boyu Öğrenme ve Avrupa Birliği'nin Yaşam Boyu Öğrenme Programları, 1. İnşaat Mühendisliği Eğitimi Sempozyumu, Antalya, s.143–151

Gül S. S., Gül H. (2014). "Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi, Güncel Durumu ve Eleştirisi", **Toplum ve Demokrasi**, Y.8, S.17-18, Ocak-Aralık, s.51-66.

Güleç, İ., Çelik, S., Demirhan, B. (2012). "Yaşam Boyu Öğrenme Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme", **Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi**, C.2, S.3, s.34-38.

Güllüpınar F., Gökalp E. (2014) "Neoliberal Zamanın Ruhu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları'nın Eleştirel Bir Analizi" **Mülkiye Dergisi**, C.38, S.2, s.67-92.

Gümüş A., Kurul N. (2011) "**Üniversitelerde Bologna Süreci Neye Hizmet Ediyor?**" Eğitim-Sen Yayınları, Ankara.

Gürbüz, B. (2011). "Türkiye'de Yükseköğretimden Yararlanan Toplumsal Kesimler ve Bologna Süreci" **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.73-89

Gürüz, K. (2003). **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim**. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Harvey, D. (2015). **Neoliberalizmin Kısa Tarihi.** Çev. A. Onacak. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hatipoğlu, T. (1999). "Cumhuriyetin 75. Yılında Üniversiteler", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** C.23, S.213, s.63-72.

Hatipoğlu, T. (2000). **Türkiye Üniversite Tarihi**. Ankara: Selvi Yayınevi.

HEFCE, (2015) Guide to Funding 2015-16: How Hefce Allocates Its Funds. https://dera.ioe.ac.uk/22562/2/2015_04_Redacted.pdf (Erişim tarihi 21.02.2019).

HESA, Income of UK HE Provides by Source 2008/09 to 2013/14 https://www.hesa.ac.uk/news/05-03-2015/he-finances, https://www.hesa.ac.uk/news/03-03-2016/income-and-expenditure. (Erişim tarihi 21.02.2019).

Hindess, B. (1996). "Liberalism, Socialism and Democracy: Variations on A Governmental Theme", in **Foucault and Political Reason**, Ed. A. Barry London: UCL Press, s.65-81.

Hoca, B. (2011). "Bologna Sürecinde Retoriğin Ötesine Geçmek: Kapitalist Gelişme Bağlamında Sürecin Bir Eleştirisi" **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.41-63.

Hoggart, L. (2007). "Neoliberalizm, Yeni Sağ ve Cinsel Siyaset". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 248-258.

İnan, N. (1988). Tarihsel Gelişme İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı. Yükseköğretimde Değişmeler. Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı 17-18 Kasım, Ankara: TED Yayınları.

Johnstone, D. B., Arora, A., Experton, W. (1998). "The Finance and Management of Higher Education: a Status Report on Worldwide Reforms" World Bank Working Paper, http://documents.worldbank.org/curated/en/941721468741874640/The-financing-and-management-of-higher-education-a-status-report-on-worldwide-reforms. (Erişim tarihi 11.01.2019).

Johnstone, D. B. (2003). "Cost Sharing in Higher Education: Tuition, Financial Assistance, and Accessibility in a Comparative Perspective" **Sociologický Časopis / Czech Sociological Review**, V.39, N.3, s.351-374. http://www.jstor.org/stable/41131925 (Erişim tarihi 11.03.2019).

Johnstone, D. B., P. N. Marcucci (2007). "Worldwide Trends in Higher Education Finance: Cost-Sharing, Student Loans, and the Support of Academic Research" https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000159387. (Erişim tarihi 14.02.2019).

Karabulut, C. (2016). "Eğitimde Metalaşma ve Ticarileşme". Sosyal Araştırma Vakfı **Katkı Dergisi,** Sayı:2, s.66-79.

Karatürk, K. (2006). "Yükseköğretimin Finansmanı", **Milli Eğitim Dergisi**, S.171, s.219-241.

Kayıran, M. (2001). "Eğitimin Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kazgan, G. (2016). **Liberalizmden Neoliberalizme: Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü**. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kocatürk, U. (1984). "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1(1).

Lapavitsas, C. (2007). "Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 59-75.

Leisyte, L. (2007). "Higher Education in the United Kingdom", IHEM Country Report for CHEPS.

Levidow, L. (2002). "Marketizing Higher Education: Neoliberal Strategies And Counter-Strategies". in **The Virtual University? Knowledge, Markets and Management**. Ed. R. Kevin and W. Frank. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 227–248.

Levidow, L. (2007). "Yükseköğretimde Neoliberal Gündemler". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s.259-270.

Liudvika, L. (2007) Higher Education in United Kingdom. Enschede: Center for Higher Education Policy Studies.

Lockwood, G. (2011). "Management and Resources" in **A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945** Ed. W. Rüegg. Cambridge: University Press, s.124-162

Lynch, K. (2006). "Neo-liberalism and Marketisation: The İmplications For Higher Education". **European Educational Research Journal,** V.5, N.1 s. 1-17.

MacGregor, S. (2007). "Refah Devleti ve Neoliberalizm". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 236-247.

Malche, A. (1939). **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**. İstanbul: Devlet Basımevi.

Minibas, T. (2003), "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl", **İktisat Dergisi**, S. 440, s.17-25.

Narin, Ö. (2011). "Üniversiteler, Bologna Süreci ve Bilim" **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.119-139.

OECD, (1973). **Recurrent Education: a Strategy for Lifelong Learning**, Paris: OECD Publications.

OECD, (2007). Education At a Glance

OECD, (2019). General Government Spending (indicator). doi: 10.1787/a31cbf4d-en (Accessed on 09 February 2019).

Okçabol, R. (2011). "YÖK ve Bologna Süreci", **Bologna Süreci Sorgulanıyor** içinde Der. N. E. Önal İstanbul: Yazılama Yayınevi, s.11-41.

Oxford University,

https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/field/field_document/Financial_Statements2009-10.pdf

https://www.ox.ac.uk/about/organisation/finance-and-funding?wssl=1

https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/field/field_document/University%20Financial%20Statements%202016-2017.pdf

https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/information/income (Erişim tarihi 22.02.2019).

Önder, İ. (1999). "Eğitim Üzerine". **Eğitim: Ne İçin? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?** İçinde Ankara: Ütopya Yayıncılık, 19-29.

Önder, İ. (2000). **Yükseköğretimde Özelleştirme Eğilimi: Temel Sorunlar, Yaklaşımlar ve Perspektifler**. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Ekonomi Forumu.

Önder, İ. (2012). **İktisat Üzerine Düşünceler.** İstanbul: Yordam Kitap

Özdemir, S. (2004) "Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Özsoy, S. (2011). "Bilginin Metalaşma Süreci: "Eğitimdeki Yapısal Dönüşüm" e İlişkin Bazı Çıkarımlar". **Metalaşma ve İktidar Baskısındaki Üniversite** içinde Der. F. Ercan ve S. Korkusuz Kurt. İstanbul: Sosyal Araştırma Vakfı Yayınları, 121-142.

Özsoy, S. (2004). "Eğitim Hakkı: Kendi Dilini Bulamamış Bir Söylem", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, C.2, S.6, s.58-81.

Özsoy, S. (2002). "Yükseköğretimde Ticarileşme Süreci ve Hak Söylemi" **Özgür Üniversite Formu Dergisi Üniversite A.Ş,** S.17, s:80-103.

Palley, I. P. (2007). "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 42-58.

Praneviciene, B. Et al., (2017). "Comparative Analysis Of Financing Models Of Higher Education" SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION Proceedings of the International Scientific Conference. Volume IV, May 26th-27th, s: 330-341.

Polanyi, K. (2013). **Büyük Dönüşüm.** Çev: A.Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.

Rikowski, G. (2002). "Globalisation and Education". House of Lords Select Committee on Economic Affairs Inquiry into the Global Economy için hazırlanmıştır.

Rikowski, G. (2003). "Schools and the GATS Enigma." **The Journal for Critical Education Policy Studies**. V.1, N.1 http://www.jceps.com (Erişim tarihi 09.03.2019)

Rikowski, G. (2011). **Marksist Eğitim Kuramı ve Radikal Pedagoji**. Çev: C.Atay. İstanbul: Kalkedeon Yayınları.

Rosanvallon, P. (2004). **Refah Devletinin Krizi**. Çev: B. Şahinli. Ankara: Dost Kitabevi.

Rothblatt. S. (2011). "Curriculum, Students, Education" in **A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945** Ed. W. Rüegg. Cambridge: University Press, s.238-276.

Rüegg. W. (2011). **A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945.** Cambridge: University Press, s.3-31.

Ryan, Alan (2007): "Liberalism" in **A Companion to Contemporary Political Philosophy**. Ed. R. E. Goodin and P. Pettit Oxford: Blackwell, s. 360-382.

Saad-Filho, A. (2007). "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde Der. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, s. 191-201.

Sarıipek D. B., Şenal, A. (2007). "Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü" **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** C.14, S.2, s.146-175.

Sayılan, F. (2006). "Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm". **JMO Dergisi Haber Bülteni Dosya**. S.4, s.44-51.

Shultz, T. E. (1961). "İnvestment in Human Capital". **The American Economic Review**, V.51, N.1, s.1-17.

Slaughter, S. ve Leslie, L. (1997). **Academic Capitalism: Politics, Policies and the Entrepreneurial University**. Baltimore: John Hopkins University Press.

Slaughter, S., Rhoades, G. (2000). "The Neo-Liberal University." **New Labor Forum**, N.6, pp.73–79. JSTOR, www.jstor.org/stable/40342886 (Erişim tarihi 12.01.2019).

Slaughter, S., Rhoades, G. (2004). **Academic Capitalism and The New Economy: Markets, State and Higher Education.**

Singh, S. (2014) "Global Trends In Higher Education Financing" The HEAD Foundation Working Papers Series No.8, s.1-21.

Söyler, İ., Karataş, S., (2011). "Türkiye'de Özel yükseköğretim Kurumlarının Kuruluşu ve Finansmanı, **Maliye Dergisi**, S.160, s.57-71

Şahin, O. (2010). **Ulusal Ve Uluslararası Belgelerde Türk Yükseköğretimi,** Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Yayınları.

Şaylan, G. (1995). **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi.** Ankara: İmge Kitapevi.

Şenel, F. A. (2016). "Üniversitenin Toplumsal Konumlanışı ve Bilimsel Bilgi Üretimi: Türkiye'de "Kamu Üniversitesi"nin Dönüşümü", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, C.14, S.55, s:61-76.

Şenses, F. (2007). "Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye Yükseköğretim Sistemi: Temel Eğilimler, Sorunlar, Çelişkiler ve Öneriler". Economic Research Center, ODTÜ, Ankara.

Teichler. U. (2011). "Graduatıon and Careers" in **A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945** Ed. W. Rüegg. Cambridge: University Press, s.319-371.

Tekeli, İ. (2010), **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi**. İlhan Tekeli Toplu Eserler-14, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Thorsen, D. E. (2009) "The Neoliberal Challenge What is Neoliberalism?" Working paper Department of Political Science University of Oslo. s. 1-25.

Tilak, J. B. G. (2012). "Financing of Higher Education: Traditional versus Modern Approaches", **Yükseköğretim Dergisi,** C.2, S.1, s:28-37.

Tutek, H. (2016). "Academics as Workers: From Career Management to Class Analysis and Collective Action" in **Academic Labour, Unemployment and Global Higher Education**, Ed. S. Gupta Et al. London: Springer Nature, s.231-247.

TÜBİTAK, http://tubitak.gov.tr/sites/default/files/ek_9_ubtys_2015_eylem_plani.pdf https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/281/ardeb_stat_2018_11.pdf

TÜSİAD, (1994). **Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji**. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

UNİCEF, (2019) https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23d.html

Ulutürk, S., Dane, K. (2008). "Yükseköğretimin Finansmanı: Neoliberal Dönüşüm ve Türkiye". **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, C.6, S.22, s.108-29.

Ünal, L. I. (2006). "Yaşamboyu Öğrenme": Bir Müebbet Mahkûmiyet mi?" https://www.academia.edu/3306112/ya%C5%9Famboyu_%C3%B6%C4%9Frenme (Erişim Tarihi 19.12.2018)

Ünal. L. I. (2011). "Yükseköğretim Finansmanı: Neoliberal "Çözüm" ve Tehditler". **Metalaşma ve İktidar Baskısındaki Üniversite** içinde Der. F. Ercan ve S. Korkusuz Kurt. İstanbul: Sosyal Araştırma Vakfı Yayınları, s.93-121.

Ünal, L. I. (2013). "Kapitalist Toplumda Eğitim: Kuram ve Gerçekliğe Genel Bakış". **Praksis**, S.33, s.9-27.

Vergara, F. (2006). **Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik**. Çev. B. Arıbaş, İstanbul: İletişim Yayınları.

Watson. C. (2011). “Technology” in **A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945** Ed. W. Rüegg. Cambridge: University Press, s.528-550.

WTO, GATS Overview Document: http://www.aic.lv/rec/Eng/new_d_en/gats/GATS_ovw.html (Erişim tarihi 02.12.2018).

Yılmaz H. H, Kesik. A. (2010). “Yükseköğretimde Yönetsel Yapı ve Mali Konular: Türkiye’de Yükseköğretimde Yönetsel Etkinliği Artırmaya Yönelik Bir Model Önerisi”, **Maliye Dergisi** S.158, s. 124-163.

YÖK, (2015). Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu

YÖK, (2018). www.yok.gov.tr/17.11.2018.

YÖK, (2007). “Türkiye’nin Yükseköğrenim Stratejisi” Raporu.

YÖK, (2010). “Vakıf Üniversitesi” Raporu.

ÖZET

Küreselleşme olgusu başta siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlar olmak üzere birçok alanın uluslararası hale gelerek bütünleşmesini ifade etmektedir. Bu kapsamda küreselleşme, kapitalizmin dünya genelinde yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Toplumsal yaşamın her alanına etki eden kapitalizm uzun yıllardır neoliberalizmin egemenliğindedir. Neoliberalizm özünde tüm varlıkların piyasalaşmasını savunurken aslında her şeyin meta olduğunu ve metalaştığını savunmaktadır. Bilgi de kapitalist üretim sürecinde kullanım değerini kaybederek değişim değeri olan bir metaya dönüşmüştür.

Eğitim hizmetinin sunumu ve finansmanı, toplumlarda yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşüme paralel olarak değişim göstermiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında yaşanan ekonomik durgunluk, devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış; böylece benzer diğer hizmetler gibi eğitim hizmetinin de kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi öngörülmüştür. Ancak, zamanla artan kamu harcamaları devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaya ve bütçe açıkları kronikleşmeye başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalıcı şekilde artan bütçe açıklarının finansmanı için borçlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca, kamu harcamalarının azaltılması amacıyla tasarruf tedbirlerine başvurulmuştur. 1980'li yıllardan itibaren, devletlerin kamu harcamalarında kesintiye gitmesi ve daha çok hizmetin piyasa koşullarına bırakılması fikri egemen hale gelmiştir. Kamu harcamaları içinde yer alan yükseköğretim hizmeti, harcamaların göreceli olarak kolaylıkla azaltılabileceği bir sektör olarak görülmüştür.

Neoliberalizmin yükseköğretim hizmetine ilişkin temel argümanlarından biri, yükseköğretimin bireysel getirisinin toplumsal getirisinden fazla olduğudur. Böylelikle, daha önceleri kamusal hizmet olarak sunulan yükseköğretimin finansmanında yükseköğretimin yararlanıcıları olan öğrencilerle maliyet paylaşımına gidilmiştir.

Ayrıca yükseköğretim kurumları, gelir kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla sanayi ile işbirliğine yönelmişlerdir. Üniversitelerde üretilen bilginin sanayinin ihtiyaç duyduğu alanlara yönelmesi, bilginin ticarileşmesine neden olmuştur. Bilginin bir meta olarak görülmesi ve ticarete konu olması ise yükseköğretimin toplumsal faydasını azaltmaktadır. Toplumda fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla yükseköğretim hizmeti fiyatlandırılmamalı ve bir hak olarak herkese yeteneklerine göre açık olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, yükseköğretimin finansmanı, üniversite sanayi işbirliği

ABSTRACT

The phenomenon of globalization refers to the internationalization of many areas, especially political, economic and social areas. In this context, globalization causes capitalism to spread throughout the world. Capitalism which has influenced every aspect of social life has been dominated by neoliberalism for many years. Neoliberalism defends the fact that all things are commodities and commoditization while defending the marketization of all assets. Knowledge has also been transformed into a commodity with a value of change by losing the value of use in the capitalist production process.

The education service and financing of the educational service has changed in parallel with the political and economic transformation. The economic recession after the Second World War revealed the need for the state to intervene more in the economy; thus, it is envisaged that the education services such as other similar services will be financed by public resources. However, increasing public expenditures over time began to burden the budget and the budget deficits began to become chronic. Public borrowing has been made to finance the permanently increasing budget deficits of developing countries. In addition, austerity measures have been applied to reduce public expenditures. As of 1980s, the idea of disrupting public expenditures and leaving more services to market conditions has become dominant. Higher education expenditures in public expenditures is seen as a sector where expenditures can be reduced relatively easily.

One of the main arguments of neoliberalism regarding higher education is that the individual return of higher education is more than the social return. Thus, cost sharing was made with the students who were beneficiaries of higher education in the financing of the higher education, which was previously offered as a public service. Moreover, higher education institutions have started to cooperate with industry in order

to diversify their sources of income. The fact that the knowledge produced in the universities directed to the areas needed by the industry has caused the commercialization of knowledge. The fact that information is seen as a commodity and subject to trade reduces the social benefit of higher education. Higher education should not be priced and open to everyone as a right in order to ensure equal opportunities in society.

Key Words: Neoliberalism, financing of higher education, university industry cooperation